

พร:พรธดาสนา กับการศึกษา

พระสิทธิสิงหเสนี, (โสภณ สิงหเสนี), ดร.

“

พระพุทธศาสนา

กับการศึกษา

”

พระพุทธศาสนากับการศึกษา

พระสิทธิสิงหนเสนี, (โสภณ สิงหนเสนี), ดร

ISBN 978-616-429-181-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๐

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๙

จำนวน ๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย
ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำนำ

หนังสือ “พระพุทธศาสนากับการศึกษา” จัดทำขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับแนวคิด หลักการ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับกระบวนการจัดการศึกษา โดยนำเสนอสาระตั้งแต่ความหมายและความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการศึกษา แนวคิดการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของการพัฒนามนุษย์ ตลอดจนการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาผู้เรียน การสร้างคุณธรรมจริยธรรม และการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

หนังสือเล่มนี้มุ่งให้ผู้อ่านเห็นว่า การศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเพียงการเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เพื่อให้บุคคลสามารถคิดอย่างมีเหตุผล รู้เท่าทันตนเองและสภาพแวดล้อม มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม และสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และส่วนรวม อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ที่สงบสุขและยั่งยืน

ผู้รวบรวมและเรียบเรียงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้ คงจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าวิชาพระพุทธศาสนากับการศึกษา ซึ่งจะสร้างองค์ความรู้ คุณธรรม และสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

พระสิทธิสิงหเสนี, (โสภณ สิงหเสนี), ดร.

สารบัญ

คำนำ

บทที่ ๑	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการศึกษา	๑
	หลักพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการจัดการศึกษา	๔
	๑. เป้าหมายทางการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา	๔
	๒. เป็นเป้าหมายการดำรงชีพ	๕
	๓. เป้าหมายการพัฒนาบุคลิกภาพ	๕
	๔. เป้าหมายการพัฒนาสติปัญญา	๕
	๕. เป้าหมายการพัฒนาร่างกาย	๖
	๖. เป้าหมายการพัฒนาศีลธรรม	๗
	๗. เป้าหมายการพัฒนาจริยธรรม	๗
	๘. เป้าหมายการพัฒนาศิลปะ	๗
	๙. เป้าหมายการพัฒนาการเมืองการปกครอง	๗
	ระบบการศึกษาของไทย	๘
	๑. สมัยสุโขทัย	๘
	๒. สมัยอยุธยา	๙
	๓. สมัยรัตนโกสินทร์	๑๐
	๔. ระบบการศึกษาไทยปัจจุบัน	๑๕
บทที่ ๒	ปรัชญาการศึกษา	๑๙
	ความเป็นมาของปรัชญาการศึกษา	๒๐
	๑. ความหมายปรัชญาและปรัชญาการศึกษา	๒๐
	๒. ความหมายปรัชญาการศึกษา	๒๔
	๓. ความสำคัญของปรัชญาการศึกษา	๒๖
	๔. ลักษณะของปรัชญาการศึกษา	๓๐
	๕. ปรัชญาการศึกษากับการพัฒนาหลักสูตรในประเทศไทย	๓๒
	๖. กลุ่มปรัชญาการศึกษา	๓๗

๗. ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญากับการศึกษา	๔๐
๘. ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีการศึกษา	๔๓
๙. ญาณวิทยา ทฤษฎีแห่งความรู้	๔๔
๑๐. พระพุทธศาสนากับทฤษฎีความรู้	๕๒
บทที่ ๓ ปรัชญาการศึกษาในพระพุทธศาสนา	๕๕
แนวทางสร้างปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ	๕๘
๑. ความหมายของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ	๕๘
๒. จุดมุ่งหมายของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ	๖๐
๓. แนวทางนโยบายของหลักสูตรการศึกษาตามแนวพุทธ	๖๑
๔. วิธีการสอนตามหลักอริยสัจ ๔ สอดรับกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ	๖๓
๕. วิธีสอนโดยสร้างศรัทธาด้วยหลักโยนิโสมนสิการ	๗๑
หลักการสอนให้สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ	๘๐
๑. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน	๘๐
๒. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน	๘๒
๓. หลักการสอนที่ดี	๘๓
บทที่ ๔ ระบบการศึกษาสมัยพุทธกาล	๘๗
โครงสร้างระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา	๙๑
๑. ด้านหลักสูตร	๙๑
๒. การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการสร้างหลักสูตร	๙๓
๓. แนวทางการพัฒนาหลักสูตรตามแนวพุทธ ๕ มิติ	๙๖
๔. การวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธ	๑๐๒
๕. การวัดผลการศึกษาตามแนวพุทธ	๑๑๐
บทที่ ๕ การศึกษาในพระพุทธศาสนาหลังพุทธกาล	๑๑๕
ยุคเริ่มแรกของการศึกษาหลังพุทธกาล	๑๑๗
๑. ความเป็นมาการศึกษาในพระพุทธศาสนาฝ่าย	

พระปริยัติธรรม	๑๑๘
๒. การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยสุโขทัย	๑๒๒
๓. การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยอยุธยา	๑๒๓
๔. การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงธนบุรี	๑๒๔
๕. การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยรัตนโกสินทร์	๑๒๕
๖. หลักพระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษา	๑๓๓
๗. การศึกษาขยายตัว	๑๓๔
บทที่ ๖ พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย	๑๓๗
ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อการศึกษาในสังคมไทย	๑๓๘
๑. วัดเป็นแหล่งเชื่อมสัมพันธ์การศึกษาและสังคม	๑๔๐
๒. ความเป็นมาของการศึกษาคณะสงฆ์	๑๔๕
๓. บทบาทของพระสงฆ์กับการศึกษา	๑๔๘
บรรณานุกรม	๑๕๕
ดัชนีคำ	๑๖๐

สารบัญภาพ

ภาพที่

๔.๑	ภาพแสดงวัดผลและการประเมินผล	๑๐๐
๖๑	รูปแบบการจัดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๑๕๐

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการศึกษา

พระพุทธศาสนาและการศึกษา มีสัมพันธ์เชื่อมโยงด้วยหลักคำสอนและรูปแบบการจัดการเรียนรู้จากอดีตสู่ปัจจุบัน และมีกระบวนการแก้ไขปัญหาด้วยหลักการค้นหาความจริงจากเหตุ คือต้นเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น จึงค้นหาคำตอบคือความจริงตามหลักกฎไตรลักษณ์ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด เช่นเดียวกับระบบการศึกษา มีวิวัฒนาการมีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเป็นปัจจัยแทรกซ้อนทำให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านศึกษามาตลอดมา เพราะระบบการเมืองจะมีอิทธิพลต่อระบบการศึกษามาก เมื่อการเมืองเปลี่ยนแปลง การกำหนดนโยบายทางการศึกษาก็ถูกกำหนดใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลใหม่ ซึ่งการระบบการศึกษาของไทยก็เป็นเช่นนั้นมาตลอด

พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาสากล แม้จะมีถิ่นกำเนิดจากประเทศอินเดียก็ตามแต่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ถูกเผยแผ่เข้าสู่ประเทศไทย สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อการทำสงครามครั้งที่ ๓ เสร็จสิ้นลงก็ได้ส่งพระธรรมทูตออกเผยแผ่ศาสนาจำนวน ๙ สาย และสายที่ ๘ ส่งพระโสณกับพระอุตตระ สู่สุวรรณภูมิ คือ เอเชียอาคเนย์ปัจจุบันนี้ และนอกจากนี้ พระพุทธศาสนา ยังเผยแผ่ไปสู่ต่างประเทศทั่วโลก มีผู้สนใจศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามากมาย ทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา เยอรมันนี ออสเตรเลีย และทวีปเอเชีย ก็มีประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนามากมาย ผู้มีศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถปฏิบัติตามได้ โดยไม่เลือกเชื้อชาติ วรรณะ ยึดหลักธรรมคำสอนและแนวทางการปฏิบัติที่เหมือนกัน เพื่อแสวงหาคำตอบในการดำรงชีวิตของตนเองและผู้อื่นเป็นอย่างไร อาจวัดจากกระบวนการคิด การเชื่อมโยงอย่างมีเหตุและผล การคิดอย่างมีจุดหมาย ลำดับขั้นตอนของการคิดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งประโยชน์ปัจจุบันและในอนาคตด้วย

การศึกษาในประเทศอินเดีย ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา มีพระเป็นผู้นำทั้งทางวัตถุและจิตใจ พราหมณ์ได้รับมอบหมายจากมวลชนให้เป็นผู้นำทางการศึกษา เป็นผู้กำหนดอนาคตการศึกษาในอินเดีย อินเดียจึงเป็นแหล่งกำเนิดของวิชาการการศึกษาหลายสาขา กฎหมาย ศาสนา ปรัชญา ภาษา และโหราศาสตร์

การศึกษาในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๘ ของปีที่ ๔๕ ก่อนพุทธกาลในสมัยนั้น ในขณะที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับรอยธรรมจักรด้วยการแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสีนั้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาในพระพุทธศาสนา การศึกษาในพระพุทธศาสนาก็ คือการ ค้นหาความจริงแท้ซึ่งเป็นสิ่งสากล ความเจริญงอกงาม ขบวนการทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ เริ่มตั้งแต่หลักสูตร จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาให้สิทธิทางการศึกษาแก่สตรีเทียบเท่ากับบุรุษ สามารถศึกษาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ ไม่จำกัดสิทธิด้านการศึกษา ทุกคนสามารถที่จะศึกษาได้เท่าเทียมกันทุกเพศ ทุกวัย เสมอภาค ซึ่งจะแตกต่างจากการจัดการศึกษาของสังคมอินเดียในยุคก่อนพุทธกาล ส่วนใหญ่จะตกอยู่ในมือของพวกพราหมณ์ ซึ่งอยู่ในจำนวนหนึ่งบรรดาวรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทรย์ การแบ่งชั้นวรรณะมีอิทธิพลมาก โดยเฉพาะวรรณะศูทรย์ ไม่มีโอกาส แฝมยังถูกกีดกันไม่ให้เข้าร่วมพิธีกรรมหลายอย่าง จะมีก็เฉพาะวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้นที่ได้ศึกษา และร่วมทำพิธีกรรม

การศึกษาหมายถึงกระบวนการส่งเสริมให้บุคคลเจริญเติบโตและความเจริญงอกงามทางกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาจนเป็นสมาชิกของสังคมที่มีคุณธรรมสูง ส่งเสริมให้บุคคลคิดอย่างมีเหตุผล มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะให้เกิดความกระตือรือร้นให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง การพัฒนาประเทศ ตามวิถีแห่งประชาธิปไตย ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มีจุดมุ่งหมายเรื่องของการสอน การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม ตลอดจนส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม การศึกษาของไทยจัดระบบการศึกษาไว้ ๔ ระบบ คือ เด็กก่อนเกณฑ์ ประถมศึกษา มัธยมและระดับอุดมศึกษา การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพประชาชน คือ การพัฒนาชีวิต คุณภาพสังคมและคุณภาพชุมชนให้ถึงความสมบูรณ์

ทางร่างกายจิตใจ และสร้างสรรค์อารยธรรมที่ส่งเสริมให้ระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งเจริญงอกงามไปในวิถีทางที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันจนเกิดความยั่งยืน

การจัดการเรียนการสอนอันมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เพราะพระพุทธศาสนาเหมาะสมอย่างยิ่งกับสังคมไทย ก็จะก่อให้เกิดดุลยภาพแห่งการศึกษา การบูรณาการหลักสูตร ๕ ก็ควบคุมการดำรงชีวิตของสังคม สามารถอยู่ร่วมกันระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เทคโนโลยีและมนุษย์ มีการพึ่งพาอาศัยกันด้วยตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตาธรรม ซึ่งเป็นแกนนำแห่งสัมพันธภาพโดยอาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางนำมาซึ่งสุขของสรรพสิ่งทั้งปวง

การจัดการศึกษาให้ถูกและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม มีการปรับเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมของสังคมไทย นั่นคือการจัดการศึกษาโดยอาศัยแนวคิดของ “การศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ” ซึ่งเป็นการศึกษาที่จะต้องเน้นระบบกัลยาณมิตร และความสมดุลระหว่างความเจริญทางด้านเทคโนโลยี สังคม วัฒนธรรมควบคู่กันไป โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาคนให้มีคุณภาพ

เมื่อประชาชนในประเทศได้รับการศึกษาแล้ว การพัฒนาประเทศก็ย่อมจะพัฒนาได้เร็วและเกิดความยั่งยืน ซึ่งเป็นผลจากการศึกษาในแง่ของพุทธบูรณาการ ซึ่งสามารถยกระดับความคิดเชิงพุทธปัญญา และในวิถีการดำเนินชีวิต จะสามารถฝึกฝน อบรม ตนเองได้ดีทั้งในด้านร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจนั่นก็คือ การเข้าถึงความไม่เห็นแก่ตัว จะนำไปสู่ภาพรวมของการพัฒนาทางสังคมโดยอาศัยแนวคิดการศึกษาเชิงพุทธบูรณาการเป็นหลักในการจัดการศึกษา เพื่อการจัดการศึกษาที่สมบูรณ์และเพื่อความสันติสุขของสังคมไทย

หลักพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการจัดการศึกษา^๑

ความเจริญของพระพุทธศาสนาปัจจุบันนี้ ก้าวหน้าอย่างมากคือ พระพุทธศาสนามีได้มีความหมายแค้ให้การศึกษาอบรมและการปฏิบัติธรรมอยู่ภายในวัดอย่างเดียว ยังมีกระบวนการต่างๆ และมีการปรับเปลี่ยนตลอดเวลา สามารถนาประยุกต์วิธีการเผยแพร่ผสมผสานเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคโนโลยีเป็นองค์ประกอบสำคัญในการที่ทำให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วโลก จะเห็นได้ตั้งแต่เริ่มประดิษฐานพระพุทธศาสนาเมื่อคราวส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาว่า “**ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย**” เปิดโอกาสให้พุทธบริษัท ๔ ได้มีโอกาสศึกษา ซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา ยังต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมชาวโลก ซึ่งหลักการศึกษาได้แก่หลักพื้นฐานแห่งการให้การศึกษาเพื่อให้เกิดการศึกษาเกิดประสิทธิภาพตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ดังนี้

๑. เป้าหมายทางการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา

เป้าหมายของการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัตตลอดเวลา ก็เป็นไปตามอิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งที่กำลังมานี้เป็นปัจจัยแทรกซ้อนทำให้ระบบการศึกษาเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ส่วนทางพระพุทธศาสนาก็จะมีมุมมองระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจนสมบูรณ์ จะต้องพัฒนาทั้งในแง่ของสติ ปัญญา เหตุผล อารมณ์ และร่างกายของผู้เรียนให้สามารถพัฒนาศักยภาพด้านการศึกษาและประสิทธิภาพการทำงาน สามารถตอบสนองสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความเหมาะสม

^๑ http://www.moe.go.th/main๒/his_edu.htm (เข้าถึงข้อมูล ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๙)

๒. เป้าหมายการดำรงชีพ

การดำรงชีพเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐาน ที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญในฐานะเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต หมายถึง การดำเนินชีวิตต้องเป็นสัมมาชีพ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ทรัพย์เป็นปัจจัยจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิต จึงควรนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตไว้ เช่น

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์
๒. สุขของศฤงคาร
๓. ประโยชน์จากการถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง

๓. เป้าหมายการพัฒนาบุคลิกภาพ

เป้าหมายด้านการพัฒนาบุคลิกภาพนั้น เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพและควบคุมพฤติกรรมให้เกิดความสมดุล ซึ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการแสดงออกซึ่งความเป็นผู้นำตลอดจนความประพฤติทั้งส่วนตัวและในทางสังคม โดยใช้หลักธรรมต่างๆ ประยุกต์ใช้ เช่น

๑. สัมปยุตธรรม ๗
๒. ทิศ ๖
๓. เวสาร์ชชกรณธรรม

๔. เป้าหมายการพัฒนาสติปัญญา

การพัฒนาด้านสติปัญญา จะทำให้มนุษย์แตกต่างกับสิ่งที่มีชีวิตโดยทั่วไป เพราะพระพุทธศาสนาได้จำแนกปัญญาไว้ ๒ ทาง

๑. สหชาติปัญญา (หรือวิปัสสนาปัญญา) ไม่สามารถพัฒนาได้ดีกว่าเดิม เพราะเกิดมีสำเร็จด้วยอานุภาพหรืออิทธิพลของกรรม
๒. นิปากปัญญา ปัญญาหรือความรู้ที่ใช้ดำรงชีวิต เกิดจากการขวนขวาย ศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ และเป็นความรู้ที่ใช้ในการบริหาร

๕. การพัฒนาร่างกายมีเป้าหมายเพื่อให้บุคคลมีสุขภาพกายที่สมบูรณ์

การพัฒนาร่างกายมีเป้าหมายเพื่อให้บุคคลมีสุขภาพกายที่สมบูรณ์ แข็งแรงและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทั้งยังเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข เพราะเมื่อร่างกายมีสุขภาพที่ดี ย่อมเอื้อต่อการพัฒนาจิตใจและการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลัก สปัายะ ซึ่งเป็นปัจจัยหรือสิ่งที่เกื้อหนุนต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาสุขภาพของบุคคล โดยใน อนุสสุตตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การมีอายุยืนและการเสื่อมเสียสุขภาพ ซึ่งสามารถสรุปแนวทางการดูแลและพัฒนาร่างกายได้ ดังนี้

๑. ไม่สร้างความทุกข์ทรมานแก่ร่างกายและจิตใจ ควรหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความเครียด ความวิตกกังวล หรือความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพโดยรวม

๒. รู้จักความพอดีในการแสวงหาความสุข ไม่ควรแสวงหาความสุขจนเกินขอบเขต หรือหมกมุ่นอยู่กับความสุขทางวัตถุ แต่ควรดำเนินชีวิตด้วยความพอประมาณและรู้จักประมาณในการบริโภคและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

๓. เลือกรับประทานอาหารที่เหมาะสมต่อสุขภาพ ควรใส่ใจในการบริโภคอาหารเลือกอาหารที่มีประโยชน์ ย่อยง่าย และไม่เป็นโทษต่อร่างกาย รวมทั้งหลีกเลี่ยงอาหารหรือสิ่งบริโภคที่ส่งผลเสียต่อสุขภาพ

๔. ประพฤติตนอย่างเหมาะสมและละเว้นพฤติกรรมที่เป็นโทษ ควรดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ไม่เบียดเบียนหรือทำร้ายชีวิตผู้อื่น และหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ส่งผลเสียต่อสุขภาพ เช่น การดื่มสุราและของมึนเมา ตลอดจนพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ

๕. หลีกเลี่ยงการเดินทางหรือการเที่ยวในสถานที่ที่ไม่เหมาะสม ควรเลือกสถานที่และกิจกรรมที่ปลอดภัย ไม่เข้าไปในพื้นที่หรือสถานการณ์ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดโรคภัย อุบัติเหตุ หรืออันตรายต่อชีวิตและสุขภาพ

๖. เป้าหมายการพัฒนาศีลธรรม

เป้าหมายการพัฒนาด้านศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น จะเห็นปรากฏชัดในปัจจุบัน ทั้งในการดำรงชีพ การติดต่อสื่อสาร การปฏิบัติงาน การค้าขาย การผลิตผลทางด้านเกษตรกรรม การใช้ผลิตผลทางวิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ชุมชนและการให้การศึกษา การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีหลักการมีส่วนร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ

๗. เป้าหมายการพัฒนาจริยธรรม

กระทำโดยการเริ่มต้นคิดในสิ่งที่ดีงามที่สอนไว้ซึ่งสัลเลขสูตร ความสุข ความทุกข์ของโลก ขึ้นอยู่กับใจของมนุษย์ ดังที่ตรัสไว้ในวัฏฏปมสูตร แนวปฏิบัติเพื่อบรรลุความเจริญก้าวหน้าของชีวิตก็จะมีอยู่ในมงคลสูตร

๘. เป้าหมายการพัฒนาศิลปะ

ศิลปะสามารถจะกล่อมเกลাজิตใจคนได้ จะทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะการพัฒนาความรู้รัก ความรักในด้านศิลปะ ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านจินตนาการในศิลปะ เป็นแนวทางเพื่อพัฒนาสุขภาวะด้านจิตใจ สร้างความอ่อนโยนทางจิตใจ ให้เกิดความรักในศิลปะทุกประเภท โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในนาลสูตรว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีความขยัน ไม่เกียจคร้านในหน้าที่สูงหรือตัวอย่างใดอย่างหนึ่งของเพื่อนพรหมจารี ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นตัวนำในหน้าที่นั้นๆ สามารถทำเองสามารถวางแผนอย่างนี้ถือว่า เป็นนาลกรณธรรม”

๙. เป้าหมายการพัฒนาการเมืองการปกครอง

พระพุทธศาสนาจะมองเรื่องการเมืองในแง่การพัฒนา จะไม่เน้นการพัฒนาที่ตัวบุคคล ไม่เน้นที่ระบบ แต่ทางพระพุทธศาสนาจะเน้นที่จริยธรรมทางการเมือง เพราะเรื่องของการเมืองนั้น เป็นเรื่องของการได้อำนาจและการใช้อำนาจจำเป็นต้องใช้จริยธรรมควบคุมบุคคล ควบคุมระบบการบริหารและความประพฤติของปัจเจกบุคคลเพื่อรักษาระบบไว้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ “เทพเจ้าก็ดี พระตถาคตก็ดี มองเห็นบุคคลประพฤติอ่อนไหวง่ายไม่เสมอ

ภาค ด้วยเหตุนี้ ผู้ปกครองด้วยระบบ อัตตานิธิปไตย จะต้องมีความรับผิดชอบ ผู้ปกครองด้วยระบบประชาธิปไตยต้องมีความรู้ มีการตรวจสอบเพ่งพินิจ ผู้ปกครองด้วยระบบธรรมาธิปไตย จะต้องยึดหลักธรรมตามความเหมาะสมสำหรับแต่ละเรื่อง

ระบบการศึกษาของไทย

การศึกษาเล่าเรียนในสมัยก่อน ถ้าเป็นผู้หญิงก็ต้องเรียนรู้การบ้านการเรือนจากพ่อแม่และจากวัด การศึกษาไทย จะเริ่มต้นจากครอบครัว พ่อแม่เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนลูกๆ ก่อนจะส่งไปศึกษาต่อที่วัดหรือโรงเรียน ถ้าเป็นลูกผู้ชายต้องเข้ารับการศึกษาวัด เพราะวัดเป็นที่รวมสรรพวิชาของสังคมไทย การเรียนการสอนในสมัยก่อนเป็นการฝึกการอ่านออกเสียง การเขียน จับประเด็นได้ เรียนรู้พื้นฐานคณิตศาสตร์ บวก ลบ คูณ หาร การคัดลายมือ ศิลปะ เฉพาะด้านช่างฝีมือ ช่างแกะสลัก สรรพวิชาเหล่านี้รวมอยู่ในวัด และวัดจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้และการถ่ายทอดวิชาการเหล่านี้สู่สังคมไทยในอดีต

การจัดการศึกษาของประเทศไทยมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงปัจจุบันด้วยความเชื่อว่าการศึกษาช่วยกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อพัฒนาคนไทยให้มีความพร้อมที่จะเป็นกำลังสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า ความเป็นมาของการศึกษาไทย

๑. สมัยสุโขทัย

การศึกษาไทยมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ. ๑๗๘๑-๑๙๒๑) โดยเป็นการศึกษาแบบแผนโบราณที่สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยสุโขทัย รัฐและวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน กิจกรรมของรัฐและวัดจึงมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้และอบรมประชาชนไปพร้อมกัน วิชาที่ศึกษา ได้แก่ ภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียนสำคัญมี ๒ แห่ง ได้แก่ สำนักวัด ซึ่งเป็นแหล่งศึกษาของบุตรหลานขุนนางและประชาชนทั่วไป โดยมีพระสงฆ์ที่มีความรู้ด้านภาษาบาลีเป็นผู้สอน และ สำนักราชบัณฑิต ซึ่งจัดการศึกษาแก่เจ้านายและ

บุตรหลานข้าราชการเป็นหลัก ตัวอย่างสำคัญคือ พระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งทรงศึกษาในสำนักราชบัณฑิตจนมีความรู้แตกฉานและได้รับการยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์

๒. สมัยอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓–๒๓๑๐) การศึกษามีพัฒนาการแตกต่างจากสมัยสุโขทัย โดย วัดยังคงเป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน ผู้ปกครองนิยมส่งบุตรหลานไปฝากไว้กับพระภิกษุเพื่อเรียนหนังสือและอบรมด้านศาสนา เด็กจะได้เรียนภาษาไทย ภาษาบาลี และหลักธรรมตามความเหมาะสม ซึ่งนอกจากเป็นการเตรียมความพร้อมในการดำเนินชีวิตแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับประเพณีการอุปสมบทของชายไทยเมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่ทรงส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาและให้ความสำคัญกับการอุปสมบทก่อนเข้ารับราชการ

การศึกษาในวัดมีลักษณะเป็นการเรียนแบบไม่เป็นทางการ ไม่มีอาคารเรียน โดยเฉพาะ พระภิกษุแต่ละรูปจะสอนศิษย์ตามความรู้และความสามารถ ณ ภูมิลำเนาของตน จึงทำให้วัดมีบทบาททั้งด้านการศึกษาและการอบรมคุณธรรมแก่ประชาชน หลักฐานจากชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามาในสมัยอยุธยา เช่น เมอร์ซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ และ มงเซญเยอร์ ป็ลเลอกัวซ์ ต่างกล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการสอนอ่านเขียนและถ่ายทอดหลักคำสอนทางศาสนา ขณะเดียวกันเด็กหญิงมักได้รับการอบรมทักษะการดำรงชีวิตและงานบ้านตามบทบาททางสังคมในยุคนั้น

ในรัชสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษามีความเจริญก้าวหน้าอย่างมาก มีการเรียนการสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต และภาษาต่างประเทศ เช่น ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ และจีน รวมถึงวิชาโหราศาสตร์และแพทยศาสตร์ นอกจากนี้ พระโหราธิบดีได้แต่ง จินตตามณี ซึ่งถือเป็นแบบเรียนภาษาไทยสำคัญที่ใช้สืบทอดกันมาเป็นเวลานานแหล่งการศึกษาในสมัยอยุธยาจึงมีได้จำกัดอยู่เฉพาะวัด แต่ยังมี ราชสำนัก สำนักราชบัณฑิตและโรงเรียนมิชชันนารี

สำนักราชบัณฑิตทำหน้าที่สอนวิชาความรู้แก่เจ้านายและบุคคลในราชสำนัก โดยมีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ต่าง ๆ ส่วนโรงเรียนมิชชันนารีเริ่มพัฒนาควบคู่กับการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ของชาวยุโรป โดยนอกจากการสอนศาสนาแล้ว ยังมีการจัดการเรียนการสอนด้านการอ่านเขียนและวิชาสามัญ จึงนับเป็นแหล่งการศึกษารูปแบบหนึ่งที่มีบทบาทต่อพัฒนาการทางการศึกษาของไทยในสมัยอยุธยา

๓. สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษายังคงดำเนินไป เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ มีวัดได้ให้ความรู้แก่พลเมืองให้เหมาะสม แก่ความต้องการของประชาคม วัดและบ้านรับภาระในการอบรมสั่งสอนเด็ก ส่วนรัฐหรือราชสำนักควบคุมตลอดจนให้ความอุปถัมภ์ตามสมควร หนังสือราชอาณาจักรและชาวสยามของเซอร์จอห์นบาวริง ผู้สำเร็จราชการฮ่องกง ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งประเทศบริเตนใหญ่ ทรงแต่งตั้งเป็นอัครราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงการศึกษาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไว้สองแห่ง

แห่งหนึ่งมีความว่า

“การศึกษาตั้งต้นแต่การโกนจุก แล้วเด็กผู้ชายถูกส่งไปอยู่วัดเรียนอ่าน เขียน และคำสอนศาสนากับพระ”

อีกแห่งหนึ่งมีความว่า

“พระได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษา และโรงเรียนอยู่ติดกับวัดโดยมาก ย่อมเป็นของธรรมดาอยู่เองที่การสอน ให้รู้คำสั่งสอนและประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออก แต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้ชั้นสูง สาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อยถึงกระนั้นก็ดี โดยเฉพาะในบรรดาขุนนาง ยังใฝ่ใจเรียนวิชาเครื่องจักรกลไก รู้จักใช้เครื่องมือเดินเรือและรู้วิชาปรัชญากันมาก ค่าเล่าเรียนตามปรกติในโรงเรียนสามัญที่กรุงเทพฯ เก็บจากเด็กชายคนละ ๘ ดอลลาร์หรือ ๓๕ ชิลลิงต่อปีและอีก ๑๕ ดอลลาร์ เป็นค่าที่อยู่ เสื้อผ้า เครื่องเขียนและอื่น ๆ ชาวจีนที่รวยบางคนจ้างครูสอนส่วนตัวเดือนละ ๘ ดอลลาร์ ห้องเรียนห้องหนึ่งอาจเข้าได้เดือนละ ๒ ดอลลาร์

ครึ่งหรือต่ำกว่านั้น การศึกษาศรีถูกทอดทิ้ง ในประเทศสยาม มีสตรีอยู่น้อยคนที่อ่านหรือเขียนได้ อย่างไรก็ตาม ในการแสดงละครภายในพระราชวัง สตรีคนหนึ่งบอกบทและพลิกหน้าบทละครได้อย่างแคล่วคล่องมาก”

แม้ไทยจะเคยติดต่อกับฝรั่งมาเป็นเวลานาน นับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่การศึกษาก็ยังคงเป็นแผนโบราณอยู่ตามเดิม การถ่ายทอดวิชาความรู้ศิลปวิทยาการต่างๆ ยังน้อยมาก เข้าใจว่ามีเพียง วิธีหล่อปืนไฟ การใช้ปืนไฟในการสงคราม วิธีทำป้อมค่ายสู้กำลังปืนไฟ ตำรายาบางอย่าง เช่น วิธีทำขี้ผึ้ง และตำราทำอาหาร เช่น ฝอยทองเป็นต้นเท่านั้น ในระยะปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ดังนั้น การติดต่อกับฝรั่งขาดไประยะหนึ่ง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๖๑ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้มีการติดต่อกันอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือไทยอนุญาตให้โปรตุเกสเข้ามาตั้งสถานกงสุลในกรุงเทพฯ แต่ไม่มี อำนาจพิเศษอย่างไร ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอยากจะขยายการค้าขายมาถึงกรุงเทพฯ มาควิส เอสติงส์ ผู้สำเร็จราชการอินเดีย แต่งตั้งให้นายจอห์นครอเฟิต เป็นทูตมาเจรจา เพื่อทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี การสนทนาโต้ตอบเป็นไปอย่างลำบากมาก เพราะพูดกันโดยตรงไม่ได้ ต้องมีล่าม คือ ครอเฟิต พูดภาษาอังกฤษกับล่ามของเขา ล่ามนั้นแปลเป็นภาษามลายูให้ล่ามฝ่ายไทยฟัง ล่ามฝ่ายไทยจึงแปลเป็นภาษาไทยเรียนเสนาบดี เมื่อเสนาบดีตอบว่าอะไรก็ต้องแปลกลับไปทำนองเดียวกัน ปรากฏว่าในครั้งนั้น ไม่ได้ทำหนังสือสัญญาต่อกัน

เมื่อรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๙ รัฐบาลอินเดียส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีเข้ามาทำหนังสือ สัญญาทางพระราชไมตรีกับไทย ขอความสะดวกในการค้าขาย แต่หาได้เรียกร้องอำนาจศาลกงสุล ไม่ตรงกัน กลับบัญญัติไว้ว่า ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของ บ้านเมืองหนังสือสัญญาต้องทำถึง ๔ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษามลายู และภาษาโปรตุเกสใน พ. ศ. ๒๓๗๑ มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษา คือ พวกมิชชันนารีอเมริกัน คณะเพรสไบทีเรียนได้เข้ามาสอนศาสนาให้แก่ชาวจีน ส่วนคนไทยนั้น เพียงแต่ช่วยรักษาพยาบาลให้อย่างเดียว เพราะพวกมิชชันนารีไม่รู้จักภาษาไทย และไม่ได้เตรียมหนังสือสอนศาสนาเข้ามาด้วย

ด้วยเหตุผลที่พวกนี้มาช่วยรักษาโรคด้วย ทำให้คนไทยสำคัญว่าพวกมิชชันนารีอเมริกันเป็นแพทย์ เรียกว่าหมอ ซึ่งบางคนก็เป็นแพทย์จริงๆ แต่บางคนได้รับปริญญาคุณวุฒิปริญญาตรี วิทยาศาสตร์ ครั้นเมื่ออยู่เมืองไทยนานเข้า พวกมิชชันนารีอเมริกันเรียนรู้ภาษาไทยจึงขยายการสอนศาสนามาถึงคนไทย โดยเขียนคำสอนเป็นภาษาไทยแล้วส่งไปพิมพ์ที่สิงคโปร์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏว่าได้ทรงสร้างโรงชนิดหนึ่ง เรียกว่า โรงทาน โรงทานนี้เป็นสถานที่สำหรับให้การศึกษาด้วย จะเห็นได้จากคำประกาศเรื่องโรงทานในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “โรงทานนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงสร้างขึ้นไว้ให้มีเจ้าพนักงานจัดอาหารและสำหรับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์สามเณร และข้าราชการที่มานอนประจำของในพระบรมมหาราชวัง กับทั้งบริวารพระราชทรัพย์แจกคนชราพิการ และมีพระธรรมเทศนาและสอนหนังสือวิชาการต่างๆ โดยพระบรมราชประสงค์จะให้เป็นที่ทานุหิตประโยชน์แก่ชนทั้งหลายทั้งปวง”

จะเห็นได้ว่าถึงแม้ในสมัยนั้น จะได้มีโรงเรียนขึ้นแล้วก็ดี แต่หาได้มีจุดประสงค์ไปในการทำนงที่จะแยกโรงเรียนออกจากวัดไม่ ทางด้านสามัญศึกษาก็มีวัดเป็นที่เรียนและมีพระเป็นครู ยังไม่มีสถานที่ซึ่งจัดไว้สำหรับการสอนวิชาโดยเฉพาะส่วนการเรียนก็แล้วแต่สมัคร ไม่มีการบังคับ มีการสั่งสอนทางวิชาหนังสือมากกว่าอย่างอื่นบางที่ก็มีการเรียนวิชาเลขเบื้องต้นตามแผนเก่าด้วย

การติดต่อกับฝรั่งในระยะหลังๆ นี้ ทำให้คนไทยสำนึกได้ว่า การเรียนรู้ภาษาของเขาตลอดจนวิชาความรู้ใหม่ๆ เป็นสิ่งจำเป็น เพราะพวกนี้กำลังแผ่อำนาจ มาทางเอเชียตะวันออกเฉียงมากขึ้นทุกที ผู้ที่พยายามศึกษาจนมีความรู้ สามารถใช้ได้เป็นอย่างดีก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ใน พ. ศ. ๒๓๙๘ ไทยได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับ

อังกฤษ และต่อมาก็ทำกับประเทศอื่นๆ อีกยังผลให้การค้าขายขยายตัวออกไปเป็นอันมาก ดังปรากฏจากจดหมายของหมอบรัดเลย์ตอนหนึ่งว่า

“วันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๓๙๘ เรือกำปั่นใบของอเมริกันชื่อลักเนาเข้ามาถึง เรือพ่อค้าอเมริกันไม่ได้มีเข้ามาถึง ๑๗ ปี วันที่ ๑ มกราคม ๒๓๙๙ มีเรือกำปั่นพ่อค้า ทอดอยู่ในแม่น้ำถึง ๖๐ ลำเพราะเหตุที่ได้ทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ การค้าขายเจริญอย่างรวดเร็วไม่เคยมีเหมือนเช่นนี้มาก่อน”

อย่างไรก็ดี การเรียนวิชาความรู้แบบฝรั่งซึ่งเข้ามา แม้รัฐบาลมีกิจเกี่ยวข้องกับฝรั่งอยู่เสมอ และมีฝรั่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วก็ตามคนไทยที่เรียนรู้ภาษา ฝรั่งก็ยังมีย่อยมาก เห็นจะเป็นเพราะผู้ที่สอนภาษาต่างประเทศมีแต่พวกมิชชันนารี ซึ่งสอนศาสนา บรรดาเจ้านายและ ข้าราชการจึงไม่อยากจะส่งบุตรหลานไปเรียน เพราะเกรงว่า พวกมิชชันนารีจะสอนให้เปลี่ยนศาสนา พระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประสูติ เมื่อก่อนทรงผนวชก็มีพระชนมายุพันวัยเรียนเสียแล้วพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติ เมื่อเสวยราชย์แล้วยังทรงพระเยาว์อยู่ ต้องรอมัจฉ พ. ศ. ๒๔๐๕

เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ มีพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น ทรงพระเจริญวัยพอที่จะเล่าเรียนได้ จึงได้โปรดให้จ้างนางแอนนา เอช. เลียวโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ แต่สอนอยู่ได้ไม่กี่ปี นางเลียวโนเวนส์ก็กลับไปเสีย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ศึกษาภาษาอังกฤษในครั้งนั้น และได้ศึกษาต่อมาจนทรงรอบรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ก็มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่พระองค์เดียว

การศึกษาแผนโบราณหนักทางวิชาอักษรศาสตร์ เป็นการศึกษาที่อนุโลมตามแบบแผนและประเพณีไม่มีการค้นคว้าทางธรรมชาติหรือวิทยาศาสตร์ ส่วนวิชาชีวะ เช่น วิชาช่างฝีมือต่างๆ มีช่างถม ช่างทอง ช่างแกะ ช่างปั้น วิชาแพทย์แผนโบราณ และวิชาอาชีพอื่นๆ นั้นเรียนกันในวงศ์สกุลและตามท้องถิ่น เป็นการศึกษาแบบสืบตระกูลเป็นมรดกตกทอดกันมา ในกรุงเทพฯ มีท้องถิ่นสำหรับฝึกและประกอบอาชีพ ซึ่งยังมีชื่อติดอยู่จนทุกวันนี้ เช่น ถนนตีทอง บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านดอกไม้ บ้านปูน บ้านช่างหล่อ ฯลฯ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้รวมช่างประเภทต่างๆ เหล่านี้ จัดเป็นหมู่ เป็นกรม

เรียกว่า กรมช่างสิบหมู่ ดังปรากฏในหนังสือพระราชดำรัสในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินว่า

ส่วนซึ่งแบ่งปันฝ่ายทหารแต่ทำการฝ่ายพลเรือนนั้น คือกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งแบ่งไว้ในฝ่ายทหารนั้น ก็คงจะเป็นด้วยช่างเกิดขึ้นในหมู่ทหารเหมือนทหาร อินเอยเนีย แต่ภายหลังมาเมื่อทำการต่างๆ มากขึ้น จนถึงเป็นการละเอียด เช่น เขียนปั้นแกะสลัก ก็เลยติดอยู่ในฝ่ายทหาร แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอันใดในราชการทหารไม่ได้

กรมพระกลาโหมมีแต่กองต่างหาก แม่กองนั้นมักจะเป็นเจ้านายโดยมาก เมื่อเกิดช่างอื่นๆ ขึ้นอีกก็คงอยู่ในกรมเดิมฝ่ายพลเรือนบ้างทหารบ้าง ไม่เฉพาะว่ากรมช่างจะต้องเป็นฝ่ายทหาร เช่นช่างประดับกระจกขึ้นกรมวังช่างมหาดเล็กคงอยู่ในมหาดเล็ก เป็นต้น”

สำหรับการศึกษาของพวกสตรีนั้นเป็นการเรียนในบ้าน ส่วนมากเรียนแต่การเย็บปักถักร้อยการครัวและกิจการบ้านเรือน การเรียนหนังสือนั้น ถ้าใจรักก็ได้เรียนบ้างในบ้าน แต่ไม่สนับสนุนให้เรียนกันนัก ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มักส่งเด็กหญิงเข้าไปอยู่ตามตำหนักเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้มีโอกาสเปิดหู เปิดตาได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิชาความรู้ต่างๆ ตลอดจนกิริยา มารยาทและการครองตนประเพณีนี้ได้ดำเนินมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

๔. ระบบการศึกษาไทยปัจจุบัน

ปัจจุบันบทบาททางการศึกษา เนื่อหาการเรียนมีความซับซ้อนมากขึ้น และวิวัฒนาการทางตะวันตกเข้ามา ก็มีความจำเป็นทางการศึกษาที่จะต้องมียุทธศาสตร์การเรียนรู้เพิ่มขึ้น ก็เลยทำให้คนที่จะเรียนมีโอกาส มีตัวเลือกมากขึ้น เลยทำให้ส่วนใหญ่คนที่จะมาบวชเรียน คือคนที่มีทุนน้อยแต่ก็มีบางกลุ่มก็มีความศรัทธาที่ต้องการจะบวชเรียน ซึ่งจริงๆ แล้ว ถือว่าได้กำไรมากกว่าการเรียนทางโลก เพราะการบวชเรียนสิ่งที่จะได้คือความรู้ควบคู่ไปกับศีลธรรมเสมอ

ธีระเกียรติ เจริญเศรษฐศิลป์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง ศึกษาธิการ^๒ บรรยายพิเศษ เรื่อง "การศึกษาไทย ๔.๐ ในบริบทการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน" ในการประชุมทางวิชาการของคุรุสภา ประจำปี ๒๕๕๙ หัวข้อการวิจัยนวัตกรรมการเรียนรู้ และการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๙ ณ ศูนย์ประชุมวายุภักษ์ โรงแรมเซ็นทรา ศูนย์ราชการและคอนเวนชันเซ็นเตอร์ แจ้งวัฒนะ

รมช.ศึกษาธิการ กล่าวว่า การเตรียมการศึกษาไทยเพื่อก้าวเข้าสู่ไทยแลนด์ ๔.๐ มีปัจจัยหลายอย่างที่ต้องคำนึงถึงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรายังมีคนอีกจำนวนมากที่อยู่ในระบบ ๑.๐, ๒.๐, ๓.๐ ดังนั้น การจะเปลี่ยนแปลงต้องเป็นการก้าวที่ละก้าวจึงจะเกิดความยั่งยืนได้

ทั้งนี้ ได้ยกตัวอย่างพัฒนาการการศึกษาของประเทศสิงคโปร์ ซึ่งได้เริ่มการปฏิรูปการศึกษาเมื่อปี ค.ศ.๑๙๕๙ โดยกระทรวงศึกษาธิการสิงคโปร์ได้กำหนดนโยบาย ๒ ภาษา (Bilingual Policy) และสร้างทักษะด้านวิชาชีพเพื่อเศรษฐกิจเชิงอุตสาหกรรม พร้อมทั้งมีการพัฒนาความสามารถด้านการศึกษาและจัดให้มี Thinking School โดยหลักการสำคัญด้านการศึกษาของสิงคโปร์ คือ การใช้ภาษา อังกฤษเป็นภาษาของการศึกษา การใช้วิทยาศาสตร์เพื่อศึกษาเรียนรู้สิ่งต่างๆ การใช้คณิตศาสตร์เพื่อพัฒนาความสามารถทางสติปัญญา/ด้านการคิด การใช้เหตุผลและหลักสูตรวิชาคณิตศาสตร์ที่เน้นการแก้ปัญหา การคิดวิเคราะห์

เมื่อหันมามองประเทศไทย ในส่วนของการเตรียมการศึกษาจะต้องมีการวางแผนอย่างเป็นขั้นเป็นตอน จัดหลักสูตรให้ครอบคลุมคนทุกกลุ่ม พร้อมทั้งปรับปรุงตำราให้สอดคล้องกับหลักสูตรที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งในความเป็นจริงต้องยอมรับว่ามีการเปลี่ยนหลักสูตรบ้างแล้ว แต่ไม่ได้เปลี่ยนตำราตามไปด้วย อีกทั้งยังมีครูผู้สอนเพียง ๒% เท่านั้น ที่มีความรู้และเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรว่าเป็นอย่างไร ดังนั้น สิ่งที่เราควรจะต้องดำเนินการคือ การปรับปรุงตำราเรียนให้สอดคล้องกับหลักสูตร ซึ่งขณะนี้กำลังเตรียมการเพื่อจะให้มีการให้

^๒ <http://www.thaigov.go.th/index.php/th/news-ministry> บทความโพสท์ทูเดย์ : “ไทยแลนด์ ๔.๐” ปั้นเศรษฐกิจด้วยนวัตกรรมเทคโนโลยี นวรัตน์ งามสุด, บัลลังก์ โรหิตเสถียร สรุป/รายงาน/ยุทธพงศ์ เลือกกลั่นดี : ถ่ายภาพ ๒๘/๘/๒๕๕๙ (เข้าถึงข้อมูล ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๙)

คะแนนตำราเรียน เช่น ตำราที่ดีก็จะได้ ๕ ดาว เป็นต้น พร้อมทั้งจะจัดอบรมชี้แจงแก่ผู้จัดพิมพ์ตำราทั้งหมดในช่วงเดือนตุลาคมนี้ด้วย

นอกจากนี้ต้องเปลี่ยนระบบการประเมินเพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตร โดยเฉพาะการคิดเป็นวิเคราะห์เป็น ตามทักษะในศตวรรษที่ ๒๑ แต่หากยังไม่ปรับให้มีข้อสอบแบบอัตนัยเรื่องนี้ก็คงจะเกิดขึ้นยากในขณะเดียวกันต้องปรับการอบรมครูให้ตรงกับความต้องการในการนำความรู้ไปใช้ ตลอดจนให้วิทยฐานะแก่ครูสอนดีหรือครูที่สนใจเด็กเพื่อยกย่องชมเชย สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปด้วยกัน

การที่ประเทศจะเป็น Thailand ๔.๐ ได้ ทุกอย่างต้องผ่านการวางแผนเพื่อสร้างพื้นฐานและสภาพแวดล้อมที่ดี และต้องใช้เวลาอดทนเป็นอย่างมาก เพราะกว่าจะเห็นผลต้องใช้เวลานาน เปรียบดั่งการปลูกต้นไม้ ที่จะต้องมีการเตรียมดินให้ดี มีเมล็ดพันธุ์ที่ดี และต้องเฝ้าดูแลรดน้ำพรวนดิน เพื่อให้ต้นไม้งิเจริญเติบโตขึ้นมาได้ ทุกอย่างต้องใช้เวลาและต้องดำเนินงานหลายส่วนไปพร้อมๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างนวัตกรรมในการขับเคลื่อนประเทศ ขณะนี้เราต้องกลับมาดูว่าสิ่งที่ผลิตกันอยู่เป็นนวัตกรรมหรือเป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์เท่านั้น เพราะนวัตกรรมที่ถูกต้องจริงๆ ต้องสามารถขยายผลในเชิงพาณิชย์ได้

สำหรับแนวทางสร้างนวัตกรรมด้านการศึกษาที่จะต่อยอดไปสู่การนำไปใช้นั้น ต้องยอมรับว่าส่วนใหญ่อยู่ในระดับมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นแหล่งรวมคนเก่ง จึงสามารถสร้างนวัตกรรมได้ไม่ยากนัก ส่วนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานได้มอบแนวทางแก่เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานไปแล้วว่า วิธีที่ดีที่สุดที่จะทำให้เด็กสร้างนวัตกรรมได้ คือ การใช้รูปแบบนำเสนอโครงการที่ใช้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์เพื่อตอบโจทย์การพัฒนาท้องถิ่น เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้าจากโซลาร์เซลล์ ซึ่งจะทำให้เด็กสนุกกับการหาคำตอบ ชอบที่จะเรียน ชอบที่จะได้ปฏิบัติ จากนั้นให้ส่งผลงานมาประกวด หากผลงานใดผ่านเกณฑ์ก็จะสนับสนุนงบประมาณเพื่อนำไปผลิตใช้จริงในชุมชนนั้นๆ ซึ่งจะช่วยสร้างความภาคภูมิใจให้กับเด็กด้วย

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การศึกษาตั้งแต่สมัยสุโขทัย การศึกษาได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นการศึกษาแผนโบราณ ซึ่งเจริญรอยสืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวในสมัยกรุงสุโขทัยรัฐและวัด การศึกษาก็ได้มีวิวัฒนาการมาตลอด จนถึงสมัยอยุธยา การศึกษาได้เปลี่ยนรูปต่างไปจากการศึกษาสมัยกรุงสุโขทัย ลักษณะการศึกษาสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นไปในทางติดต่อกับประชาคมเท่านั้น เพราะการศึกษาทั่วไปก็ตกอยู่ในวัดและราษฎรนิยมพาลูกหลานไปฝากพระเพื่อให้ได้เรียนหนังสือ และได้รับการอบรมด้านอุปนิสัยและด้านการศึกษา เมื่อการศึกษาไทยเริ่มมีการปรับเปลี่ยนทิศทางและเข้าสู่ยุคสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การศึกษายังคงดำเนินไปคล้ายกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังมีวัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาเหมือนเดิม

ปัจจุบันการศึกษาในประเทศไทย มีพัฒนาการตามยุคสมัย และพยายามปรับเปลี่ยนด้านการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย แต่ก็ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนเท่าที่ควร เนื่องจากขีดความสามารถด้านงบประมาณของประเทศยังไม่เพียงพอ การจัดการศึกษาของประเทศจึงกระจุกอยู่ในเมืองหลวง ไม่สามารถเข้าถึงชนบทได้ จึงเกิดความไม่เป็นธรรมและความไม่เสมอภาคกับประชาชนอีกกลุ่มที่อยู่ตามชนบท ยังขาดแคลนทั้งครู อุปกรณ์ เทคโนโลยี ซึ่งภาครัฐไม่สามารถจัดงบประมาณให้เด็กเหล่านี้ได้รับการพัฒนาด้านเท่าที่ควร จึงมีการเรียกสิทธิความเป็นพลเมืองที่รัฐจะต้องจัดการศึกษาให้ได้มาตรฐานเดียวกัน

ดังนั้น ถ้ารัฐไม่สามารถจัดการศึกษาให้ทั่วถึงได้ ความเหลื่อมล้ำในโอกาสการเข้ารับการศึกษาและคุณภาพการศึกษาที่ได้รับ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่จำเป็นต้องมีการปฏิรูปการศึกษาขึ้น รวมถึงการเรียนการสอนไม่ได้เน้นความสามารถสากลเท่าที่ควรขาดการอบรมปณิธาน ไม่ได้ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและภูมิปัญญาไทยอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะการน้อมนำเอาศาสตร์ของพระราชสู่การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอ

การพัฒนาคุณภาพการศึกษา จะต้องมองไปที่คุณภาพของครูว่าได้มาตรฐาน หรือยัง หลักสูตร การประเมินผลผู้เรียน ควรให้ความสำคัญแก่ผู้เรียน ผู้สอนควรจะมีการ เชื่อมโยงกับชีวิตจริง ไม่เน้นการท่องจำ แต่ให้เน้นการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการคิด ริเริ่มสร้างสรรค์ รวมทั้งการศึกษาแปลกแยกจากสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม การศึกษาที่ จัดอยู่ในปัจจุบัน ไม่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในสังคม ขาดการบูรณาการเชื่อมโยงกับด้าน ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมเข้าไปในกระบวนการ เรียนรู้ที่เหมาะสม ทำให้ผู้สำเร็จ การศึกษาอ่อนด้อยทางคุณภาพและจริยธรรม และขาดความภูมิใจในศิลปะ และภูมิปัญญา ไทย

บทที่ ๒

ปรัชญาการศึกษา

การจัดการศึกษาเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ศาสนา วัฒนธรรมและประเพณีเชื่อมโยงด้วยการ ศึกษา ความรู้ที่เกิดจากความเชื่อก็เรียกว่าการศึกษาได้เช่นกัน ซึ่งการศึกษาเครื่องมือ ในการพัฒนาคุณภาพด้านการศึกษาและคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีคุณภาพและ การจัดการของชาติ จะต้องสอดคล้องกับนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและ การเมือง การจัดการศึกษาของชาติก็ต้องเปลี่ยนแปลงตามไปบริบทของประเทศ การจัดการศึกษา จึงมีแนวความคิดหรือความเชื่อในการจัดการศึกษาก็ คือ ปรัชญา การศึกษา ซึ่งผู้บริหารประเทศและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการกำหนดนโยบายด้าน การศึกษาของประเทศ และเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสังคม สถานการณ์ทางสังคม ในแต่ละยุคแต่ละสมัย

การกำหนดยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาของประเทศ โดยยึดหลักปรัชญา การศึกษาสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และที่สำคัญที่สุด คือ ต้องให้สอดคล้องกับแนวคิดของปรัชญาการศึกษา จึงจะทำให้การศึกษาของประเทศ ได้รับการพัฒนาสามารถบรรลุสู่เป้าหมาย ฉะนั้นหลักของปรัชญาการศึกษา จึงเป็น เครื่องมือที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและคุณภาพชีวิตของ ประชากรในแต่ละประเทศกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศ

การจัดการศึกษาเป็นกลไกสำคัญสู่การพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน ซึ่งมีกระบวนการขับเคลื่อนที่เป็นระบบสามารถเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ในสถาบัน การศึกษาและของคนในสังคมได้จริง การเรียนรู้ซึ่งสามารถนำผู้เรียนไปสู่ความเป็นประชากรที่มีคุณภาพการศึกษา คุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน

ความเป็นมาของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษา หมายถึง แนวคิด หลักการ และหลักเกณฑ์ที่ใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดทิศทางและแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยทำหน้าที่วิเคราะห์และทำความเข้าใจธรรมชาติ ความหมาย และปัญหาของการศึกษาอย่างเป็นระบบ ช่วยให้นักการศึกษาสามารถกำหนดจุดมุ่งหมาย นโยบาย และแนวทางในการจัดการศึกษาได้อย่างชัดเจนและมีเหตุผลกล่าวได้ว่า ปรัชญาการศึกษาเปรียบเสมือนเข็มทิศของการจัดการศึกษา เพราะเป็นรากฐานในการกำหนดความมุ่งหมาย หลักการ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ ตลอดจนแนวทางการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของบุคคลและสังคม

๑. ความหมายปรัชญาและปรัชญาการศึกษา

ปรัชญากับปรัชญาการศึกษามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากปรัชญาทั่วไปมุ่งศึกษาความจริง ความรู้ และคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ส่วนปรัชญาการศึกษาเป็นการนำแนวคิดและหลักการทางปรัชญามาประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษา เพื่อกำหนดเป้าหมาย หลักการ และแนวทางในการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพ ทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และการดำรงชีวิต ตลอดจนใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมให้เกิดความสงบและสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ความสัมพันธ์ดังกล่าวปรากฏให้เห็นจากแนวคิดของนักปรัชญาและนักการศึกษาหลายคนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น John Locke, Immanuel Kant, Johann Herbart และ John Dewey ซึ่งล้วนมีแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ความรู้ การเรียนรู้ และการพัฒนาสังคม อันเป็นประเด็นสำคัญทั้งในทางปรัชญาและปรัชญาการศึกษา ดังนั้น ทั้งสองศาสตร์จึงมีจุดร่วมในการศึกษามนุษย์ โดยเฉพาะเรื่องธรรมชาติ ความรู้ ความสัมพันธ์ และพฤติกรรมของมนุษย์ รวมถึงการแสวงหาแนวทางที่จะช่วยพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศชาติให้มีคุณภาพ มีสันติสุข และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเหมาะสม

อรสา สุขเปรม และวิไล ตั้งจิตสม อธิบายว่า ปรัชญาเป็นแนวคิดที่มีความหมายกว้างและมีลักษณะเป็นนามธรรม จึงยากที่จะกำหนดความหมายที่ตายตัว นักปราชญ์และนักคิดแต่ละคนต่างเสนอความหมายตามมุมมองและแนวคิดของตนเอง ทำให้ความหมายของปรัชญาอาจแตกต่างกันไปตามบริบทและการตีความ โดยสามารถพิจารณาความหมายของปรัชญาได้เป็น ๒ ประการ ได้แก่ ความหมายตามรูปศัพท์ และ ความหมายโดยอรรถ^๑

๑. คำว่า Philosophy มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก โดย ไพทาгорัส (Pythagoras) เป็นผู้ริเริ่มใช้คำนี้ ประกอบด้วยคำว่า Philos หมายถึง ความรัก ความสนใจ หรือความเลื่อมใส และ Sophia หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความฉลาด หรือปัญญา เมื่อนำมารวมกันจึงหมายถึง “ความรักในปัญญา” (Love of Wisdom) สะท้อนถึงทัศนคติ ความตั้งใจ และความมุ่งมั่นในการแสวงหาความรู้และความจริง ส่วนคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาไทย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า Philosophy โดยเป็นคำที่มาจากภาษา

^๑ อรสา สุขเปรม, วิไล ตั้งจิตสมคิด, การศึกษาและความเป็นครูไทย, (กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นต์ติ้ง เฮาส์. ๒๕๔๑), หน้า ๕๕-๗๔.

สันสกฤต ประกอบด้วยคำว่า “ปร” หมายถึง ไกล สูงสุด หรือประเสริฐ และ “ชญา” หมายถึง ความรู้หรือความเข้าใจ เมื่อนำมารวมกันจึงหมายถึง “ความรู้อันประเสริฐ” หรือความรู้ที่มีความกว้างขวาง ลึกซึ้ง และสูงส่ง

ดังนั้น ความหมายตามรูปศัพท์ของ Philosophy จะเน้นที่ ความรักและความมุ่งมั่นในการแสวงหาความรู้และความจริง ส่วนคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาไทย จะเน้นที่ ความรู้อันประเสริฐและความรอบรู้ ซึ่งเป็นผลจากการแสวงหาและทำความเข้าใจอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ประเสริฐ ไพฑูรย์ สินลารัตน์^๒ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันในเมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า Philosophy และ “ปรัชญา” พบว่ามีจุดเน้นที่แตกต่างกัน กล่าวคือ Philosophy หมายถึง ความรักในปัญญาหรือความปรารถนาที่จะแสวงหาความรู้และค้นหาความจริงอันสูงสุด (Ultimate Reality) เพื่อคลี่คลายข้อสงสัยและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล ส่วน “ปรัชญา” ในภาษาไทย หมายถึง ความรู้อันประเสริฐหรือความรู้ที่เกิดจากการแสวงหาและพิจารณาอย่างลึกซึ้งจนสามารถคลี่คลายข้อสงสัยได้ แล้วนำความรู้นั้นไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อแก้ไขปัญหาและนำไปสู่ความสุขที่พึงประสงค์

๒. ความหมายโดยอรรถ นักปรัชญา และนักคิดได้อธิบายถึงความหมายของปรัชญาถือว่าเป็นศาสตร์ของศาสตร์ทั้งหลาย ซึ่งหมายถึงว่าปรัชญาเป็นวิชาแม่บทของวิชาการแขนงอื่นๆ และมีความสัมพันธ์กับวิชาทุกๆ สาขาด้วย ปรัชญาจะทำหน้าที่สืบค้นเรื่องราวต่างๆ ที่มนุษย์ยังไม่รู้และสงสัย จนกระทั่งรู้ความจริงและมีคำตอบของตนเองอย่างชัดเจนในเรื่องรานั้น ก็จะแยกตัวเป็นวิชาหรือศาสตร์ต่างหากออกไป วิชาที่แยกตัวออกไปเป็นวิชาแรกคือ ศาสนา

^๒ ไพฑูรย์ สินลารัตน์, **หลักและวิธีการสอนระดับอุดมศึกษา**, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

หลังจากนั้นก็มีการพัฒนาวิชาอื่นๆ กลายเป็นศาสตร์ต่างๆ มากมาย เมื่อมีศาสตร์พัฒนาออกไปมาก เนื้อหาของปรัชญาก็ไม่ค่อยมีแต่ปรัชญาจะทำหน้าที่ในการนำเนื้อหาของศาสตร์ต่างๆ มาวิเคราะห์ หาความสัมพันธ์ และหาทางพัฒนา ศาสตร์นั้น เพื่อให้ไปสู่เป้าหมายที่ต้องการถ้ามอง ปรัชญาในอีกลักษณะหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ได้มีการนำเอาแนวคิดพื้นฐานของปรัชญามาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม กับวิชาต่างๆ เพื่อวิเคราะห์ศาสตร์ต่างเหล่านั้นให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ปรัชญาสังคม ปรัชญาการเมือง ปรัชญาศาสนา ฯลฯ จากลักษณะของปรัชญาดังกล่าว ได้มีนักคิดนักปรัชญา นักวิชาการได้พยายามให้ความหมายของปรัชญาไว้แตกต่างกัน เช่น สาขาของปรัชญา ออกเป็น ๓ สาขา คือ

๑. อภิปรัชญา (Metaphysics) หรือ ภาววิทยา (Onthology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความจริง (Reality) เพื่อค้นหาความจริงอันเป็นที่สูงสุด (Ultimate reality) ได้แก่ความจริงที่เกี่ยวกับธรรมชาติ จิตวิญญาณ รวมทั้งเรื่องของพระเจ้า อันเป็นบ่อเกิดของศาสนา

๒. ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความรู้ (Knowledge) ศึกษาธรรมชาติของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ซึ่งความรู้อาจจะได้มาจากแหล่งต่างๆ เช่น จากพระเจ้าประธานมาซึ่งปรากฏอยู่ใน คัมภีร์ของศาสนาต่างๆ จากผู้เชี่ยวชาญที่ทำการศึกษาค้นคว้าปรากฏในตำรา เกิดจากการหยั่งรู้เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาในทันทีทันใด เช่นพระพุทธเจ้าตรัสรู้หรือเป็นความรู้ที่เกิดจากการพิจารณาเหตุและผล หรือได้จากการสังเกต

๓. คุณวิทยา (Axiology) ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับคุณค่าหรือค่านิยม (Value) เช่น คุณค่า เกี่ยวกับความดีและความงาม มีอะไรเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าอย่างไรดี อย่างไรงาม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) จริยศาสตร์ (Ethics) ได้แก่คุณค่าแห่งความประพฤติ หลักแห่งความดี ความถูกต้องเป็นคุณค่าแห่งจริยธรรม เป็นคุณค่าภายใน

๒) สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ได้แก่คุณค่าความงามทางศิลปะ ซึ่งสัมพันธ์กับจิตนาการและความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งตัดสินได้ยากและเป็นอัตนัย เป็นคุณค่าภายนอก

สรุปว่า ความหมายปรัชญา เป็นคำมาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต ๒ คำคือ ๑) ปฺร หมายถึง ประเสริฐ ๒) ชญา หมายถึง ความรู้, รู้, เข้าใจ เมื่อนำสองคำนี้มารวมกันแล้ว เป็น “ปรัชญา” (ปรัชญา) แปลว่า ความรู้อันประเสริฐ เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง

๒. ความหมายปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) เพราะนำปรัชญาบริสุทธิ์ (Pure Philosophy) มาประยุกต์ใช้กับการศึกษา จึงเรียกว่า ปรัชญาการศึกษา ปรัชญาการศึกษามีความสัมพันธ์กับมนุษย์ โดยมุ่งให้มนุษย์เจริญงอกงามเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปรัชญาการศึกษาเป็นเครื่องช่วยในการคิดหรือวิเคราะห์หาหลักการและวิธีการที่ดีที่สุดมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา ดังนั้น ความหมายของปรัชญาการศึกษา มีดังนี้

ปรัชญาการศึกษา คือ การนำเอาหลักการบางประการของปรัชญาแม่บท นำมาดัดแปลงให้เป็นระบบ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา

ปรัชญาการศึกษา คือ ผู้นำทาง (มัคคุเทศก์) ในการจัดการศึกษาของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา มีอิทธิพลต่อการเรียนการสอน การจัดประสบการณ์ในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนมากที่สุด

ปรัชญาการศึกษา คือ ความพยายามที่จะวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจัยการศึกษาอย่างละเอียด ลึกซึ้ง เพื่อให้เข้าใจทั้งในเรื่องแนวคิดหลัก ความสำคัญและเหตุผลต่างๆ อย่างชัดเจน และมีจุดหมายต่อมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อม^๓

ปรัชญาการศึกษา คือ การนำเอาแนวความคิดและความรู้มาจัดระเบียบเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ โดยผู้เกี่ยวข้องที่วางแนวปรัชญาจะต้องมองสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ และปัญหาที่มนุษย์ต้องเผชิญอยู่ เพื่อจะได้แก้ไขได้ถูกต้องและสมบูรณ์^๔

พระครูโสภณพุทธิศาสตร์, ดร. แสดงทัศนะเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษานั้น หมายถึง ทฤษฎีหรือแบบแผนของการศึกษา ซึ่งเป็นการนำเอาแนวความคิด หลักการ และทฤษฎีทางปรัชญามาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ^๕

สรุปว่า หมายถึงแนวความคิด หลักการของกฎเกณฑ์ในการกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษา ซึ่งนักการศึกษาควรยึดเป็นหลักในการดำเนินการและเชื่อมโยงกระบวนการแนวคิดทางการศึกษา เพื่อคอยแก้ปัญหาในกระบวนการทางการศึกษา โดยการสร้างหลักการและทฤษฎีขึ้นมาเป็นแนวทางให้ครอบคลุมความรู้ที่เกี่ยวกับการศึกษา ตั้งแต่ความหมาย จุดมุ่งหมาย นโยบาย หรือแนวทางปฏิบัติ ตลอดจนวิธีการที่จะให้การศึกษาบรรลุถึงจุดมุ่งหมาย การมีชีวิตที่ดี โดยมี

^๓ กิตติมา ปรีดีติลล, **ปรัชญาการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๗๑.

^๔ พระมหาดิศร ถิรสโล, **คุณธรรมสำหรับครู**, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๑-๔๒.

^๕ พระครูโสภณพุทธิศาสตร์, ดร. **หลักการและปรัชญาการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔.

ส่วนสัมพันธ์ถึงความรู้ทางการศึกษา สามารถประยุกต์แนวคิดที่สำคัญจากปรัชญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเพื่อให้การจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมาย

๓. ความสำคัญของปรัชญาการศึกษา

ในการจัดการศึกษาของชาติไม่ว่าจะระดับใด จะต้องมีการวางจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพราะจุดมุ่งหมายของการศึกษาเปรียบเสมือนหางเสือที่จะนำให้การศึกษาไปสู่ทิศทางที่มีจุดหมายปลายทางในการจะวางจุดมุ่งหมายการศึกษานั้นก็เกิดมีคำถามขึ้นว่า จะวางจุดมุ่งหมายการศึกษาบนฐานอะไร มีความเชื่ออะไรที่จะวางอย่าง คงมีคำตอบว่าจะต้องเอาปรัชญาการศึกษามาดูเสียก่อนว่า ปรัชญาการศึกษานั้นกล่าวไว้ว่าอย่างไร

เมื่อได้ยินคำว่า ปรัชญาการศึกษาก็คงจะมีหลายคนตั้งข้อสงสัยว่า ปรัชญาการศึกษาคืออะไร ซึ่งที่ผ่านๆ มา ในการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรก็ดี หรือการปฏิรูปการศึกษาก็ดี นักการศึกษาก็จะหยิบยกเรื่องปรัชญาการศึกษาขึ้นมาอภิปรายโต้เถียงกัน และมักจะหาข้อยุติไม่ได้ จึงมีผู้พยายามหลีกเลี่ยงไม่ใช้ศัพท์ว่า “ปรัชญา” แต่ไปใช้คำว่า “ปณิธาน” แทน ฉะนั้นปรัชญาการศึกษาจึงอาจมีผู้ใช้ว่า ปณิธานทางการศึกษา พอจะให้คำอธิบายว่า เป็นอุดมการณ์ หรืออุดมคติที่สูงสุด โดยเฉพาะในเรื่องของค่านิยม เช่นค่านิยมในเรื่องของความ รักชาติ ความเสียสละ ซึ่งแต่ละชาติแต่ละภาษาก็จะมีค่านิยม ที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไปตามซึ่งลักษณะที่สำคัญของปณิธานการศึกษาที่เกี่ยวข้องสาระไว้ ๓ ประการ คือ

๑. เกี่ยวกับหน้าที่และข้อผูกพันของสถาบันการศึกษา หมายถึงการ แสดงเจตจำนง เช่นการศึกษาในประเทศไทยนั้นจัดขึ้นเพื่อใคร และจะพยายาม ก่อให้เกิดผลการพัฒนาทางด้านใดบ้าง

๒. ฐานต้องแสดงให้เห็นถึงลักษณะ หมายถึงความรู้ที่ยึดเป็นหลักในการให้การศึกษาแก่ผู้เรียน ลักษณะของความรู้เป็นความรู้ประเภทอะไร เมื่อเรียนไปแล้วจะนำไปใช้ประโยชน์อะไร

๓. ฐานต้องแสดงให้เห็นถึงลักษณะ หมายถึงคุณสมบัติของผู้ที่จบการศึกษาไปแล้ว จะเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะ มีความรู้ ความคิด และค่านิยมอย่างไร

ดร. สาโรช บัวศรี อธิบายว่า ปรัชญาการศึกษาเกิดขึ้นจากการนำหลักการของปรัชญาทั่วไปมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา โดยเริ่มจากการมีปรัชญาซึ่งเป็นหลักคิดพื้นฐาน จากนั้นนักการศึกษาจึงคัดเลือกหลักการที่เหมาะสมมาปรับปรุง เรียบเรียง และพัฒนาให้เป็นระบบ เพื่อใช้เป็นแนวทางเฉพาะในการจัดการศึกษา แนวคิดหรือระบบความคิดดังกล่าวจึงเรียกว่า “ปรัชญาการศึกษา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรอบในการกำหนดแนวทางและเป้าหมายของการศึกษา^๖ ท่านยังได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการที่จะสร้างปรัชญาการศึกษา โดยอ้างปรัชญาทางสังคมอันเป็นปรัชญาแม่บทที่เรียกว่า “Normative Philosophy” นั้นประกอบด้วย

๑. ความหมายของการศึกษา (Meaning of Education)

๒. ความมุ่งหมายของการศึกษา (Ends of Education)

๓. นโยบายหรือแนวทางในการปฏิบัติ (Means of Education)

๔. วิธีการ (Phinciples of Education) เป็นหลักการที่จะใช้ในการไปสู่จุดหมายปลายทาง เช่น วิธีจัดทำหลักสูตร วิธีการสอน วิธีวัดผล วิธีการบริหารการศึกษา การแนะแนว ฯลฯ เป็นต้น^๗

^๖ สาโรช บัวศรี, *ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย*, “วิชาชีพครูในพุทธศาสนา” กองทัพบกพิมพ์ในงานกุศลพระราชทาน วัดราชผาติการาม, ๒๕๔๖, หน้า ๓.

^๗ สาโรช บัวศรี, *จุดยืนและทิศทางการศึกษาไทย*, (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

Kneller ได้ให้ความหมายปรัชญาการศึกษา เป็นการแสวงหาความเข้าใจในเรื่องของการศึกษาทั้งหมด แล้วอธิบายแนวความคิดนั้นไปสู่เรื่องของจุดมุ่งหมายทางการศึกษา และนโยบายทางการศึกษา เป็นต้น ในการที่จะวินิจฉัยนโยบายการศึกษาที่ใช้อยู่ หรือแนะนำนโยบายการศึกษาใหม่ขึ้นนั้น จะต้องพิจารณาถึงปัจจัย ๔ อย่างคือ^๘

๑. ธรรมชาติของชีวิตที่ดี ที่การศึกษาจะมีไปถึง (nature of the good life)

๒. ธรรมชาติของตัวมนุษย์เองเป็นผู้ที่รับการศึกษา (nature of man himself)

๓. ธรรมชาติของสังคม ในฐานะการศึกษาเป็นกระบวนการทางสังคม (nature of society)

๔. ธรรมชาติของความแท้จริงสุดท้าย (nature of ultimate reality)

ส. ศิวรักษ์ มีความเห็นเช่นเดียวกับ Godfrey Thomson ว่าปรัชญาการศึกษาหมายถึง “เมื่อเราพิจารณาการศึกษาโดยตลอด แล้วพยายามที่จะให้ความคิดที่ลงรอยร่อยเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมดนั้นให้สมเหตุผล และให้ใช้ได้ผลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้นแหละ คือปรัชญาการศึกษา”^๙

ปรัชญาการศึกษามีความสำคัญมากสำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หากดำเนินชีวิตโดยปราศจากแนวความคิด ความรู้และความเชื่อที่ถูกต้อง ย่อมจะประสบปัญหาและความทุกข์ยากลำบากนานัปการ เพราะมนุษย์ไม่เข้าใจเรื่องชีวิต

^๘ George F. Kneller, *Introduction to the Philosophy of Education*, (New York : John Wiley & Sons, Inc. 1998) p. 4-5.

^๙ ไพฑูรย์ สินลารัตน์, *ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการศึกษาของไทย*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔.

โลกและสิ่งแวดล้อม ความเข้าใจผิดอาจทำลายตนเองและสิ่งแวดล้อมจะนำมหันตภัย มาสู่มวลมนุษยชาติและสภาวะแวดล้อมในที่สุด เพราะฉะนั้น ปรัชญาการศึกษา จึงมีความสำคัญในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นบัญญัติหรือบรรทัดฐาน ปรัชญาการศึกษามีความสำคัญในแง่ของการชี้ว่าเป้าหมายของการศึกษาควรเป็นอย่างไร และมีวิถีทางใดที่ควรนำมาใช้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่จะนำมาปฏิบัติแล้วก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม

๒. เป็นการวิเคราะห์ภาษา ความสำคัญเรื่องนี้ เป็นการให้ความหมายของปรัชญาถึงความจริงและปรัชญาบัญญัติกระจ่างชัดขึ้น จะช่วยตรวจสอบเหตุผลของความคิดทางการศึกษา องค์ประกอบของความคิดอื่นๆ และวิถีทางทำให้เกิดความเปี่ยมและหายไป เพราะความคตินั้นไร้เหตุผล ที่ไม่รัดกุมพอ สิ่งที่สำคัญก็คือ ปรัชญาการศึกษาพยายามที่จะทำความเข้าใจในความหมายของคำต่างๆ ที่ใช้ในทางการศึกษา เช่น คำว่า อิสรภาพ การปรับตัว ความเจริญงอกงาม ประสบการณ์ ความต้องการ และความรู้ เป็นต้น

๓. เป็นปรัชญาถึงความจริง ปรัชญาการศึกษาพยายามแสวงหาสาระที่จะสร้างทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ สังคม และโลก โดยจัดระเบียบและตีความข้อมูลที่ขัดแย้งทั้งหลายซึ่งได้มาจากการวิจัยทางการศึกษาและทางพฤติกรรมศาสตร์^{๑๐}

สรุปว่า ปรัชญาการศึกษา จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับหลักปรัชญา ซึ่งปรัชญาจะแนวคิดในทาง ปรัชญา คือ กิจกรรมทางปัญญาหรือการสร้างระบบความคิด เพื่อการแสวงหาคำอธิบายให้กับคำถามที่เป็นพื้นฐานที่สุดของชีวิต เช่น จุดประสงค์ของชีวิตคืออะไร การค้นหาความเป็นจริงคืออะไร ความแตกต่างระหว่าง

^{๑๐} เมธี ปิณฑนันทน์, ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒-๒๓.

“ความเป็นจริง” “ความไม่จริง” หรือ “สิ่งลวง” คืออะไร สิ่งที่เราพบเห็นเป็นจริงหรือไม่ ก็จะมีเนื้อหาครอบคลุมความรู้ที่เกี่ยวกับการศึกษา ตั้งแต่ความหมาย จุ่มงหมาย นโยบาย แนวทาง หรือจะมองปรัชญาการศึกษาในแนวทางของการแสวงหาความจริง ความเข้าใจของธรรมชาติมนุษย์ สังคม การมีชีวิตที่ดี โดยมีส่วนสัมพันธ์ไปถึงความรู้ทางการศึกษา เพื่อจะได้ประยุกต์เอาความคิดที่สำคัญจากปรัชญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาสอดคล้องกับการจัดการศึกษา โดยการจัดการศึกษาจะต้องให้สอดคล้องกับแนวคิดทางปรัชญาการศึกษา จะประสบผลสำเร็จและสามารถประยุกต์หลักของปรัชญาและปรัชญาการศึกษาเข้าด้วยกัน

๔. ลักษณะของปรัชญาการศึกษา

ลักษณะปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาที่ประยุกต์มาจากปรัชญาบริสุทธิ์ ดังนั้นลักษณะของปรัชญาการศึกษาก็จะมีความคล้ายคลึงกับปรัชญาบริสุทธิ์นั่นเอง กล่าวคือ ปรัชญาการศึกษาจะเกี่ยวข้องกับ อภิปรัชญา (Metaphysics) ญาณวิทยา (Epistemology) และคุณวิทยา (Axiology) เช่นเดียวกับปรัชญาทั่วไป

๑. อภิปรัชญา (Metaphysics หรือ Ontology) เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับอภิปรัชญา ได้แก่การเรียนรู้เพื่อหลักความจริงต่างๆ ตัวอย่างเช่น การกล่าวว่า “มนุษย์ศึกษา เพื่อหลักความจริงต่างๆ” สิ่งที่นักศึกษาจะต้องคิดต่อไปก็คือ “ความจริงคืออะไร” ความจริงอาจจะเป็นวัตถุ หรือสิ่งที่รับรู้ด้วยการสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ก็ได้หรือความจริงอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน เป็นนามธรรมก็ได้เช่น ความจริงที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความดีความถูกต้อง ดีงาม คำถามต่างๆ ที่มักถูกใช้ในทางวิทยาศาสตร์ วรรณคดีก็มักจะเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญาอยู่มาก นักการศึกษาผู้ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจถึงอภิปรัชญาดีพอก็ย่อมจะเกิดความยากลำบากในการที่จะอธิบายปัญหาต่างๆ กับผู้เรียนให้เข้าใจโดยแจ่มแจ้ง

๒. ญาณวิทยา (Epistemology) และตรรกวิทยา (Logic) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของความจริง ส่วนตรรกวิทยา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ที่มาจากเหตุผล ทั้งญาณวิทยาและตรรกวิทยาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจ ปรัชญาในสาขานี้ก็จะทำให้สามารถจัดการศึกษาหรือวิเคราะห์ปัญหาทางการศึกษาด้วยวิธีการอย่างฉลาด

๓. คุณวิทยา (Axiology) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา คุณวิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่า สามารถจำแนกออกเป็น ๒ แขนง คือ สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) และจริยศาสตร์ (Ethics) คำถามหลักของคุณวิทยาคือ “อะไรคือความดี ความงาม” อย่างไรก็ตามนักจริยศาสตร์กับนักการศึกษาต่างก็ไม่ได้สนใจที่จะตั้งระบบจริยธรรมใดๆ ขึ้นมา ทั้งนักจริยศาสตร์กับนักการศึกษา ต่างก็ศึกษาพื้นฐานทางการศึกษาว่า อะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว อะไรคือความสวยงาม หรืออะไรคือความน่าเกลียด

นักปรัชญาการศึกษาแต่ละคนแต่ละกลุ่มก็มีอิสระในการคิดและแสดงความคิดเห็นไม่ตรงกัน อย่างไรก็ตาม สมาคมปรัชญาการศึกษาของสหรัฐอเมริกาได้ประชุมถกเถียงกันในเรื่องเนื้อหาของปรัชญาการศึกษาว่า ควรมีลักษณะอย่างไร ผลของการอภิปรายออกมาและได้ออกแถลงการณ์ ดังนี้

๑. การพรรณนา-วิเคราะห์ (Descriptive-Analytical) ลักษณะของวิชาปรัชญาการศึกษาส่วนหนึ่ง คือ การอธิบายถึงแนวความคิดของปรัชญาการศึกษาว่าทำไมจึงมีแนวคิดเช่นนั้น มีหลักการในการคิดอย่างไร และวิเคราะห์ให้เห็นว่าความคิดของนักปรัชญาการศึกษาเหล่านั้น มีความสอดคล้องกันหรือไม่ ได้ให้ความหมายอะไรแก่พวกเราบ้าง และได้เสนอวิธีการใหม่ๆ หรือไม่

๒. การวิจารณ์-ประเมินผล (Critical-Evaluative) ลักษณะของปรัชญาการศึกษาส่วนหนึ่ง คือ การวิเคราะห์ และวิจารณ์ความคิดต่างๆ ทางการศึกษา และประเมินผลดูว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาในปัจจุบัน มีความถูกต้องแม่นยำเพียงใด และความคิดเหล่านั้นมีผลกระทบต่อการจัดการศึกษามากน้อยเพียงใด รวมถึงความคิดใหม่ๆ ที่เสนอมานั้นมีประโยชน์กับการศึกษาหรือไม่

๓. การอนุมาน (Speculative) ลักษณะอีกส่วนหนึ่งของปรัชญาการศึกษา คือ การอนุมานหรือการคาดคะเนว่า ความคิดของเราเกี่ยวกับการศึกษาหรือปรัชญา จะมีรูปแบบเป็นอย่างอื่นได้หรือไม่ อาจคาดคะเนต่อไปว่า จักรวาลนี้แท้จริงแล้วน่าจะเป็นอย่างไร ทั้งสองประการนี้เกี่ยวข้องกับการศึกษาอย่างไร เป็นต้นลักษณะของปรัชญาการศึกษาในแง่นี้ เป็นการมองปัญหาแบบกว้างๆ และลึกซึ้งซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับอภิปรัชญาเป็นส่วนใหญ่

สรุปว่า ปรัชญาการศึกษามีลักษณะเฉพาะอย่างใดนั้น เป็นการยากต่อการวินิจฉัย เพราะคำว่า ปรัชญา และการศึกษา ยังเป็นคำที่หาคำจำกัดความหรือความหมายอันเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายไม่ได้ โดยเฉพาะลักษณะของปรัชญาการศึกษา เป็นปรัชญาที่ประยุกต์มาจากปรัชญาบริสุทธิ์ ก็จะมี ความคล้ายคลึงกับปรัชญาบริสุทธิ์ คือ ปรัชญาการศึกษาจะเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญา ญาณวิทยาและคุณวิทยา เช่นเดียวกับปรัชญาทั่วไป และอภิปรัชญา จะศึกษาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับด้านการศึกษาเท่านั้น

๕. ปรัชญาการศึกษากับการพัฒนาหลักสูตรในประเทศไทย

ปรัชญาการศึกษาเป็นศาสตร์ทางการศึกษามีความเกี่ยวข้องเนื่องกับการจัดการศึกษา โดยเฉพาะด้านหลักสูตร เพราะการศึกษาเป็นศาสตร์ประยุกต์ ดังนั้นแนวคิดทางการศึกษาและวิธีการจัดการศึกษาจึงได้นำเอาความรู้ ที่ได้จากศาสตร์สาขาต่างๆ มาเป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการศึกษา โดยศาสตร์ทางการศึกษา

จะพยายามเลือกสรรเอาเฉพาะสิ่งที่มีความสำคัญ และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงมาเป็นองค์ประกอบในการจัดการศึกษา คำนึงถึงหลักการ วิธีการ การหาความเชื่อมโยงถึงวิธีการเลือกสรร พยายามให้ครอบคลุมไปถึงการเลือกสรรศาสตร์ต่างๆ ในระดับสาขาวิชา และเลือกสรรเนื้อหาสาระในรายกลุ่มย่อยที่อยู่ภายใต้แต่ละสาขาวิชาให้สอดคล้องกับหลักสูตร

ปรัชญาการศึกษาแต่ละลัทธิล้วนมีทั้งจุดเด่นและข้อจำกัดที่แตกต่างกันตามบริบทของสังคม ดังนั้น การนำปรัชญาการศึกษาลัทธิใดลัทธิหนึ่งมาใช้กับสังคมไทยโดยตรงอาจไม่เหมาะสม เนื่องจากสภาพทางสังคม วัฒนธรรม และความต้องการของผู้เรียนมีความแตกต่างกัน ในอดีต การจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๔๗ มีลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิด สารัตถนิยม (Essentialism) เป็นสำคัญ (วิทย์ วิศทเวทย์; สัจด อุทรนันท์) อย่างไรก็ตาม การศึกษาไทยในปัจจุบันเป็นเรื่องยากที่จะระบุได้อย่างชัดเจนว่าหลักสูตรยึดถือปรัชญาการศึกษาลัทธิใดลัทธิหนึ่งโดยเฉพาะ อาจกล่าวได้เพียงว่าหลักสูตรมีแนวโน้มสอดคล้องกับปรัชญาบางลัทธิมากกว่าลัทธิอื่น

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าแนวคิดในการจัดการศึกษาจะเป็นไปตามหลักของลัทธินั้นทั้งหมด เพราะในทางปฏิบัติมักมีการนำแนวคิดจากปรัชญาหลายลัทธิมาปรับใช้ร่วมกันตามความเหมาะสม ลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “ปรัชญาแบบผสมผสาน” (Eclecticism) ซึ่งเป็นแนวทางที่เปิดกว้างในการคัดเลือกและประยุกต์ใช้แนวคิดจากปรัชญาการศึกษาหลายลัทธิ โดยเลือกเฉพาะหลักการที่เหมาะสมกับบริบทของผู้เรียน สังคม และเป้าหมายทางการศึกษา จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักสูตร

การศึกษาของไทยมีลักษณะเป็น ปรัชญาการศึกษาแบบผสมผสาน มากกว่าการยึดถือปรัชญาลัทธิใดลัทธิหนึ่งอย่างเคร่งครัด^{๑๑}

ปรัชญาการศึกษาถ้าพิจารณาจากลักษณะข้างต้นที่มีความสัมพันธ์กัน นักวิชาการได้กำหนดแนวทางในการเสนอปรัชญาการศึกษาไว้ ๔ รูปแบบ^{๑๒} ดังนี้

๑. ปรัชญาการศึกษาที่ประยุกต์มาจากปรัชญาแม่บท ปรัชญาการศึกษาในรูปแบบนี้เป็นแบบเก่า ที่เกิดจากการนำเอาหลักการต่างๆ จากปรัชญาแม่บทมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา หรือนำปรัชญาแม่บทมาเป็นฐานในการสร้างระบบและวิธีการทางการศึกษา และกิจกรรมต่างๆ ก็มาจากแนวคิดของปรัชญาแม่บท เช่น อภิปรัชญา ญาณวิทยาและอัมวิทยา ปรัชญาแม่บท ส่วนใหญ่ที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นปรัชญาการศึกษา ได้แก่กลุ่มปรัชญาธรรมชาตินิยมและอัตถิภาวนิยม เป็นต้น ซึ่งให้ทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ โลก จักรวาลไว้แล้ว

ปรัชญาการศึกษาที่ประยุกต์มาจากปรัชญาแม่บทนี้ มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดี เช่น ผู้เรียนสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาแม่บทกับการจัดการศึกษาได้อย่างชัดเจน จะมองเห็นได้ว่าอภิปรัชญาช่วยกำหนดเป้าหมายทางการศึกษาอย่างไร การเสนอแนวคิดในการจัดการศึกษา โดยการนำเอาปรัชญาแม่บทมาใช้นั้น ทำได้ง่ายและสะดวก ไม่ต้องเสียเวลาคิดหาระบบปรัชญาขึ้นมาใหม่ เท่ากับเป็นการรักษาแนวคิดดั้งเดิมไว้ ส่วนข้อเสียของปรัชญาการศึกษาแบบนี้ คือ เป็นการดัดแปลงรูปแบบนำความคิดของกลุ่มปรัชญามารวมกัน

^{๑๑} วิทย์ วิศทเวทย์, อ้างถึงในสงัด อุทรานันท์, **ทฤษฎีหลักสูตร**, (กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๕๓), หน้า ๖๗.

^{๑๒} พระครูโสภณพุกทิสาสตร์, ดร. **หลักการและปรัชญาการศึกษา**, หน้า ๓๗-๓๘.

ดังนั้น อาจเกิดความบกพร่องได้ง่าย เพราะปรัชญาแต่ละกลุ่มย่อมมีเอกลักษณ์ของตนเอง แม้แต่ในกลุ่มปรัชญาเดียวกันก็มีความแตกต่างกัน ในแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น ปรัชญาสัจนิยมเมื่อ ๑๐๐ ปีที่แล้ว ก็แตกต่างจากเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว และเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว ก็แตกต่างจาก ๒๕ ปีที่แล้ว เป็นต้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าจะเอาสัจนิยมแบบใดมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา และในปัจจุบันทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงไป มีสถาบันใหม่ๆ เกิดเพิ่มขึ้นและมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างมาก เช่น การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมฯลฯ หากไม่นำเอาปัจจัยเหล่านี้มาพิจารณา ประกอบการจัดการศึกษาย่อมจะต้องประสบกับความล้มเหลว

๒. ปรัชญาการศึกษาที่มาจากความคิดของนักปรัชญา ลักษณะของปรัชญาการศึกษาในรูปแบบนี้ มีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการคือ ๑) ต้องการแก้ปัญหาเรื่องการนำเอาปรัชญาแม่บทมาประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นการรวบรัดด่วนสรุป และ ๒) ต้องการเสนอให้นำเอาแนวคิดของนักปรัชญาแต่ละคนมาศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้งก่อน

ข้อดีของลักษณะปรัชญาการศึกษาแบบนี้คือ ก่อนที่จะนำเอาแนวคิดของนักปรัชญาคนใดมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาก็ควรจะได้ศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้ง เช่น เมื่อนำปรัชญาของเพลโต (Plato) มาประยุกต์ใช้กับการศึกษาก็ต้องศึกษาแนวคิดของเพลโตอย่างละเอียด แต่ก็มีข้อเสีย เช่น ความเข้าใจอาจคลาดเคลื่อนไปจากแนวคิดเดิม หรือหากนักปรัชญาที่เป็นผู้ให้กำเนิดแนวคิดนั้น มิได้เสนอแนวคิดในเรื่องของการศึกษาไว้ ก็ยิ่งวิเคราะห์ยากขึ้นไปอีก

๓. ปรัชญาการศึกษาที่เป็นกิจกรรม เป็นปรัชญาการศึกษาในลักษณะใหม่โดยเน้นเกี่ยวกับกิจกรรมของปรัชญา หมายถึง การใช้หลักเกณฑ์ทางปรัชญามาวิเคราะห์หรือแสวงหาความชัดเจนให้กับความคิดทางการศึกษา เช่น ปัจจุบันพบว่าการศึกษามีปัญหาหลายประการ แต่ผู้จัดการศึกษาเองก็ไม่วู้หรือเข้าใจว่า ปัญหานั้น

คือ อะไร เมื่อจะแก้ปัญหาที่ไม่รู้ว่าจะแก้อย่างไร เช่น นักการศึกษากล่าวว่า ตนต้องการให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ แต่หากผู้เรียนโต้เถียง ไม่เชื่อฟังเขา นักการศึกษาผู้นั้นจะยอมรับผลกระทบที่มาจากเสรีภาพนี้ได้หรือไม่ หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น โรงเรียนต้องการส่งเสริมการปกครองแบบประชาธิปไตย อนุญาตให้แต่ละชั้นมีสิทธิเลือกหัวหน้าชั้นได้อย่างเสรี มีการลงคะแนนเสียงลับ แต่ประกาศผลอย่างเปิดเผย หลังจากเลือกหัวหน้าชั้นได้แล้ว ทางโรงเรียนส่งให้หัวหน้านำเอาคำสั่งไปประกาศในชั้น ให้นักเรียนทุกคนเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้าชั้น การทำเช่นนี้ มิใช่การส่งเสริมประชาธิปไตยในห้องเรียนหรือในโรงเรียน แต่กลับเป็นการส่งเสริมระบบเผด็จการในห้องเรียนหรือในโรงเรียน

๔. ปรัชญาการศึกษาที่ยึดการศึกษาเป็นแกนกลาง ลักษณะของปรัชญาการศึกษาแบบนี้ไม่ต้องการยึดเอาปรัชญาของนักปรัชญากลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือของนักปรัชญาคนใดคนหนึ่งมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา แต่ต้องการให้นำเอาแนวคิดอันหลากหลายของนักปรัชญามาผสมผสานกลมกลืนกัน แล้วนำเอาระบบการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบันมาวิเคราะห์ โดยแยกให้เห็นถึงข้อดีและข้อเสีย ต่อจากนั้นก็เสนอระบบการศึกษาใหม่ที่ได้มาจากรากฐานปรัชญาใหม่นี้ รวมไปถึงรากฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ ประเพณี และวัฒนธรรม เป็นการเสนอปรัชญาการศึกษาจากหลายมิติ ให้มองในมุมกว้างโดยไม่ยึดเอาเพียงแนวคิดของนักปรัชญาคนใดคนหนึ่งเป็นหลัก ปรัชญาการศึกษาแนวนี้มีทั้งข้อดีและข้อเสียเช่นเดียวกัน ข้อดี คือ เป็นปรัชญาการศึกษาที่สามารถอธิบายแนวคิดและวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง ส่วนข้อเสีย คือ หากผู้วิเคราะห์ไม่เข้าใจหลักปรัชญาอย่างชัดเจนแล้ว อาจวิเคราะห์ผิดไป โดยไม่สอดคล้องกันในความคิด อาจทำให้ระบบการศึกษาที่นำเสนอใหม่นั้นขาดความสมบูรณ์

สรุปว่า ความเกี่ยวเนื่องระหว่างปรัชญาการศึกษาและหลักสูตรการศึกษา การใช้หลักเกณฑ์ทางปรัชญามาวิเคราะห์หรือแสวงหาความชัดเจนให้กับความคิดทางการศึกษา ประยุกต์จากปรัชญา สาขาอภิปรัชญา ญาณวิทยา คุณวิทยา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการศึกษา วิเคราะห์กระบวนการความสอดคล้องและมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาด้านหลักสูตรและการจัดการศึกษา โดยนักการศึกษาสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษาและหลักสูตรตลอดจนการจัดการศึกษาได้อย่างชัดเจน การนำแนวความคิดของกลุ่มปรัชญามารวมกัน เพื่อวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจักษ์ ร่วมกันแสวงหาคำตอบนั้น เพราะแต่กลุ่มปรัชญา ก็จะมีเอกลักษณ์ของตนเอง แม้แต่ในกลุ่มปรัชญาสายเดียวกัน ก็มีความแตกต่างกัน ในแต่ละยุคแต่ละสมัย

๖. กลุ่มปรัชญาการศึกษา

กลุ่มนักปรัชญาต่างๆ มองธรรมชาติของมนุษย์แตกต่างกันไปแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการศึกษานั้น นักการศึกษาในสมัยปัจจุบัน ที่ให้คำจำกัดความหรือคำนิยามของการศึกษาแตกต่างกันก็เป็นเพราะได้รับอิทธิพลแนวคิดจากต้นฉบับของนักปรัชญา กลุ่มจิตนิยม กลุ่มสัจนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอรรถิภาวนิยม ดังนี้

๑. กลุ่มจิตนิยม (Idealism) กลุ่มนี้มองธรรมชาติของมนุษย์ว่า ธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์มีลักษณะเป็นจิต (อัสสาร) ความแท้จริง หรือความมีอยู่จริงนั้นมีอยู่ในโลกแห่งจิต (World of Mind) การรับรู้ความจริง เกิดจากการได้ความคิดและเหตุผล คุณค่าหรือความดี ย่อมมีอยู่อย่างแน่นอนตายตัว ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง มนุษย์คือ จิตวิญญาณที่มีอิสระและมีความรับผิดชอบ เพลโต (Plato) นักปรัชญาสมัยกรีกโบราณ ให้ทัศนะว่า การที่จิตวิญญาณของมนุษย์ไม่มีอิสระก็เพราะถูกกักขังอยู่ในร่างกาย トラบโดที่จิตยังเป็นทาสของร่างกาย เช่น การติดอยู่กับความสุขทางตา หู

จุมก ลั่น และกาย คนเราจึงหาความเป็นอิสระมิได้ จนกว่าจะปลดปล่อยจิตวิญญาณให้หลุดพ้นจากความเป็นทาสของร่างกาย จิตวิญญาณจะเป็นอิสระ สามารถพบกับความจริง (สัจธรรม) ความดี (คุณค่า) และความงาม (สุนทรียะ) ได้นักปรัชญาคนสำคัญในกลุ่มจิตนิยม เช่น โซคราตีส (Socrates) เพลโต (Plato) เรเน เดการ์ตส์ (Rene Descartes) เกออร์ก เฮเกล (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) และ อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant) เป็นต้น

๒. กลุ่มสัจนิยม (Realism) กลุ่มนี้มองธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็นผลผลิตจากวิวัฒนาการอันยาวนานของธรรมชาติ เป็นสิ่งมีชีวิตที่พัฒนาการมาจากรูปแบบง่าย ๆ จากปฏิกิริยาทางเคมีและฟิสิกส์ของสิ่งที่ไร้ชีวิต แล้วกลายมาเป็นสิ่งที่มีชีวิต โดยการปรับปรุงลักษณะต่างๆ ให้ดีกว่าเดิมตามลำดับ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Robert Darwin) ซึ่งเป็นเจ้าของแนวความคิดนี้ โดยเรียกว่า “กำเนิดของสปีชีส์” (The Origin of the Species)

กลุ่มสัจนิยมเห็นว่า ความจริง คือสิ่งที่สังเกตเห็นได้จากธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ (Law of Nature) คือกฎที่แท้จริง มีอยู่ด้วยตัวเอง วิธีการเข้าถึงกฎธรรมชาติต้องอาศัยหลักทางวิทยาศาสตร์ สิ่งต่างๆ นั้น มีอยู่จริง และเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ นักปรัชญาคนสำคัญในกลุ่มสัจนิยม เช่น อริสโตเติล (Aristotle) ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) จอห์น ล็อก (John Locke) เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) และ ฌ็อง-ฌัก รูโซ (Jean-Jacques Rousseau) เป็นต้น

๓. กลุ่มประสบการณ์นิยม (Experimentalism) กลุ่มนี้มีชื่อเรียกอย่างอื่น เช่น กลุ่มปฏิบัตินิยม (Pragmatism) กลุ่มปฏิบัติการนิยม (Functionalism) แนวคิดและความเชื่อดั้งเดิมพื้นฐานของกลุ่มนี้มาจากแนวคิดของกลุ่มสัจนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีของชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) กลุ่มนี้เชื่อว่า ประสบการณ์หรือปฏิบัติการ เป็นรากฐานของการค้นพบความจริง และความรู้จริง แต่ความรู้มิใช่สิ่งที่

เป็นนิรันดร์ มนุษย์ไม่ควรบูชาความรู้ แต่มีได้หมายความว่าไม่ยึดเอาความรู้ใดๆ ทั้งสิ้น สิ่งที่จะเรียกว่า “ความรู้” ได้จะต้องผ่านกระบวนการทางประสบการณ์หรือปฏิบัติการตามหลักวิทยาศาสตร์หรือวิธีอุปนัย ความรู้เป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ปฏิบัติการตามวิธีทางวิทยาศาสตร์ กลุ่มประสบการณ์นิยมเน้นเรื่องการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี ความรู้ที่แท้จริง ต้องมาจากการปฏิบัติทดลอง หากความรู้ใดที่ใช้อยู่ระยะหนึ่งแล้วมีความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติทดลองที่ดีกว่า ความรู้เดิมที่ใช่มาก็ควรละทิ้งไปเสีย ความรู้จึงมิใช่สิ่งนิรันดร์ มนุษย์จึงไม่ควรบูชาความรู้ นักปรัชญาคนสำคัญในกลุ่มประสบการณ์นิยมหรือปฏิบัตินิยม เช่น ชาร์ล เพียซ (Charles Pierce) จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) วิลเลียม เจมส์ (William James) ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) และจอห์น ลอเรนซ์ (John Lawrence) เป็นต้น

๔. กลุ่มอัตถิภาวนิยม (Existentialism) กลุ่มนี้มองธรรมชาติของมนุษย์ว่าความมีอยู่ (Existence) ของมนุษย์ มีมาก่อนสาระ (Essence) ของมนุษย์ ความมีอยู่ของมนุษย์ เช่น เสรีภาพ และอารมณ์ (ความรู้สึก) ต่างๆ ของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้มีมา กับมนุษย์ตั้งแต่เกิด ดังนั้นมนุษย์คือตัวเอง ไม่มีอะไรอยู่เหนือมนุษย์นอกจากตัวมนุษย์ จึงมีอิสระเสรีที่จะเลือกว่าตนเองอยากจะเป็นอะไร แล้วกระทำตามที่ตนเลือกตลอด ถึงการยอมรับผลที่เกิดจากการกระทำของตน กลุ่มอัตถิภาวนิยม จึงกล่าวว่า “สิ่งที่เขาทำคือสิ่งที่เขาเป็น มิใช่ สิ่งที่เขาเป็นคือสิ่งที่เขาทำ” ความเป็นจากสิ่งที่เขาทำ คือ สาระ (แก่น) ของมนุษย์แต่ละคน มนุษย์ได้สร้างสาระ (แก่น) ของตนมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังนั้น กลุ่มอัตถิภาวนิยมจึงให้ความสำคัญแก่ความมีอยู่มากกว่าสาระ นักปรัชญาคนสำคัญในกลุ่มนี้ เช่น เซอเรน คีร์เคการ์ด (Seren Aobye Kierkegaard) คาร์ล แจสเปอร์ส (Karl Jaspers) อาลแบร์ กามูว์ (Albert Carmus) ฌ็อง-ปอล ซาทร์ (Jean-Paul Sartre) และจอร์จ เอฟ. เนลเลอร์ (George F. Kneller) เป็นต้น

สรุปว่า กลุ่มปรัชญา ประกอบด้วย ๔ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มจิตนิยม ซึ่งกลุ่มนี้จะมองธรรมชาติเป็นธรรมชาติที่แท้จริง ความจริงนั้น ต้องมีอยู่ในโลกแห่งจิต เกิดจากการรับรู้ความจริง ความคิด คุณค่าหรือความดี มนุษย์ คือ จิตวิญญาณที่มีอิสระและมีความรับผิดชอบ ๒) กลุ่มสัจนิยม จะมองธรรมชาติของมนุษย์ว่า มีการวิวัฒนาการจากธรรมชาติจากปฏิกิริยาทางเคมีและฟิสิกส์ของสิ่งที่ไร้ชีวิตจนกลายมาเป็นสิ่งมีชีวิต โดยการปรับปรุงลักษณะ ๓) กลุ่มประสบการณ์นิยม กลุ่มนี้จะมีแนวคิดและความเชื่อขั้นพื้นฐานของกลุ่มนี้มาจากแนวคิดของกลุ่มสัจนิยม กลุ่มนี้เชื่อว่า ประสบการณ์หรือปฏิบัติการ เป็นรากฐานของการค้นพบความจริง แต่ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่แน่นอน ๔) กลุ่มอัตถิภาวนิยม จะมองเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ว่าความมีอยู่ เช่น เสรีภาพ และอารมณ์ ความรู้สึก ปฏิบัติที่แสดงออกของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้มีมาตั้งแต่เกิดตลอดถึงการยอมรับผลที่เกิดจากการกระทำของตน

๗. ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญากับการศึกษา

ปรัชญามีความสัมพันธ์กับการศึกษามาแต่เริ่มต้น เพราะมนุษย์เริ่มต้นด้วยความคิดและความเชื่อ ซึ่งในทางปรัชญาเรียกว่า “ทัศนะ” หากมนุษย์มีทัศนะหรือแนวความคิดเห็นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ว่า “มนุษย์คือสัตว์ประเสริฐ” เป็นต้น มนุษย์จะมองการศึกษาว่าเป็นกระบวนการที่จะนำความสามารถที่มีอยู่แล้วภายในตัวมนุษย์ออกมาให้ปรากฏและพัฒนาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป หรือถ้าหากมนุษย์มีแนวความคิดเห็นว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความว่างเปล่าจิตของมนุษย์ยังว่างเปล่า ไม่มีความรู้ใดๆ หรือไม่มีความรู้ติดตัวมาแต่กำเนิด (Innate Idea) ก็จะมองการศึกษาว่าเป็นกระบวนการที่จะนำความรู้จากภายนอก เข้าไปสั่งสมไว้ภายในตัวผู้เรียน ซึ่งอาจกระทำโดยการจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียน หรือสร้างบรรยากาศให้ผู้เรียนได้คิดและค้นหาความรู้และความจริงด้วยตัวเอง เป็นต้น นี่ก็เป็นเครื่องบ่งชี้

ว่าปรัชญาได้เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษามาตั้งแต่จุดเริ่มต้น ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญากับการศึกษา ดังนี้

๑. ช่วยค้นหาคำตอบให้กับปัญหาพื้นฐานต่างๆ เช่น การค้นหาธรรมชาติของผู้เรียนว่าเป็นอย่างไร ธรรมชาติของการเรียนรู้เป็นอย่างไร อะไรคือจุดหมายของการศึกษา ใครควรเป็นผู้จัดการศึกษา ควรเป็นรัฐหรือเอกชน และควรจัดการศึกษาในรูปแบบใด เรื่องเหล่านี้ล้วนสัมพันธ์กับปรัชญาพื้นฐานทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น ในการจัดการศึกษา จะกำหนดหลักสูตรตายตัวหรือไม่ ปัญหานี้สัมพันธ์กับความเชื่อว่า ความรู้ที่แท้จริงของมนุษย์ เป็นสิ่งสากลหรือถาวรหรือไม่ หรือปัญหาว่า ควรเน้นการสอนแบบใด จะเน้นแบบส่งเสริมให้ผู้เรียนใช้เหตุผลของตนเองอย่างเต็มที่หรือไม่ ปัญหานี้สัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่า เราเชื่อหรือไม่ว่า มนุษย์มีความรู้ ติดตัวมาแต่กำเนิด เพียงแต่กระตุ้นให้ผู้เรียนคิดและให้เหตุผลก็มีความรู้ เพราะความรู้คือการระลึกได้ หากเราไม่เข้าใจปัญหาที่แท้จริง ก็จะถกเถียงในเรื่องเปลือกนอก ไม่อาจรู้ลึกไปถึงแก่นแท้ของมนุษย์ว่าคืออะไร

๒. ช่วยวางรูปแบบการศึกษาให้กลมกลืนกับเป้าหมาย ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ กระทำได้โดยการเชื่อมโยงวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อเป็นแนวทางของการจัดการศึกษาวิชาการต่างๆ เช่น วิชาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น โดยรวบรวมเอาความคิดที่แตกต่างแต่ละวิชาเข้ามารวมกัน ผสมผสานกับประสบการณ์ด้านอื่นๆ ของมนุษย์ แล้วจัดระบบเข้าเป็นเป้าหมายและเทคนิคทางการศึกษาให้มีภาพรวมที่สมบูรณ์ ปราศจากความขัดแย้งเรื่องเป้าหมายและการปฏิบัติ เช่น หากเป้าหมายหนึ่งของการศึกษา คือ การส่งเสริมประชาธิปไตย การจัดระบบการปกครองภายในโรงเรียนจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย คือเป็นประชาธิปไตย ในการสอนก็ต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี หนังสือแบบเรียนก็ต้องมี

เนื้อหาที่ส่งเสริมการใช้ความคิดอย่างอิสระ และกิจกรรมทางการศึกษาก็ต้องมุ่งส่งเสริมประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน

๓. ช่วยวิพากษ์และวิเคราะห์ความคิดและภาษาทางการศึกษา ปรัชญาจะช่วยในเรื่องการวิเคราะห์ แยกแยะเรื่องความคิดทางการศึกษา และวิพากษ์ความหมายของภาษาที่ใช้ในด้านการศึกษา เช่น คำว่า “เอกภาพทางการศึกษา” เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะให้เกิดความกระจ่างในเรื่องความหมายของคำแล้ว ยังต้องการกระตุ้นให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้คิดสำรวจตนเองอีกด้วย

ริชาร์ด เอส. ปีเตอร์ (Richard S. Peters) นักปรัชญาการศึกษาชาวอังกฤษ ได้วิเคราะห์ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า การศึกษา (Education) ควรประกอบด้วย มาตรการคือ กิจกรรมที่มีคุณค่าในตัวเอง มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่นๆ ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและโลกทัศน์ที่กว้างไกลในตัวผู้เรียน สำหรับผู้รับการศึกษาจะต้องรับด้วยความสมัครใจ และสามารถมองเห็นคุณค่าของการศึกษา หากกิจกรรมที่ทำอยู่ในห้องเรียนมีคุณค่าในตัวเอง และช่วยให้เปิดโลกทัศน์อย่างกว้างไกลให้แก่ผู้เรียน จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งตัวผู้เรียนเองและส่วนรวม หากตรงกันข้ามก็จะทำให้ผู้เรียนเฉยเมยไม่ยี่ติ เช่น การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับวิชาการ เมื่อกิจกรรมนั้นสิ้นสุดลง ผู้เรียนมิได้สนใจเรื่องวิชาการ พอสอบไล่เสร็จแล้วก็จบเพียงเท่านั้น นี่ย่อมไม่ถือว่าเป็น ผู้ได้รับการศึกษา เพราะในความเป็นจริงก็ไม่แตกต่างจากคนที่ไม่เคยเข้าโรงเรียนเพื่อรับการศึกษาแต่ประการใด^{๑๓}

^{๑๓} เมธี ปิณฑานนท์, ๒๕๒๓ : ๔๔-๔๕. อ้างใน พระครูโสภณพุทธิศาสตร์, ดร. หลักการและปรัชญาการศึกษา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔๑.

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษา เพื่อวิเคราะห์หา ปัญหา เพื่อความสอดคล้องระหว่างหลักสูตรและการจัดการศึกษา และจุดมุ่งหมาย การจัดการศึกษา โดยการใช้หลักของปรัชญาการศึกษาเป็นเครื่องมือกำหนดหลักสูตร ที่เหมาะสมกับผู้เรียน และช่วยวางรูปแบบการศึกษาให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการจัด การศึกษา จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะการเชื่อมโยงวิชาการต่างๆ เพื่อเป็น แนวทางของการจัดการศึกษาวิชาการต่างๆ แล้ว เพราะได้ผ่านกระบวนการวิพากษ์ และวิเคราะห์ความคิดทางการศึกษา แยกแยะเรื่องความคิดทางการศึกษาให้เป็น เอกภาพทางการศึกษา

๘. ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีการศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างหลักปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีการศึกษาและ คำว่า “ทฤษฎีการศึกษา” มีผู้เข้าใจว่า ทั้งสองคำนี้เหมือนกัน ใช้แทนกันได้ หรือใช้ แทนกันไม่ได้ ความจริงทั้งสองคำนี้มีใช้สิ่งเดียวกัน ใช้แทนกันไม่ได้ แต่ทั้งสองคำนี้มี ความสัมพันธ์กัน ซึ่งแต่ละคำมีความหมายและหน้าที่ ดังนี้

๑. ปรัชญาการศึกษา คือ ความคิดเห็นอย่างวิพากษ์ วิเคราะห์ เกี่ยวกับ กระบวนการที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ แนวคิดเห็นดังกล่าวตั้งอยู่บนรากฐาน ของอภิปรัชญา ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้) และอรรถวิทยา (ทฤษฎีคุณค่า) หรือกล่าวอีก นัยหนึ่ง ปรัชญาการศึกษาพิจารณาถึงองค์ประกอบทุกส่วนของการศึกษาอย่างถี่ถ้วน และความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษานี้จะเป็นเข็มทิศคอยชี้แนวทางหรือเป็นหลักยึดใน การศึกษา และในการพิจารณาปัญหาต่างๆ ทางการศึกษาโดยรวม เช่น การกำหนด เป้าหมาย วิธีปฏิบัติผลผลิตทางการศึกษา ปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของผู้เรียน ตลอดจนความต้องการของสังคม และทางอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

๒. ทฤษฎีการศึกษา คือ สมมุติฐานหรือหลักการที่ผ่านการทดสอบมาแล้ว และสามารถอธิบายด้วยเหตุผลว่า เมื่อทำสิ่งหนึ่งแล้ว จะเกิดอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ถ้าต้องการให้ผู้เรียนสนใจเรียนก็ต้องใช้การเสริมแรง เป็นต้น ซึ่งสมมุติฐานเช่นนี้เป็นหลักในการอธิบายหรือกำหนดแนวทางในการปฏิบัติในทางการศึกษา ทฤษฎีการศึกษามีขอบเขตแคบว่าปรัชญาการศึกษา กล่าวคือ ปรัชญาการศึกษาพิจารณาทุกเรื่อง ทุกแง่มุมอย่างละเอียดลึกซึ้ง สำหรับทฤษฎีการศึกษาทำหน้าที่อธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะในขอบเขตจำกัดเท่านั้น^{๑๔}

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีการศึกษา ถึงความคิดเห็นอย่างวิพากษ์ วิเคราะห์ เกี่ยวกับกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ ตั้งอยู่บนรากฐานของอภิปรัชญา ญาณวิทยา อัมวิทยา จะเป็นเข็มทิศคอยชี้แนวทางในการจัดการศึกษา เป็นหลักในการอธิบายหรือกำหนดแนวทางในการปฏิบัติในทางการศึกษา เพื่อสอดคล้องกับบริบทของการศึกษาไทย

๙. ญาณวิทยา ทฤษฎีแห่งความรู้

ทฤษฎีญาณวิทยา หมายถึงธรรมชาติสำคัญที่มีอยู่ในตัวมนุษย์แต่ละคน ซึ่งเป็นธรรมชาติที่กระตุ้นให้มีการศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติมีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. ความรู้สึกประหลาดใจ (Wonder)

๒. ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity)

ธรรมชาติทั้งสองประการนี้ ทำให้มนุษย์กระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ หาคำตอบในเรื่องที่เขาสงสัย

ความรู้สึกประหลาดใจ เกิดจากความรู้สึกต่อบางสิ่งบางอย่างที่ผิดปกติ สิ่งที่น่าตื่นเต้น สิ่งที่ยังอธิบายไม่ได้ สิ่งที่ทำให้งงงวย (Bewildderment)

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

ความอยากรู้อยากเห็น ความกระหายใคร่ที่จะรู้ ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ลิกขากาม^{๑๕} (ความใคร่ต่อการศึกษา) เป็นตัวจุดชนวนให้เกิดประกายทางความคิด เพื่อค้นคว้าการสำรวจตรวจสอบความจริงและความใฝ่รู้ก่อให้เกิดความประหลาดใจ กลับกันไปมาเป็นวัฏจักร (สังสารวัฏของความไม่รู้) วัฏจักรนี้จะยุติลงต่อเมื่อบรรลุถึงความรู้ที่สมบูรณ์สิ้นสงสัย (วิชา) ในเรื่องนั้นๆ เช่น สงสัยว่า มนุษย์มาจากไหนทำให้อยากรู้ และศึกษากำเนิดของมนุษย์^{๑๖}

เมื่อเราศึกษาประวัติความคิดของนักปรัชญากรีก เราพบว่าอภิปรัชญาว่าด้วยเรื่องความจริง เกิดมาจากความลึกลับของเหตุการณ์ธรรมชาติ^{๑๗} ความลึกลับทำให้เกิดความสงสัยอยากรู้ความจริง (ธรรมกาย) ทำให้มีการคาดเดา (Speculation) กันไปต่างๆ นานา เมื่อการคาดเดาเจริญเต็มที่ระดับหนึ่ง เป็นผลให้มีการสร้างทฤษฎีความรู้มากมาย เช่น ความรู้ที่เป็นจริง ตรงกับความจริงโดยการศึกษาคัมภีร์ ความรู้ที่เป็นจริงเข้าถึงโดยการปฏิบัติ

ในสังคมของประเทศอินเดียครั้งพุทธกาล ในยุคพุทธศาสนาต้นแบบ (Original Buddhism) การศึกษาอยู่ภายใต้อิทธิพลของลัทธิปรัชญา กล่าวโดยสรุปมี ๒ ค่าย คือ ค่ายอาสติกะ และ ค่ายนาสติกะ

๑. ค่ายอาสติกะ เป็นค่ายปรัชญาฮินดู ๖ สำนักคือ

๑) ปรัชญานายายะ

๒) ไวเศษิกะ

^{๑๕} ตมตคเค เม เต อานนท ภิกขุ ภวิสสนติ เย เกจิ ลิกขากามา แปลว่าภิกษุทั้งหลาย เขาเราจะเป็นผู้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดตราบเท่าที่เขาใคร่ต่อการศึกษา, (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๙๑).

^{๑๖} สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๙.

^{๑๗} J. Burnet, **Greek Philosophy Thales to Plato**, London, 1943. pp. 3ff.

๓) สางขยะ

๔) โยคะ

๕) มีมางสา

๖) เวทนานตะ

กลุ่มนี้เชื่อว่าพระเวศศักดิ์สิทธิ์ ถูกต้อง โดยไม่ต้องพิสูจน์ พระเวศมิใช่ผลงานของมนุษย์ และไม่ใช่ของเทวดา แต่เป็นของผู้รู้เห็นส่งผ่านมายังมนุษย์ คือฤษีผู้ได้ฌาน จึงเรียกว่า ศรุตี (ได้ยิน)

ค้ายาสติกะจึงเป็นกลุ่มปรัชญาประเภทแสวงหาความรู้โดยยึดติดคัมภีร์ (Dogmatists) คัมภีร์อยู่เหนือเหตุผล ไม่อาจใช้เหตุผลใดมาหักล้างได้ทั้ง ๖ สำนักมีแนวคิด ดังนี้

๑) ญาณวิทยาของลัทธิินยายะ ลัทธิินยายะยอมรับว่า มีความจริง (สัจธรรม) แต่เราจะรู้ตามเป็นจริงหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ถ้ารู้ตรงตามทีสิ่งนั้นเป็น ถือว่ารู้จริง ถ้ารู้ไม่ตรง ถือว่าไม่รู้จริง การจะรู้อะไรตามความเป็นจริงจะต้องมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ ได้แก่

(๑) ประสาทแห่งการรับรู้

(๒) วัตถุอยู่ในวิสัย

(๓) ความรู้ที่รับรู้ั้นตรงตามทีสิ่งนั้นเป็น และ

(๔) ไม่ขัดแย้งกับความรู้ที่เกิดภายหลัง

ความรู้มีหน้าที่เปิดเผยสิ่ง ๓ อย่างให้ปรากฏ คือ

(๑) เปิดเผยวัตถุที่รู้

(๒) เปิดเผยตัวผู้รู้

(๓) เปิดเผยตัวความรู้^{๑๘}

ลัทธิินยาระว่า แหล่งเกิดของความรู้ที่เชื่อถือไม่ได้ คือ ความจำ ความสงสัย ความเข้าใจผิดและสมมติฐานแหล่งเกิดความรู้ที่เชื่อถือได้ คือ

๑) ประจักษ์ประมาณ (Perception) ได้แก่ ความรู้เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๖ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ทางจิตของผู้ได้มาน

๒) อนุมานประมาณ (Inference) ความรู้ที่อาศัยประจักษ์เป็นฐานนำไปอนุมาน สิ่งไม่ประจักษ์ตามแนวตรรกะ

๓) ศัพท์ประมาณ (Testimony) คือ คำพูดของผู้ที่เชื่อถือได้ เช่น คำพูดในพระเวทเป็นความจริงเสมอ

๔) อุปมานประมาณ (Analogy) ความรู้เกิดจากการเปรียบเทียบ ซึ่งแท้จริงควรเรียกว่า เทียบเคียง เอาสิ่งไม่รู้มาเปรียบกับสิ่งที่รู้ ทำให้รู้จักสิ่งไม่รู้

๒) ญาณวิทยาของลัทธิไวเศษิกะ มีทัศนะเรื่องความรู้ตามแนวนายะ เพียงแต่ปฏิเสธประจักษ์ประมาณ และอนุมานประมาณ เท่านั้น

๓) ญาณวิทยาของลัทธิสาขยยะ นักคิดบางคนอ้างว่า ศาสนาพุทธและศาสนาเชน ทั้งสองลัทธินี้ตั้งอยู่บนฐานทฤษฎีสาขยยะ และยังคงคิดและให้ความเห็นเลยเถิดไปว่าพุทธะและกปิละ คือคนๆ เดียวกัน^{๑๙} แนวคิดเรื่องญาณวิทยาจึงเหมือนกันตามเป็นจริง ย่อมเป็นไปได้ เพราะในคัมภีร์ทีฆนิกาย เรื่องทิกฺขุ ๖๒ ยังได้กล่าวถึงทิกฺขุอันมีลักษณะอย่างของลัทธิสาขยยะไว้ว่า

^{๑๘} อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๕.

^{๑๙} S. Radhakrishnan, **Indian Philosophy**, (London : George Allen & Unwin Ltd.1929), p. 472.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางพวก เป็นพวกสัสสวาท (บุรุษ) และโลก (ปรากฏติ) เป็นสิ่งนิรันดร์ โดยอาศัยฐาน (แห่งการกล่าวอ้าง)^{๒๐} ๔ ประการ

ทฤษฎีของasanghye เป็นสัจนิยม (Realistic) ยอมรับว่าความจริงของ วัตถุภายนอกมีอยู่จริง อีสาระจากจิตความรู้จะต้องสะท้อนวัตถุ (อารมณ์นั้นๆ ให้ตรง ตามเป็นจริง)

เนื่องจากโลก (สรรพสิ่ง) ประกอบด้วยวัตถุ (ปรากฏติ) และบุรุษ (อาตมัน) ความรู้จริง คือ รู้จักสิ่งทั้งสอง

๔) ญาณวิทยาของลัทธิโยคะ ลัทธิโยคะเป็นลัทธิปฏิบัติ เพื่อฝึกจิตให้ สงบ เป็นเครื่องมือให้เข้าถึงวิเวกญาณ ซึ่งเชื่อว่าเป็นญาณวิทยาอย่างเดียวที่ทำให้ เข้าถึงโมกษะ

ลัทธิโยคะเชื่อว่า จิตเดิมบริสุทธิ์ แต่โดยอิทธิพลของกิเลส ทำให้จิต ถูกครอบงำด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) อสมิตา (ความเห็นผิด) ราคะ (การยึดมั่นถือมั่น) เทวชะ (ความหงุดหงิด) และอภินิเวชะ (ความอยากมีอยากเป็น และไม่ยอมยกมีไม่ ยอมเป็น) การให้การศึกษาต้องพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์อย่างเดิม โดยการปฏิบัติโยคะ

๕) ญาณวิทยาของลัทธิมีมางสา คือ ความรู้มี ๒ ชนิด คือ ๑) ความรู้ตรง (Immediate Knowledge) ๒) ความรู้ไม่ตรง (mediate Knowledge) และความรู้ แท้ คือความรู้จริงแท้ ไม่มีความรู้ใดมาหักล้างได้ ไม่ว่าในกาลใดๆ และสถานที่ใด และความรู้แท้จะต้องไม่ใช่ความจำหรือประสบการณ์ เป็นความรู้ที่ยังไม่รู้ มาก่อน

^{๒๐} สนฺติ ภิกเว เอกะ สมณพราหมณา สสสวาทา อตตานญจ โลกญจ ปณฺณเปนติ จตุหิ วัตถุหิ, (ที.สี. (บาลี) ๙/๓๐/๑๓ ฉบับ มจร.)

๒. ค่ายนาสติกะ กลุ่มปรัชญาที่ไม่อยู่ในฝ่ายพระเวท มีความเห็นคัดค้านความขลังของคัมภีร์พระเวท เห็นว่าพระเวทเป็นผลงานของฤๅษี ไม่ใช่เกิดจากเทพยดาใดๆ แม้พระพุทเจ้าก็ทรงเป็นอย่างนั้น ดังตรัสว่า

แม้แต่อาจารย์ของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทสักคนหนึ่งที่เคยได้เห็นพรหมชัดๆ ไม่มีเลย แม้แต่คนเดียว แม้อาจารย์ของอาจารย์ตลอด ๗ ชั่วโมงอายุคน แม้แต่ฤๅษีผู้แต่งมนตร์ (พระเวท) ผู้บอกมนตร์ คือ ฤๅษีอัญญกะ วามณะ วาสุเทวะ เวสสามิตร ยมตักคิ อังคีรส ภารทวารชะ วาเสฏฐะ กัสสปะ ภคฺ คนพวกนี้ก็ไม่กล่าวว่า เราเห็นพรหมนั้นเราเห็นพรหมนั้น^{๒๑}

คำว่า มนตร์ (Hymn) หมายถึง คัมภีร์พระเวท พระพุทองค์ทรงยืนยันไว้มากจนถึงคนรุ่นหลัง

นอกจากนี้ ลัทธิเซนและจารวาก ก็ไม่ยอมรับความขลังของคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นเหตุให้พราหมณ์-ฮินดูเรียกว่า พวกนอกศาสนา (Heterodox)^{๒๒}

๑. ทฤษฎีญาณวิทยาของเซน

ลัทธิเซน เห็นว่า ความรู้กับชีวะ แม้จะมีชื่อคนละอย่าง แต่แท้จริงคือ สิ่งที่แตกต่างกันไม่ได้ ความรู้เปรียบเสมือนเส้นด้าย ชีวะเปรียบเสมือนผ้า ความรู้มีอยู่ในชีวะของทุกสิ่งที่คุณรู้ไม่ทอดแสงออกมา เพราะอุปสรรค คือกรรม เมื่อขจัดกรรมได้หมดสิ้น ความรู้จะปรากฏและความรู้ มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ ๑) ทำหน้าที่เปิดเผยตัวเอง ๒) ทำหน้าที่เปิดเผยสิ่งภายนอก

^{๒๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๗/๒๓๖.

^{๒๒} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๔.

ในขณะที่เซน ยอมรับความรู้ ๕ ชนิด คือ มติ ศรุตี อวธิ มนปรายายะ และ เกวัล ดังนี้

๑) มติ ความรู้ธรรมดา ได้รับมาโดยการรับรู้อาศัยประสาทสัมผัส รวมทั้ง ความจำ (สมฤติ) การระลึกได้ (ปรตยาภิขญา) ความรู้เกิดจากตรรกะ (การอนุมาน อาศัยการสังเกต) อภินิโพธา หรือการอนุมานโดยอาศัยวิธีที่เรียกว่า ตรรกนิรณัย มติ ญาณ บางทีแบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ อุปลัทธิ หรือ ประจักษ์ ประमाण ภาวนา ความจำ และอุปโยคะ ส่วนความเข้าใจ มติญาณ เป็นความรู้อาศัยอินทรีย์หรือประสาทกับจิต ซึ่งเรียกว่า อนินทรีย์ ซึ่งแยกออกจากประสาทสัมผัส

๒) ศรุตี หรือศัพท์ประมาณ (Testimony) ความรู้ได้มาจากสัญลักษณ์ เครื่องหมายหรือคำพูด ศรุตีให้ความรู้ ได้อธิบาย ศรุตินิญาณ มี ๔ ชนิด คือ (๑) ลัทธิ การเชื่อมโยง (Association) (๒) ภาวนา ความใส่ใจ (Attention) (๓) อุปโยคะ ความเข้าใจ (Understanding) (๔) นยะ แง่มุมความหมายของสิ่งต่างๆ ในที่นี้ คือ การ แปลความหมายของคัมภีร์โดยนัยที่แตกต่างกัน

๓) อวธิ ความรู้สิ่งต่างๆ โดยตรง แม้จะพอยู่ในกาลและอวกาศ อันอยู่ในระยะ ไกลเป็นความอาศัยทิพยจักขุ

๔) มนปรายายะ ความรู้โดยตรง เกี่ยวกับความคิดของผู้อื่น ความรู้จิตของผู้อื่นโดยจิต (Telepathic)

๕) เกวัล (Kevale) ความรู้ขั้นสมบูรณ์ รู้แจ้งแทงตลอดอันอวกาศ (Space) กาละ (Time) หรือวัตถุขวางกันไม่ได้ ทำให้ความจริงทั้งมวลชัดเจน ความรู้ชนิดนี้ไม่ต้องอาศัยประสาทเป็นความรู้ที่รู้สึกได้ แต่อธิบายไม่ได้ เป็นไปได้เฉพาะวิญญานที่ บริสุทธิ์ ปราศจากพันธนาการความรู้สามชนิดแรกเชื่อว่าผิดพลาดได้ ขณะที่ความรู้ สองชนิดหลังไม่ผิดพลาด ความน่าเชื่อถือของความรู้เกิดจากประสิทธิผลของการ ปฏิบัติในการที่มันทำให้เราได้รับสิ่งที่ดี และละสิ่งที่ชั่ว

ความรู้ที่เชื่อถือได้จะนำเสนอวัตถุตรงตามเป็นจริง เป็นประโยชน์ทาง
ภาคปฏิบัติความรู้ไม่น่าเชื่อถือจะนำเสนอสิ่งต่างๆ ไม่ตรงกับที่สิ่งนั้นเป็น เช่น เห็นงู
เป็นเชือก หรือเห็นเชือกเป็นงู เราเห็นไม่ตรงกับที่มันเป็น เห็นคลาดเคลื่อนไป

ความรู้ผิดพลาด เกิดจากสงสัย (Samsaya) (มีผลต่อมติ และศรัติ) ความ
ผิดพลาด (วิปรายายะ) หรือภาวะตรงข้ามกับความจริง (ซึ่งอาจเกิดในความรู้ระดับ
อวธิ) หรือความรู้ผิด มีสาเหตุมาจากความไม่ระมัดระวัง

ความรู้เป็น ปรัตยักษ์ (รู้โดยตรง) เพื่อความรู้นั้นไม่มีตัวกลาง คือ ติดต่อ
โดยตรงได้แก่ความรู้ ๓ ชนิดหลัง

ความรู้เป็น ปโรกษะ (รู้โดยอ้อม) ความรู้ที่ถูกคั่นกลางโดยความรู้ชนิดอื่น
เช่น ผ่านประสาททั้ง ๕ ได้แก่ ความรู้เกิดจากมติ และศรัติ

๒. ลัทธิจารวาก

จารวาก เป็นลัทธิวัตถุนิยมเคร่งครัด ถือว่าความรู้มีแหล่งเดียวคือ
ประจักษ์ประมาณความรู้จากแหล่งอื่นเชื่อถือไม่ได้

สรุปว่า การแสวงหาความรู้ทฤษฎีญาณวิทยาหมายถึง มุ่งตอบปัญหาว่า
มนุษย์รู้ความจริงได้อย่างไร ถ้าตามหลักปรัชญาการแสวงหาความรู้ จะต้องเกิดการ
วิพากษ์ วิจารณ์ แสวงหาความรู้จากธรรมชาติ มนุษย์จึงพยายามหาวิธีการแก้ปัญหา
ให้กับชีวิตตนเอง และหลักการที่ได้มาซึ่งความรู้ คือ ความรู้ที่ถูกต้อง มีความแน่นอน
ด้วยสติปัญญาของมนุษย์ที่สามารถบรรลุถึงความจริงได้ ใช้วิธีการนินัย การพิสูจน์
ความจริง แต่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส เพราะความรู้ที่ได้จากประสาท
สัมผัสสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ขึ้นกับกาลเวลา สถานที่ นักปรัชญาจึง
ปฏิเสธความประเพณี

๑๐. พระพุทธศาสนากับทฤษฎีความรู้

เป้าหมายหลักของการศึกษา คือ การให้ความรู้ในสมัยก่อนพุทธกาล และร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า มีสำนักการศึกษาทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทในการถ่ายทอดความรู้มากมาย ปรากฏในประวัติศาสตร์อินเดียพบว่า ชาวอารยันได้อพยพ มาสู่ดินแดนตอนเหนือของอินเดียเมื่อประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล คัมภีร์เล่มแรกที่ชาวอารยันนำติดตัวมาได้จารึกเป็นตัวอักษร (บางคนว่าเป็นภาษาเปอร์เซีย) ต่อมา มีการแต่งคัมภีร์พระเวทเพิ่มเติมจนครบ ๔ คัมภีร์ มีการประพันธ์เป็นร้อยกรอง (Poetry) ร้อยแก้ว (Prose) และบทเพลง (Song)

ยุคพระเวท เริ่มต้นตั้งแต่ ๑,๕๐๐-๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาล การศึกษาของชนชาวภารตะ ก็เริ่มขึ้นอย่างชนิดเป็นระบบ มีผู้สอน (พราหมณ์) มีผู้เรียน (มาณพ) และมีคัมภีร์ คือ พระเวท ผู้เรียนจบพระเวททั้ง ๓ เรียกว่า จบไตรเพท ซึ่งคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ใน เติวชสูตรว่า นักเรียนพราหมณ์ผู้กำลังศึกษาไตรเพท เฝียกันเรื่องทางสายตรงที่จะเข้าถึงพรหมตามที่อาจารย์พวกเขาสอนกันมา แต่ไม่ตรงกัน^{๒๓} มีหลักฐานมากมายที่แสดงให้เรารู้ว่า พราหมณ์ กษัตริย์และแม้แต่ปริพาชก (นักบวช) ในสมัยนั้น แม้จะไม่เคารพในฐานะพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ซึ่งเขาถือว่าเป็นคู่แข่งกับเขา แต่เคารพโดยทุกครั้งที่ทรงเสด็จไปหา เขาจะปูอาสนะต้อนรับ และให้ทรงประทับนั่งบนอาสนะที่สูงกว่า นอกจากนี้ คนพวกนี้รู้ว่าพระพุทธองค์ทรงผนวชจากวรรณะกษัตริย์แล้ว พระองค์ทรงเรียนจบไตรเพท (ส่วนหนึ่งของ ศิลปะศาสตร์ ๑๘) ดังที่ วัจนโคตร ปริพาชกทูลถามว่า ถ้าจะกล่าวว่า พระสมณโคดม กล่าวถูกต้องหรือไม่ ไม่เป็นการกล่าวดู^{๒๔} การที่พวกเขาู้กันทั่วไปว่าพระพุทธเจ้าทรงเรียนจบไตรเพท ทำให้พวกเขา ยกย่องในฐานะสูงส่งและไม่กล้าแสดงการดูแคลน

^{๒๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๒/๒๓๔.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๒/๒๓๗.

ในสภารวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับสภารวमाण นักเรียนพรหมณ์ผู้กำลังเรียนไตรเพทว่า เราขอบอกให้เห็นความแตกต่างของผู้ที่หลังจากได้พบความรู้ขั้นสูงสุด และขั้นสุดท้ายในปัจจุบันนี้ แล้วอ้างว่าได้รับรู้หลักการสำคัญของศาสนาว่ามี ๓ กลุ่ม คือ ๑) สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มอนุสสวีกะ เช่น สมณพราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพท ๒) สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มสัทธามัตตกะ เช่น สมณพราหมณ์ผู้เป็นนักตรรกะและเป็นนักปรัชญา ๓) สมณพราหมณ์ (ผู้สอน) กลุ่มผู้ได้อภิญญา รู้เองเห็นเองประจักษ์ด้วยตนเอง^{๒๕}

สรุปว่า พระพุทธศาสนากับทฤษฎีความรู้ หมายถึงกระบวนการคิดที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา เกิดจากการเรียนรู้ หรือการสังสมประสบการณ์ และมีกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ต่างๆ ที่แน่นอน หรือวิธีการคิดอย่างเป็นระบบ สามารถจัดลำดับความคิด ความพยายามค้นหาความสอดคล้องของแนวความคิด อาจจะได้มาโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ได้แก่ การสังเกต การจดจำหรือท่องจำ การเข้าถึงธรรมชาติ การปฏิบัติ ส่วนทฤษฎีการศึกษา หมายถึงการเรียนรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๓๖-๗๓๗/๒๔.

บทที่ ๓

ปรัชญาการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ปรัชญาการศึกษาเป็นศาสตร์ทางการศึกษาที่ผสมผสานหลักการทางปรัชญาการศึกษา และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน จึงเป็นระบบการศึกษาหนึ่งที่ได้นำเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ในระบบการศึกษาไทย และมีการพัฒนาระบบการศึกษามาตลอด มีการปรับเปลี่ยนวิธีการเรียน วิธีการสอน ให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน พุทธปรัชญาการศึกษาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่หน่วยงานทางการศึกษาควรจะนำมาบูรณาการเข้ากับการเรียนรู้ของการศึกษาไทย เพื่อเป็นการพัฒนาตนตามแนวปรัชญาการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ความรู้แจ้งของผู้รู้ ความรู้แจ้งในที่นี้ คือ ความรู้แจ้งในความจริงของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ความรู้แจ้งดังกล่าวนี้ เกิดจากการเล่าเรียนฝึกฝนจำแนกแยกแยะและคิดค้น ด้วยเหตุผลตามที่เป็นจริงจนกระทั่งได้พบกับความเป็นจริงหรือศีลธรรมในที่สุด เป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้วที่ประเทศไทยได้ยึดถือเอาพุทธธรรมเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการจัดการศึกษาอย่างมาก ต่อมาประเทศไทยได้จัดการศึกษาตามแบบอย่างของประเทศตะวันตกมาจนถึงทุกวันนี้ ทำให้การจัดการศึกษาเกิดปัญหาขึ้นหลายประการ เช่น อะไรเป็นจุดหมายของชีวิต หรือถามอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตเกิดมาเพื่ออะไร ปัญหานี้ถ้าเชื่อในพระผู้สร้าง ก็ตอบไม่ยาก คือปิดโปให้ พระผู้สร้างเสีย เพราะชีวิตจะเกิดมาเพื่ออะไร ก็แล้วแต่พระผู้สร้างนั้น เราไม่มีทางรู้ได้ เพราะเหตุนี้การจัดการศึกษาดังกล่าว ไม่สอดคล้องกับค่านิยมความเป็นไทยๆ ผลที่สุดปรัชญาการศึกษาของ

ต่างประเทศที่นำมาเป็นต้นแบบนั้นดูเลือนลอยไร้ความหมายและไม่ยังประโยชน์แก่การศึกษาของไทยเท่าที่ควร ดังนั้นจึงมีนักการศึกษาของไทยหลายท่านได้พยายามนำหลักพุทธธรรมมาเป็นปรัชญาแม่บทในการจัดการศึกษาของไทย

การศึกษาของไทยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา และได้พัฒนาการเรียนการสอนให้เป็นรูปแบบมาตรฐานสากล มาประยุกต์ใช้กับระบบการศึกษาในประเทศไทย จึงทำให้ระบบการศึกษาของไทยมีความหลากหลายรูปแบบ แต่ด้วยความที่มีพระพุทธศาสนาเป็นที่นับถือของคนส่วนมาก การศึกษาของไทยจึงมีการสอดแทรกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา โดยอาศัยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ธรรมะ” มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ฉะนั้นการเรียนต้องเรียนภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติและมีการบูรณาการเข้ากับสิ่งแวดล้อมนอกห้องเรียน เพื่อสร้างประสบการณ์ตรงให้กับผู้เรียน

ในช่วงต้นของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๒๖ ความมุ่งหมายของการศึกษาในขณะนั้นคือ การให้สามารถอ่านออก เขียนภาษาไทย และสามารถคิดเลข เมื่อมาคราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการจัดการศึกษาของประเทศยุโรป พระองค์ทรงตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้น สมัยรัชกาลที่ ๖ ประเทศไทยเริ่มมีแผนการศึกษาและเริ่มมีการนำปรัชญาและทฤษฎีการศึกษาจากประเทศยุโรปมาดัดแปลงใช้ในโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธเป็นการศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ โดยอาศัยหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นองค์ประกอบ การแก้ปัญหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ และหลักธรรมที่มีบทบาทมากที่สุดก็คืออริสัจสี่ ซึ่งประกอบด้วย

๑. ทุกข์ คือ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ จะเกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นความทุกข์ทางกายหรือความทุกข์ทางใจ เนื่องจากการไม่ได้รับการตอบสนองในสิ่งที่ตนปรารถนา ซึ่งเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น ทุกคนก็ต้องประสบด้วยกันทุกคน อยู่ที่ว่าประสบมากหรือน้อย จะมีความแตกต่างกันแล้วแต่เหตุปัจจัยจะเกื้อหนุนให้เป็นไปตามวัฏจักรของชีวิต

๒. สมุทัย คือ สาเหตุของปัญหา ซึ่งผลก็มาจากเหตุ เมื่อผล คือความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาและกำลังให้ผลอยู่ในขณะนี้ ทุกข์ก็ต้องมีสาเหตุว่าเกิดจากอะไร เช่น ความทุกข์ที่เกิดจากความยากจนหรือทุกข์จากการเป็นหนี้สิน สาเหตุก็มาจากการใช้จ่ายมากเกินไปเกินรายรับ จึงเป็นสาเหตุของความยากจนและการเป็นหนี้ จะสามารถแก้ปัญหาตรงนี้ได้ คือ จะต้องพยายามลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ รู้จักประหยัด ใช้จ่ายเฉพาะจำเป็นเท่านั้น

๓. นิโรธ คือ การเลือกแนวปฏิบัติที่คิดว่าดีที่สุดไปสู่การปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความหลุดพ้นจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ แต่ก็มีวิธีการปฏิบัติได้

๔. มรรค คือ ทางปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เมื่อเลือกแนวทางที่ดีที่สุดแล้วลงมือปฏิบัติในแนวทางที่เราเลือก เช่น ปัญหาจากความยากจนมีหลายสาเหตุทำให้เกิดความยากจน และความยากจนมาสาเหตุอะไร ก็ต้องพิจารณาเลือกวิธีการปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาความยากจน

สรุปว่า ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธนั้น เกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบ ๒ ประเภท ได้แก่องค์ประกอบทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งองค์ประกอบทั้งสองอย่างมีอยู่ในชีวิตมนุษย์เราทุกคนที่เกิดมา ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ จะมีแนวทางแตกต่างจากปรัชญาการศึกษาทั่วไป โดยเน้นเรื่องร่างกายและจิตเป็นสำคัญ เพราะทั้งสองสิ่งนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาหรือเป็นไปตามความ สัมพันธ์

ตามเหตุและปัจจัยต่างๆ และสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นปัจจัยแทรกซ้อนที่ทำให้ร่างกายและจิตใจเปลี่ยนไปตลอดเวลา ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นอริสราภาพ คือ การปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา และสามารถปฏิบัติให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุดและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างสันติสุข

แนวทางสร้างปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ

หลักการของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธที่จะกล่าวต่อไปนี้ เกิดจากมุมมองที่จะนำเอาหลักพุทธธรรมหรือหัวข้อธรรมที่สำคัญที่สุด มาวิเคราะห์และสังเคราะห์จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ๆ สอดรับกับแนวคิดทางการศึกษา เพื่อแก้ปัญหาผู้เรียนและสังคมระดับประเทศ จึงเป็นแนวทางการสร้างปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธขึ้น โดยหลักพุทธธรรมเป็นแนวทางและสามารถประยุกต์ระบบการศึกษาได้อย่างลงตัว มีขั้นตอนวิธีการปฏิบัติสอดคล้องกับความสัมพันธ์กับองค์การทางการศึกษา และหลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างปรัชญาการศึกษาประกอบด้วย

๑. ความหมายของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ

การจัดการศึกษาโดยทั่วไปนั้น เป็นการจัดการศึกษาให้แก่บุคคลทั่วไป ซึ่งในพระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับมนุษย์ทุกชนชั้น ไม่เลือกปฏิบัติ แต่ให้ความเท่าเทียมกัน ถือว่ามนุษย์ทุกคนบนโลกนี้ มีองค์ประกอบเหมือนกัน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเรียกว่า “เบญจขันธ์” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ เป็นความจริงของชีวิตมนุษย์ ขณะที่การศึกษาทางพระพุทธศาสนา จะเน้นการศึกษาเรื่องขันธ์ ๕ หมายถึงศึกษาองค์ประกอบเหล่านี้

๑. รูป หมายถึง ร่างกาย

๒. เวทนา หมายถึงความรู้สึกต่างๆ เช่น ความโลภ โกรธ หลง

๓. สัญญา หมายถึง ความจำ หรือความหลงลืม

๔. สังขาร หมายถึง ความนึกคิด

๕. วิญญาณ หมายถึง ความรู้

หลักการสำคัญการศึกษาปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธที่เน้นการศึกษาเรื่องมนุษย์หรือชั้น ๕ นั้น ที่กล่าวมา ทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น แต่มีข้อหนึ่งที่สำคัญที่สุด คือ เวทนา (ความรู้สึก) เพราะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความโลภ ความโกรธ และความหลงแก่ตนเอง ซึ่งเป็นบ่อเกิดของปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสังคม เพราะทั้งความโลภ ความโกรธ และความหลงเป็นของคู่กับมนุษย์ ตั้งแต่เกิด ฉะนั้นการศึกษาตามปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ จึงเน้นการศึกษาเรื่องมนุษย์ เพื่อขจัดปัญหาดังกล่าวให้เบาบางลงหรือให้หมดไป

วิธีการที่ผู้ทำหน้าที่ต้องคำนึงถึงเรื่องเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้น และวิธีการสอนจะต้องพยายามสร้างแนวคิดและวิธีการแก้ปัญหาหรือให้บรรเทาลงได้ จึงจะทำให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์และสามารถแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ตามวัตถุประสงค์การศึกษาตามปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ เพราะการศึกษาตามแนวพุทธ หมายถึงการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งยึดบุคคลเป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษา

สรุปว่า ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธนั้นหมายถึงสัจธรรมที่สามารถพิสูจน์ได้ตลอดเวลาด้วยการปฏิบัติ ผลของการปฏิบัติจะเป็นนามธรรม ทุกคนสามารถได้และได้รับผลของการปฏิบัติที่เป็นนามธรรม คือ ความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติ ไม่สามารถแบ่งปันให้ใครได้ นอกจากลงมือปฏิบัติ จึงจะได้รับผลการปฏิบัติ ซึ่งปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ ทำให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองและองค์กรรวมคือช่วยแก้ปัญหาสังคมได้และเป็นหลักการสำคัญในการแก้ปัญหาเลือกแนวทางหรือวิธีการที่เหมาะสมที่สุดกับปัญหาที่เกิดขึ้น

๒. จุดมุ่งหมายของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ

ตามหลักพระพุทธศาสนา ชีวิตมนุษย์มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ชีวิตฆราวาส ผู้อยู่ครองเรือน และชีวิตผู้ไม่ได้อยู่ครองเรือน ซึ่งบุคคลทั้งสองประเภทนี้ ยังจะต้องศึกษาเล่าเรียนเพื่ออบรมบ่มนิสัยตนเอง ยังจะต้องมีแก้ปัญหาของตนเอง ช่วยแก้ปัญหาของสังคมตลอดถึงวิถีชีวิตการดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันได้อย่างสันติสุข เกิดความสงบ ร่มเย็นต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

การศึกษาของบุคคลผู้ไม่ได้อยู่ครองเรือน ซึ่งบางท่านอาจจะไม่เข้าใจ หมายถึงอะไร การศึกษาของบุคคลเหล่านี้ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว หมายถึงบุคคลที่ได้เล่าเรียนและปฏิบัติธรรม เพื่อแสวงหาสาเหตุของความทุกข์ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง รวมเรียกว่าอกุศลมูล แต่ถ้าชีวิตปราศจากอกุศลมูลแล้ว ย่อมเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สามารถปฏิบัติธรรมและละความโลภ ความโกรธ และความหลงลงได้โดยสิ้นเชิงแล้ว ก็จะสามารถเข้าถึงนิพพานได้ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับผู้ที่ไม่ได้ครองเรือน

ส่วนการศึกษาสำหรับผู้ที่ยังครองเรือน หมายถึงการศึกษาที่มุ่งหวังเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการแก้ปัญหาของชีวิตให้ดีที่สุด เพื่อความสำเร็จทั้งหน้าที่ การงานและการดำรงชีวิตในสังคมตามความเหมาะสมและอัตภาพความเป็นอยู่ สามารถบูรณาการจุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพุทธได้ โดยพยายามลดความโลภ ความโกรธ และความหลงได้ อันเป็นสาเหตุของปัญหาให้เหลือน้อยที่สุด เรียกว่า การศึกษาตามแนวพุทธสำหรับผู้ครองเรือน

สรุปว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของจุดมุ่งหมายของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธแบ่งออกเป็นระดับ คือ ๑) การศึกษาสำหรับผู้ไม่ครองเรือน ได้แก่ การปฏิบัติธรรมและสามารถดับความโลภ ความโกรธ และความหลงได้ และสามารถบรรลุถึงจุดสูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือนิพพานได้ ๒) จุดมุ่งหมายสูงสุดสำหรับ

การศึกษาผู้อยู่ครองเรือน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ และสามารถบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

๓. แนวทางนโยบายของหลักสูตรการศึกษาตามแนวพุทธ

เพื่อให้การศึกษาตามแนวพุทธนั้น ดำเนินไปตามแนวทางและนโยบายของการศึกษาและเป็นไปตามนโยบายที่ชัดเจน ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “มรรค” มีองค์ ๘ จะได้เรียงลำดับการศึกษาสำหรับผู้อยู่ครองเรือนและผู้ที่ไม่ได้อยู่ครองเรือนตามลำดับ ดังนี้

๓.๑ สำหรับแนวทางนโยบายการศึกษาสำหรับผู้ที่ไม่อยู่ครองเรือน ในมุมมองของพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายสูงสุดของการศึกษา คือ การบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ แนวทางในการดำเนินไปสู่จุดหมายดังกล่าว คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ครอบคลุมทั้งด้านความคิด วาจา การกระทำ ความเพียร สติ และสมาธิ ดังนี้

๑) สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) หมายถึง การมีความเห็นและความเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง โดยเฉพาะความเข้าใจในหลักอริยสัจ ๔ และไตรลักษณ์ อันเป็นพื้นฐานของการเกิดปัญญา

๒) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) หมายถึง การมีความคิดหรือความดำริที่ถูกต้อง ได้แก่ ความดำริในการออกจากกาม ความไม่พยาบาท และความไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๓) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) หมายถึง การใช้วาจาอย่างถูกต้องและสุจริต โดยเว้นจากวจีทุจริต ๔ ประการ ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ

๔) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) หมายถึง การประพฤติทางกาย อย่างถูกต้อง โดยเว้นจากกายทุจริต ๓ ประการ ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติดีในกาม

๕) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) หมายถึง การประกอบอาชีพโดย สุจริต ไม่ดำเนินชีวิตด้วยการแสวงหาทรัพย์หรือผลประโยชน์โดยมิชอบทั้งทางกาย และวาจา

๖) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) หมายถึง ความเพียรในการพัฒนา จิตและปัญญา โดยมุ่งกำจัดอกุศลและส่งเสริมกุศล พร้อมทั้งมีความเพียรในการเจริญ สติปัฏฐานและวิปัสสนาเพื่อรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง

๗) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) หมายถึง การมีสติระลึกถึงกาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริง ทำให้เกิดความรู้เท่าทันสภาวธรรมและเป็นพื้นฐานให้ ปัญญาพัฒนาไปตามลำดับ จนสามารถประจักษ์แจ้งสภาวธรรมและนิพพานได้

๘) สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ) หมายถึง การทำจิตให้ตั้งมั่นและ สงบอยู่กับอารมณ์อย่างถูกต้อง เป็นพื้นฐานให้เกิดสติและปัญญา สามารถพิจารณา สภาวธรรมตามความเป็นจริง และนำไปสู่การบรรลุธรรมตามลำดับ

๓.๒ สำหรับแนวทางนโยบายการศึกษาสำหรับผู้ที่อยู่ครองเรือน
ระดับฆราวาส มีครอบครัว มีงานที่ต้องรับผิดชอบ และจะต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูภรรยา และบุตรนั้น จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพุทธ คือ ต้องการให้ผู้เรียนสามารถ ประยุกต์ “มรรคมงคล ๘” หรือ “ศีล สมาธิ ปัญญา” ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ส่วนการ ศึกษาตามแนวพุทธ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางนโยบายการศึกษาตามแนวพุทธนั้น โดยมีกำหนดไว้ ๓ ประการ คือ

๑) ศึกษาวิชาความรู้ให้รู้จักตนเอง ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ ๒ คือ (๑) ศึกษาเรื่องขั้น ๕ เพื่อให้รู้จักเกี่ยวกับร่างกายและจิต รวมไปถึงเรื่อง การสังเกตตนเอง วิธีการคิด และวิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเองตลอดถึงการแก้ปัญหาของ สังคม สิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาเรื่องมนุษย์และองค์ประกอบมนุษย์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (๒) ศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐาน ความรู้ และเพื่อค้นหาความสามารถตนเอง พัฒนาให้ลึกซึ้งลงในทิศทางนั้นและ ปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ต่อตนและต่อสังคม

๒) ศึกษาให้รู้อย่างแจ่มแจ้งด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะ สังคมที่อยู่อาศัยอยู่ ระบบโครงสร้าง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ตลอด จิตศาสนา วัฒนธรรม กฎระเบียบของสังคม การปฏิบัติในสังคมและประเทศชาติ

๓) ศึกษาเรื่องคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นแนวทางลดการ เบียดเบียนซึ่งกันและกัน รู้จักประกอบสัมมาอาชีพ มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ ส่วนรวมเป็นแนวทางการสร้างสันติสุขแก่ตนเอง สังคมและประเทศชาติ

สรุปว่า แนวทางนโยบายของหลักสูตรการศึกษาตามแนวพุทธ เริ่มต้นจากการศึกษาเรื่องของมนุษย์ คือ ขั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยจะเน้นการศึกษาที่ตนเองด้วยกระบวนการ วิธีการและหลักเพื่อลดความโลภ ความโกรธ ความหลง และการแก้ปัญหาชีวิตตนและปัญหาของสังคม เพื่อให้เกิด ความสุขกับชีวิตสังคม และเกิดความสันติสุขแก่ประเทศชาติ

๔. วิธีการสอนตามหลักอริยสัจ ๔ สอดรับกับปรัชญาการศึกษาตามแนว พุทธ

วิธีการสอนตามแนวพุทธ ก็จะมีหลากหลายและละเอียดอ่อน มาก มีทั้งที่เป็นระบบโครงสร้างใหญ่และวิธีการปลีกย่อยขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของ สถานที่และสถานการณ์ในขณะนั้น การคิดแบบอริยสัจ ๔ คือการคิดแบบเป็น

ขั้นตอนเป็นลำดับไปตั้งแต่เหตุที่เกิดขึ้น สาเหตุของการเกิดและวิธีการระงับ ถ้ามนุษย์สามารถแยกแยะความคิดที่สลับซับซ้อนได้แล้ว ก็สามารถจัดระบบแนวคิดใหม่ให้เป็นไปตามกระบวนของอริยสัจ ๔

แนวคิดแบบอริยสัจ ๔ ได้ถูกถ่ายทอดจากพระพุทธองค์ สมัยที่พระองค์ทรงประสบกับปัญหาในชีวิต และมีพระราชประสงค์ที่จะพ้นทุกข์จากปัญหา จึงได้ทรงคิดการแก้ปัญหา สอดรับกับแนวคิดการจัดการเรียนรู้ตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ ๔ เป็นกระบวนการ แสวงหาความรู้ตามหลักปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ โดยผู้เรียนพยายามค้นคิดวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ โดยใช้ลำดับขั้นตอนทั้งสี่ขั้นของอริยสัจ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาด้วยตนเอง และการจัดการเรียนรู้ตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจไว้ ดังนี้

๑) การกำหนดปัญหา (ขั้นทุกข์) ครูช่วยนักเรียนให้ได้ศึกษาพิจารณาดูปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง ด้วยความรอบคอบ และพยายามกำหนดขอบเขตของปัญหา ซึ่งนักเรียนจะต้องคิดแก้ไขให้ได้

๒) การตั้งสมมติฐาน (สมุทัย) ให้ได้พิจารณาว่าปัญหานั้น มีอะไรเป็นสาเหตุจึงเกิดปัญหาขึ้นมาได้ และคิดพิจารณาในการแก้ปัญหา จะต้องแก้ปัญหาคือต้นเหตุของปัญหา

๓) การทดลองและเก็บข้อมูล (ขั้นนิโรธ) โดยการศึกษาหาสาเหตุและมีการทดลองตามขั้นตอนต่างๆ ที่กำหนดไว้ ดังนี้ (๑) ทดลองด้วยหลักการและวิธีการต่างๆ จะต้องมีการจัดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งเป็นขั้นตอนการทดลอง ที่จะทำให้งานทดลองมีความก้าวหน้าและถ้าเจอปัญหาหรือลั้มนำเอาขั้นตอนการพิจารณาปรับเปลี่ยนวิธีการ เพื่อพัฒนาการทดลองต่อไป (๒) ทดลองได้ผลประการใดบันทึกข้อมูลไว้ เพื่อพัฒนาต่อยอดงานทดลองให้ได้ผลและมีการขยายการ

ทดลองต่อไปอีก ยกระดับการทดลองที่ประสบผลสำเร็จไว้เป็นแนวทางการศึกษาทดลองลำดับต่อไป

๔) การวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล (ขั้นมรรค) จากการทดลองจากกระบวนการด้วยตนหลากหลายวิธีการ จะได้ผลสามารถแก้ปัญหาได้ และบรรลุจุดหมายตามวัตถุประสงค์ ได้แนวทางหรือข้อปฏิบัติที่ต้องการแล้ว กระบวนการหรือขั้นตอนดังนี้ จะต้องวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้บันทึกไว้เชื่อมโยงถึงวิธีการในข้อที่ ๓ โดยการศึกษาหาสาเหตุและมีการทดลองตามขั้นตอนต่างๆ ที่กำหนดไว้ จนแจ่มแจ้งและได้หลักการที่แน่นอน จากการวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าว จะทำให้เห็นว่าสิ่งใดแก้ปัญหาได้จริง ขั้นตอนต่อไปคือ การสรุปการกระทำที่ได้ผลนั้นไว้เป็นข้อๆ การจัดเรียงระบบฐานข้อมูลไว้เป็นระบบ หรือเป็นแนวทางปฏิบัติและให้ลงมือกระทำหรือปฏิบัติอย่างเต็มที่ตามแนวทางที่กำหนดไว้

สุวิทย์ มูลคำ กล่าวว่า วัตถุประสงค์ เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนคิดค้นแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยใช้ลำดับขั้นตอนทั้งสี่ของอริยสัจเป็นแนวทางการแก้ปัญหา^๑

องค์ประกอบสำคัญ การจัดการเรียนรู้ตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ มีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

๑. หัวข้อปัญหา
๒. ลำดับขั้นตอนการแก้ปัญหา
๓. สรุปแนวทางการแก้ปัญหา

^๑ สุวิทย์ มูลคำ. **ครบเครื่องการคิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๕-๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงหลักการสอนและวิธีสอนซึ่งสรุปได้ดังนี้^๒

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง เป็นความรู้ความเข้าใจที่พัฒนา เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนเอง ผู้อื่นจะบังคับหรือยัดเยียดให้ไม่ได้

๒. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียนโดยการอำนวยความสะดวก ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าถึงปัญญา

๓. วิธีสอน อูบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเครื่องมือเสริมแรงการเรียนรู้ การสอน

๔. อิสระภาพในทางความคิดเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา (ปัญญาเป็นมากกว่าความรู้)

ก. เนื้อหาที่ใช้สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้ ไม่เขว ไม่ออกนอก เรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพฯ : กลุ่มงานศาสนา, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๔-๔๔.

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์ แก่ตัวเขาเอง

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

หลักการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้เรียน เป็นศูนย์กลาง โดยคำนึงถึงความแตกต่าง ความพร้อม และศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน ตลอดจนส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองและการใช้ปัญญา หลักสำคัญมี ดังนี้

๑. คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้สอนควรศึกษาและเข้าใจ พื้นฐาน ความสามารถ และลักษณะเฉพาะของผู้เรียนแต่ละคน แล้วจัดการเรียนรู้ให้ เหมาะสมกับความแตกต่างดังกล่าว

๒. ปรับวิธีการสอนให้เหมาะกับผู้เรียน แม้จะสอนเนื้อหาเดียวกัน แต่ ผู้เรียนแต่ละคนอาจต้องใช้วิธีการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ผู้สอนจึงควรปรับวิธีการและ รูปแบบการสอนให้สอดคล้องกับลักษณะของผู้เรียน

๓. คำนึงถึงความพร้อมและพัฒนาการของผู้เรียน ผู้สอนควรพิจารณา ความพร้อม ความสามารถ และระดับการพัฒนาทางปัญญาของผู้เรียนแต่ละคนว่า เหมาะสมที่จะเรียนรู้เรื่องใด และสามารถเรียนรู้ได้มากน้อยเพียงใด เพื่อให้การเรียนรู้ เกิดผลอย่างเหมาะสม

๔. ส่งเสริมการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลง มือทำและเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะการปฏิบัติช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจน ถูกต้อง และสามารถนำไปใช้ได้จริง

๕. ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ร่วมกันอย่างมีอิสระ การเรียนรู้ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนและผู้สอนมีส่วนร่วมในการค้นหาความจริง มีการตั้งคำถาม แสดงความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเสรี โดยผู้สอนทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะแนวทางมากกว่าการเป็นผู้บอกคำตอบ ทั้งนี้ การอภิปรายและการโต้ตอบควรมุ่งแสวงหาความรู้และความจริง มิใช่เพื่อแสดงความเหนือกว่าหรือเอาชนะกัน

๖. เอาใจใส่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล ผู้สอนควรให้ความสนใจและดูแลผู้เรียนที่มีความต้องการเฉพาะเป็นพิเศษ โดยพิจารณาตามความเหมาะสมของบุคคล เวลา และสถานการณ์

๗. ช่วยเหลือผู้เรียนที่มีข้อจำกัดหรือประสบปัญหา ผู้สอนควรให้การดูแลช่วยเหลือ และส่งเสริมผู้เรียนที่มีความบกพร่องหรือประสบปัญหาเป็นพิเศษ เพื่อให้สามารถพัฒนาศักยภาพและเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถ

ค. เกี่ยวกับการดำเนินการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก ทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้ เข้าใจดี หรือสนใจอยู่

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติผู้เรียนให้เขามีความภูมิใจในตัวเอง

๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบทวน และผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

๔. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำหรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา

๕. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย

สุมน อมรวิวัฒน์ ได้นำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้น กระบวนการ เฝchyสถานการณ์และการตัดสินใจแก้ไขปัญหา ดังนี้^๓

๑. เมื่อมนุษย์เกิดและเติบโตย่อมต้องพบปะผู้คน สิ่งแวดล้อม และ เหตุการณ์ที่หลากหลาย การดำเนินชีวิตจึงหลีกเลี่ยงการเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ยาก ทักษะสำคัญในเบื้องต้นคือ การมีสติและสามารถควบคุมจิตใจ อารมณ์ และ พฤติกรรมของตนเอง เพื่อให้พร้อมรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น หากบุคคลปล่อย ให้อารมณ์ เช่น ความรัก ความโกรธ ความหลง หรือความหวาดกลัว เข้ามาครอบงำ อาจทำให้เกิดพฤติกรรมหลีกเลี่ยงหรือถอยหนีจากปัญหา ซึ่งในทางจิตวิทยาเรียกว่า Withdrawal การหลีกเลี่ยงปัญหาอาจทำให้บุคคลไม่สามารถจัดการกับสถานการณ์ ได้อย่างเหมาะสม และบางครั้งอาจพยายามผลักภาระหรือความรับผิดชอบให้ผู้อื่น เป็นผู้เผชิญปัญหาแทน ดังนั้น การฝึกสติและการควบคุมตนเองจึงเป็นพื้นฐานสำคัญ ของการพัฒนาความสามารถในการเผชิญสถานการณ์อย่างมีเหตุผลและสร้างสรรค์

๒. การผจญ หมายถึง การต่อสู้และการแก้ไขปัญหาเพื่อให้สามารถก้าว ผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ เมื่อมนุษย์เติบโตขึ้นและมีประสบการณ์มากขึ้น ย่อมต้อง เผชิญกับสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งยังมีปัจจัยและเงื่อนไขที่ ส่งผลต่อการดำเนินชีวิต แม้แต่สถานการณ์ที่พึงประสงค์ก็อาจมีองค์ประกอบหลาย ด้านที่ต้องพิจารณาให้เกิดความเหมาะสมและสมดุล ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึง ควรมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการ วิเคราะห์สถานการณ์ แก้ไขปัญหา และ

^๓ สุมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญ สถานการณ์, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙), หน้า ๔๖-๕๔.

ตัดสินใจอย่างเหมาะสม รวมทั้งฝึกให้สามารถเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยสติ
เหตุผล และปัญญา เพื่อให้สามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓. การผสมผสานและประยุกต์ใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเป็น
ขั้นตอนสำคัญที่เกิดจากการฝึกฝนการเผชิญและการจัดการกับสถานการณ์ต่าง ๆ
อย่างต่อเนื่อง ทำให้บุคคลเรียนรู้ว่าสถานการณ์ในชีวิตมีความซับซ้อนและ
ประกอบด้วยปัจจัยหลายด้าน การแก้ปัญหาจึงไม่สามารถอาศัยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง
เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้อง เลือกและผสมผสานวิธีการที่เหมาะสมกับลักษณะ
ของปัญหาและเงื่อนไขของสถานการณ์ เพื่อให้สามารถจัดการปัญหาได้อย่างมี
ประสิทธิภาพ

ง. ประโยชน์ของอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทั้ง
ภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจ
และแก้ไขปัญหาชีวิตอย่างเป็นระบบ โดยสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นกระบวนการแก้ปัญหาด้วยปัญญา

อริยสัจ ๔ เป็นแนวทางที่ใช้เหตุผลในการวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็น
ระบบ โดยพิจารณาความจริงของปัญหา สาเหตุ เป้าหมาย และแนวทางปฏิบัติเพื่อ
แก้ปัญหา จึงสามารถประยุกต์ใช้เป็นแบบอย่างของกระบวนการแก้ปัญหาได้

๒. ส่งเสริมการพึ่งพาปัญญาของตนเอง

หลักอริยสัจเปิดโอกาสให้บุคคลใช้ปัญญาของตนในการทำความเข้าใจ
และจัดการกับปัญหาชีวิต โดยอาศัยหลักความจริงตามธรรมชาติเป็นพื้นฐานในการ
ดำเนินชีวิต มิได้มุ่งเน้นการพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติหรือการอ่อนน้อมเพื่อให้
ปัญหาหมดไป

๓. เป็นหลักความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์

อริยสัจ ๔ เป็นหลักความจริงที่สัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์ทุกคน เพราะมนุษย์ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล สิ่งแวดล้อม และปัจจัยต่าง ๆ รอบตัว การเข้าใจความจริงดังกล่าวจึงช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตและจัดการกับสิ่งที่ต้องเผชิญได้อย่างเหมาะสม

๔. เป็นหลักความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ

แม้มนุษย์จะพัฒนาความรู้ ศิลปวิทยาการ และสร้างวิธีการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและยกระดับคุณภาพชีวิต ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลง เจริญขึ้น เสื่อมลง หรือสูญหายไปตามกาลเวลา แต่หลักความจริงเกี่ยวกับชีวิตและธรรมชาติที่อริยสัจ ๔ อธิบายไว้นั้นยังคงมีความสำคัญและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างต่อเนื่องสรุปขั้นตอนวิธีการจัดการเรียนรู้ตามอริยสัจ ๔ การสอนในลักษณะนี้ เป็นวิธีการที่ผู้เรียนจะได้ประสบและทราบวิธีการแก้ปัญหา จะช่วยให้ผู้เรียนคิดเป็นและสามารถจัดลำดับความคิดของตนได้ จะนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาด้วยตนเองและปัญหาของสังคมได้ มีขั้นตอนดังนี้ ๑) ขั้นกำหนดปัญหา (ขั้นทุกข์) ศึกษาปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหา ๒) ขั้นตั้งสมมุติฐาน (สมุทัย) พิจารณาสาเหตุของปัญหา จะต้องแก้ปัญหาที่สาเหตุ ๓) ขั้นการทดลองและเก็บข้อมูล (นิโรธ) โดยวิธีการทดลองด้วยวิธีการต่างๆ และเก็บผลการทดลองไว้ ๔) ขั้นสรุปคือ สรุปผลการทดลอง (มรรค) เป็นแนวทางการปฏิบัติ

๕. วิธีสอนโดยสร้างศรัทธาด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

วิธีการสอนแบบโยนิโสมนสิการ เป็นการสอนแบบการทำใจโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งหมายถึงการคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบและเป็นไปตามขั้นตอน คิดวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ สามารถนำไปสู่จุดหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สุนน อมรวิวัฒน์^๔ การสร้างศรัทธาและการใช้ โยนิโสมนสิการ เป็นแนวทางการเรียนรู้ประการหนึ่งตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงวางไว้โดยมีลักษณะบูรณาการทั้งหลักจิตวิทยาการเรียนรู้ หลักการแนะแนว และหลักการจัดการเรียนการสอน จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

การสอนโดยการสร้างศรัทธา ตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า การทำงานและการเรียนรู้ให้เกิดประสิทธิภาพ บุคคลต้องมีความมั่นใจในตนเอง มีสติปัญญา และเชื่อมั่นในศักยภาพของตน สำหรับพุทธศาสนิกชน การปฏิบัติตามหลักธรรมควรตั้งอยู่บนศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา โดยมีความเชื่อมั่นต่อพระรัตนตรัย และหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ศรัทธาดังกล่าวจะเป็นแรงผลักดันให้เกิด ฉันทะ หรือความใฝ่รู้ใฝ่เรียน และนำไปสู่ความเพียรในการฝึกฝนและพัฒนาตนเองทั้งทางกาย วาจา และใจ

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อมั่นและความซาบซึ้งที่เกิดจากการพิจารณาเหตุผลตามความเข้าใจของตน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่

๑. มั่นใจว่าสิ่งนั้นเป็นไปได้
๒. มั่นใจว่าสิ่งนั้นมีคุณค่าและเป็นประโยชน์
๓. มั่นใจว่าสามารถพิสูจน์และทำให้เกิดขึ้นได้จริง

ดังนั้น ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ความเชื่อที่เกิดจากอารมณ์หรือการยอมรับโดยปราศจากการพิจารณา แต่เป็น ศรัทธาที่มีปัญญากำกับส่งเสริมให้บุคคลคิดวิเคราะห์ ตรวจสอบ และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จนเกิดความรู้

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๘๐.

ความเข้าใจที่ประจักษ์ชัดและคลายข้อสงสัยได้อย่างมีเหตุผลกระบวนการของการศึกษาอบรม ศรัทธาเกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกได้แก่

๑. บุคคลผู้สั่งสอน แนะนำ อบรมนั้น พร้อมด้วยคุณสมบัติของ กัลยาณมิตร

๒. ผู้สั่งสอนอบรม มีความรู้จริง สามารถสั่งสอนอบรมด้วยวิธีการต่างๆ อย่างได้ผล

๓. ผู้สั่งสอนอบรม จัดสภาพแวดล้อม อุปกรณ์ และตัวอย่างที่น่าสนใจ เราให้เกิดการใฝ่เรียน

ศรัทธาเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประสบการณ์ทางการศึกษา ซึ่งในสมัยพุทธกาลได้กล่าวว่าเป็น ปรัตโธมสะ คือเสียงจากผู้อื่นหรือคำสั่งสอน หมายถึงการเรียนรู้จากครูและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง คำสั่งสอนหรือปรัตโธมสะ ที่นำไปสู่การพัฒนาปัญญาความรู้ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ต้องเป็นคำสั่งสอนที่มีความถูกต้อง มีเหตุผลและเป็นประโยชน์ คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นตัวอย่างที่ดีของสาระความรู้ ที่มีความสัจจริง มีเหตุผล พิสูจน์ได้และเกิดประโยชน์แก่ผู้ฝึกหัดอบรมตนเอง สมดังที่ได้มีการสวดมนต์สรรเสริญพุทธ พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ก่อนจะเริ่มทำการเรียนการสอน ทั้งครูและลูกศิษย์ต้องมีความเชื่อมั่นในสาระความรู้ที่จะศึกษา และมีความคิดเห็นว่าสาระความรู้ นั้น จะช่วยนำไปสู่ความเจริญ

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า สาระความรู้ที่ดีมีประโยชน์และเป็นความสัจจริงนั้น จะช่วยสร้างศรัทธาและสัมมาทิฐิ เมื่อคำสั่งสอนหรือความรู้ นั้น เกิดขึ้นจากพื้นฐานที่ดี และได้รับการเผยแพร่ สั่งสอนโดยครู อาจารย์ที่ดี มีความรัก ความเมตตา กรุณาต่อศิษย์ และศิษย์ก็มีความพึงพอใจใฝ่เรียน พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางของการประพฤติปฏิบัติให้สำเร็จ โดยชี้ว่าต้องเริ่มที่ฉันทะ คือแรงพอใจ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ความ

พากเพียรพยายาม จิตตะ ความเอาใจใส่ และวิมังสา การไตร่ตรองใคร่ครวญเหตุผล
ฉะนั้นในขั้นของศรัทธาจึงมีองค์ประกอบ คือ

๑. คำสั่งสอนที่ดี
๒. สอนโดยครูผู้เป็นกัลยาณมิตร
๓. ศิษย์มีฉันทะ มีความพอใจใฝ่รู้ในคำสั่งสอนนั้น (เกิดแรงจูงใจ)
๔. บรรยากาศและสิ่งแวดล้อมส่งเสริมการเรียนรู้
๕. ครูมีวิธีสอนที่ดี

การสอนแบบโยนิโสมนสิการ ยังมีหลักการ ขั้นตอน และสื่อการสอน
เป็นองค์ประกอบของการสอนที่สำคัญอย่างยิ่งที่ครูควรจะนำหลักการเหล่านี้มาใช้
ซึ่งสมน อมรวิวัฒน์กล่าวถึงองค์ประกอบการสอนแบบโยนิโสมนสิการ ดังนี้^๕

๑. หลักการสอน

ครูเป็นบุคคลสำคัญที่สามารถจัดสภาพแวดล้อม แรงจูงใจ และวิธีการ
สอนให้ศิษย์เกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ และได้ฝึกฝนวิธีการคิดแบบแยกคาย นำไปสู่การ
ปฏิบัติจนประจักษ์จริง การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการนี้ ใช้สอนได้ทุก
ระดับการศึกษา มุ่งเน้นให้ครูเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ครูและศิษย์มีความสัมพันธ์
อันดีต่อกัน และศิษย์ได้มีโอกาสคิดแสดงออกปฏิบัติอย่างถูกวิธีจนสามารถใช้ปัญญา
แก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

เมื่อพระธรรมคำสอน หลักการสอนและวิธีสอนของพระพุทธเจ้า
ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถา แต่คัมภีร์เหล่านั้น มีเนื้อหา
มากมาย มีขนาดใหญ่โตเกินกว่าจะสำรวจเนื้อหา รวบรวมความ นำมาสรุปแสดงให้
ครอบคลุมทั้งหมดในเวลาอันสั้น ในที่นี้จึงขอนำมาแสดงเพียงให้เห็นรูปลักษณะทั่วไป

^๕ อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๑-๑๖๖.

เท่านั้น^๖ แต่ก็สามารถจะสรุปเป็นภารกิจสำคัญของการศึกษา คือการฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจข้อเท็จจริงในสถานะของสิ่งทั้งหลาย และมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามสมควรจำเป็น เพื่อให้เกิดประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือสามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้ มีข้อกำหนดดังนี้

๑. ภารกิจสำคัญของการศึกษา คือ การพัฒนาบุคคลให้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อชีวิตและสิ่งต่าง ๆ รอบตัว สามารถมองและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ตลอดจนรู้จักจัดการและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม การศึกษาจึงควรส่งเสริมให้บุคคลใช้เหตุผลและปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่ปล่อยให้อารมณ์ กิเลส และตัณหาเป็นตัวกำหนดความคิด การตัดสินใจ และการกระทำ

๒. ทัศนคติที่ถูกต้องและความสามารถในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ย่อมเกิดจาก การพัฒนาปัญญาและความรู้ความเข้าใจภายในตัวบุคคล ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนต้องสร้างและพัฒนาขึ้นด้วยตนเอง ไม่สามารถเกิดจากการยัดเยียดหรือบังคับให้ผู้อื่นยอมรับได้ ดังนั้น การศึกษาจึงควรมุ่งส่งเสริมให้บุคคลคิด พิจารณา วิเคราะห์ และเรียนรู้ด้วยตนเอง จนเกิดความเข้าใจอย่างแท้จริงและสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม

๓. เมื่อปัญญาเกิดจากความรู้และความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นภายในตัวบุคคล ภารกิจของผู้สอนและผู้จัดการศึกษาจึงมิใช่การถ่ายทอดความรู้เพื่อให้ผู้เรียนรับไว้โดยตรง แต่เป็นการ ชี้แนะแนวทางและอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเกิดปัญญาด้วย

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอบให้ได้ผล, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นวัตกรรมการจัดการศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

ตนเอง ผู้สอนที่ดีควรตั้งใจช่วยเหลือและเลือกสรรวิธีการ เทคนิค ตลอดจนสื่อและอุปกรณ์การเรียนรู้ที่เหมาะสม เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถคิด วิเคราะห์ และค้นพบความรู้ด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๔. ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในฐานะ ผู้สร้างและพัฒนาปัญญาด้วยตนเอง จึงควรมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้และลงมือปฏิบัติอย่างเต็มที่ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และปัญญาอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ ผู้สอนจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความสามารถ ความถนัด ความสนใจ และลักษณะเฉพาะของผู้เรียนแต่ละคน เพื่อนำมาใช้ในการออกแบบสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ วิธีการสอน และกิจกรรมต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับผู้เรียน และเอื้อต่อการพัฒนาปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ

๕. เมื่อปัญญาเป็นสิ่งยึดเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้ การสอนจึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถามโต้ตอบ สืบเสาะ ค้นหาความจริงต่างๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) จึงได้วางเป็นบทสรุปเกี่ยวกับการสอนดังนี้

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ภายในตัวผู้เรียนเอง
๒. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน
๓. วิธีสอน อุปายและกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเครื่องผ่อนแรงการเรียนรู้

การสอน

๔. อิศราภาพทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

การพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้า จึงเริ่มแต่คุณสมบัติผู้สอนที่เดียว ระบบการศึกษาแบบนี้ จึงมีการปฏิบัติอย่างกาลามสูตร ซึ่งไม่บังคับให้^๗เชื่อ

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑-๑๘๔.

ความเชื่อหรือศรัทธาในระบบการศึกษานี้ หมายถึงเพียงความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการ และสมมติฐานต่างๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอ แล้วว่า จะนำไปดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ได้ต่อไป ตามลำดับในระหว่างที่ดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น

๒. ขั้นตอนการสอน

๑. ขั้นนำ การสร้างเจตคติที่ดีต่อครู วิธีการเรียนและบทเรียน

๑.๑ การจัดบรรยากาศในชั้นเรียนให้เหมาะสม

๑.๑.๑) เหมาะสมกับระดับชั้นเรียน

๑.๑.๒) เหมาะกับวัยและภูมิหลังของผู้เรียน

๑.๑.๓) เหมาะสมกับวิธีการเรียนการสอน

๑.๑.๔) เหมาะสมกับบทเรียนที่สอนและเนื้อหาวิชา

๑.๒ บุคลิกภาพของครูและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์

การสอนแบบสร้างศรัทธานี้ ครูควรจะมีบุคลิกภาพที่ดี แสดงถึงศักยภาพความเป็นครูให้เกิดศรัทธาต่อลูกศิษย์ ประกอบด้วย

๑.๒.๑ บุคลิกภาพทางกาย มีความสะอาด แจ่มใส สงบ และปฏิบัติกริยาสำรวม

๑.๒.๒ เป็นผู้มีสุขภาพทางจิตดี มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของปัญหาและอารมณ์ เพราะผู้ที่มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่งจากปัญหา จึงจะสามารถช่วยเหลือคนอื่นได้

๑.๒.๓ มีความมั่นใจในตนเอง เนื่องจากเป็นผู้ที่รู้จักจริงและปฏิบัติจริงในสิ่งที่สอนผู้อื่น ครูที่ดีจึงไม่มีปมด้อยหรือปมเด่น เป็นผู้ที่มีความเรียบง่าย และเป็นคนธรรมดาสามัญ

๑.๓ การเสนอสิ่งเร้าและแรงจูงใจ

พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธีการตรวจสอบความคิดและความสามารถของผู้เรียนก่อนที่จะสอบให้เหมาะสมกับบุคคล ทรงใช้เทคนิควิธีอุปกรรมจากธรรมชาติและเหตุการณ์ต่างๆ มาเร้าให้เกิดความมานะพากเพียร อบรมฝึกฝนตนเอง การสอนโดยสร้างศรัทธาได้จัดขั้นตอนในการเสนอสิ่งเร้าและสร้างแรงจูงใจ ดังนี้

๑.๓.๑ ใช้สื่อการเรียนการสอนหรืออุปกรณ์ และวิธีการต่างๆ เพื่อเร้าความสนใจ

๑.๓.๒ จัดกิจกรรมชั้นนำที่สนุกสนานสนใจ

๑.๓.๓ ให้นักเรียนได้ตรวจสอบความรู้ความสามารถของตนและได้รับทราบผลทันทีทั้งที่เป็นการเสริมแรง

๒. ขั้นการสอน

๒.๑ ครูเสนอปัญหาที่เป็นสาระสำคัญของบทเรียนหรือเสนอหัวข้อเรื่องประเด็นสำคัญของบทเรียนด้วยวิธีการต่างๆ

๒.๒ ครูแนะแหล่งวิทยาการและแหล่งข้อมูล

๒.๓ ให้นักเรียนฝึกรวบรวมข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการ

๒.๔ จัดกิจกรรมที่เร้าให้เกิดการคิดวิธีต่างๆ ต้องเป็นกิจกรรมที่นักศึกษาได้มีส่วนร่วม ได้ลงมือค้นคว้าได้พบสิ่งเร้า สนใจที่จะคิดต่อไป จนสามารถสรุปความคิดได้

๒.๕ ฝึกการสรุปประเด็นของข้อมูลความรู้ และเปรียบเทียบ ประเมินค่าโดยวิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทดลอง ทดสอบ จัดเป็นทางเลือกและทางออกของการแก้ปัญหา

๒.๖ ดำเนินการเลือกและตัดสินใจ

๒.๗ กิจกรรมฝึกปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ผลการเลือกและตัดสินใจนั้นให้
ประจักษ์จริง

๓. ขั้นสรุป

๓.๑ ครูและนักเรียนสังเกตวิธีการปฏิบัติ ตรวจสอบ และปรับปรุง
แก้ไขให้ปฏิบัติถูกต้อง

๓.๒ อภิปรายและสอบถามข้อสงสัย

๓.๓ สรุปผลการปฏิบัติ

๓.๔ สรุปบทเรียน

๓.๕ วัดและประเมินผล

สรุปว่า การสร้างศรัทธามีพื้นฐานจากองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ
องค์ประกอบภายนอกได้สิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจและครูผู้เป็นกัลยาณมิตร
เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นแล้วย่อมสนับสนุนให้ปัจจัยภายในคือวิธีการแห่งปัญญา มีกำลังแรง
และพัฒนาความศรัทธาขึ้นโดยลำดับ ซึ่งการพัฒนาหรือสร้างความศรัทธานั้น มี
องค์ประกอบเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดศรัทธา นับตั้งแต่องค์ประกอบต่างๆ ก็มี
ส่วนประกอบและเป็นปัจจัยแทรกซ้อนที่จะทำให้เกิดศรัทธาหรือไม่ ฉะนั้นการศรัทธา
จึงมีบทสรุปว่าจะสร้างขึ้นด้วยองค์ประกอบภายนอกหรือองค์ประกอบภายใน ขึ้นอยู่
กับวิธีการและหลักการด้วย

หลักการสอนให้สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ

การจัดการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ทั้งสภาพแวดล้อม สติปัญญา ความเอาใจใส่ต่อผู้เรียน และการเลือกใช้วิธีการสอนที่เหมาะสม พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของครูผู้มีความสามารถอย่างยิ่ง โดยทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น “อนุตตรो ปุริสทมมสารถิ” หมายถึง ผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึกได้ อย่างไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน และ “สตถา เทวมนุสสานิ” หมายถึง พระศาสดาของ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการถ่ายทอด ธรรมะให้เหมาะสมกับพื้นฐาน ความพร้อม และความสามารถของผู้ฟังแต่ละบุคคล จนสามารถนำผู้เรียนให้เกิดความรู้ความเข้าใจและพัฒนาตนเองไปสู่ระดับอริยบุคคล ได้ ดังนั้น การศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงสามารถนำหลักการและแนวทาง มาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมี ประสิทธิภาพและพัฒนาปัญญาได้อย่างเหมาะสม^๔ และหลักการทั่วไป ประกอบด้วย ดังนี้

๑. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน^๕

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็น เข้าใจได้ยากหรือยังไม่มีรู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึก ยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปอย่างที่เรียกว่าสอนเป็นอนุพุทธานุพิภพ

^๔ แสง จันทร์งาม, *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒-๒๔.

^๕ <https://www.gotoknow.org/posts/300538> เข้าถึงข้อมูล วันที่ ๒๘ พ.ย. ๒๕๕๙.

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่องที่จะสอน มีจุดหมายไม่กว้าง ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า **สนิทาน**

๖) ผู้สอนควรจัดการเรียนรู้ เท่าที่จำเป็นและเหมาะสมกับผู้เรียน โดยมุ่งให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและสามารถนำความรู้ไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ควรสอนทุกสิ่งที่ผู้สอนมีความรู้เพียงเพื่อแสดงความสามารถหรือภูมิความรู้ของตนเอง

๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้ และเข้าใจเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตา ห่วงประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการคือ

๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้องไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

๓) คำพูดที่จริง ถูกต้องเป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส

๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส

๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

๖) คำพูดที่จริง ถูกต้องเป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นและ เลือกกาลตรัส

๒. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑) รู้ คำนึงถึงและสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล

๒) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

๓) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุขงาม ความแกร่งแหย่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า **ปรีปากะ** ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย

๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจุฬปณิกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปชุบคล้ำ

๕) การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถาม-ตอบ เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์ ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา

๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์ เช่น ชาวนาคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนา บังเอิญวัวหายก็รีบออกไปตามหาจนได้วัวกลับมาแล้วก็รีบไปฟังธรรมแต่ก็ช้ามาก แต่ใจก็มุ่งมั่นคิดว่าทันฟังตอนท้ายหนอยก็ยังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธเจ้ายังทรงประทับรอนิ่งๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังจัดหาอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม เป็นต้น

๓. หลักการสอนที่ดี ควรประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ คือ

- ๑) สอนจากเรื่องง่าย ๆ ไปหาเรื่องยาก ๆ
- ๒) สอนจากสิ่งที่นักเรียนรู้มาแล้ว ไปหาสิ่งที่ยังไม่มีรู้
- ๓) สอนจาก (รูป) สิ่งที่มีตัวตน ไปหา (อรูป) สิ่งที่ไม่มีตัวตน
- ๔) สอนให้นักเรียนแสดงออกด้วยตัวเอง
- ๕) สอนจากส่วนปลีกย่อยไปหาส่วนรวม
- ๖) สอนโดยวิธีครูบอกให้น้อยที่สุด
- ๗) สอนให้ผู้เรียนค้นคิดพิจารณาหาเหตุผลได้ด้วยตนเอง

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน) กล่าวไว้ว่า หลักการของครู/ผู้สอนที่ดีทั่วไปต้องมีลักษณะ ๔ ประการ คือ^{๑๐} ๑) มีความรู้ดี ๒) มีการสอนดี ๓) มีการปกครองดี ๔) มีความประพฤติดี

๑. ครูที่มีความรู้ดี ต้องประกอบด้วยความรู้ ๕ ประการ คือ

๑) ความรู้ธรรม คือมีความรู้ถึงความหมายของธรรมะแต่ละหมวดแต่ละข้อโดยละเอียด ทั้งอรรถและพยัญชนะ สามารถวินิจฉัยได้ว่า อะไรถูกอะไรผิด โดยปราศจากความสงสัย

๒) ความรู้ธรรมดาคือ มีความรู้ถึงสภาพธรรมตาโลก รู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของชาวโลก ตลอดถึงรู้คติธรรมตาของมนุษย์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย

๓) ความรู้ภาษา คือรู้ภาษาธรรมะในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่วรรณมุงหมายของพระธรรมคำสั่งสอน

๔) ความรู้เหตุการณ์ คือ รู้เรื่องราวต่างๆ ของชาวโลก เป็นคนทันต่อเหตุการณ์ของบ้านเมืองของโลก

^{๑๐} พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน) หลักการสอนทั่วไป : อบรมบาลีก่อนสอบ คณะสงฆ์ภาค ๔ (ปฐมฐาน, สัปดาห์ที่ ๒๕๔๘, หน้า ๙๑).

๕) ความรู้คติ คือ ความรู้ความนิยมของชาวโลก เป็นคนทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองของโลก คติธรรมของนักปราชญ์ นักประพันธ์ ทศนคติต่างๆ ของโลก เพื่อนำ มาเปรียบเทียบกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๒. ครูผู้สอนที่มีการสอนดี ต้องประกอบด้วยลักษณะ ๗ ประการ คือ

- ๑) ต้องเตรียมการสอนมาดี
- ๒) ต้องเตรียมกระบวนการต่างๆ ของการเรียนการสอนมาเรียบร้อย
- ๓) ต้องมีการเข้าใจ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความสนใจในการเรียน
- ๔) ต้องให้ผู้เรียนได้แสดงออกให้มากที่สุด
- ๕) ต้องให้ผู้เรียนมีโอกาสใช้ประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ให้มากที่สุด
- ๖) ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบอยู่ตลอดเวลาที่ทำการสอน
- ๗) ผู้สอนต้องยึดหลักการสอนที่ดี

๓. ครู/ผู้สอนต้องมีการปกครองดี ควรประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้

- ๑) ไม่ตักอยู่ในอำนาจคติ ๔ ประการ
- ๒) ให้ความสนใจแก่นักเรียนทุกรูปเสมอกัน
- ๓) ใช้หลักปกครองแบบ สรรน้ำ ต้นยอ กอไผ่
- ๔) ใช้หลักการปกครองแบบยุทธวิธี คือ

กำหราบคนที่ควรกำหราบ

ยกย่องคนที่ควรยกย่อง

- ๕) หมั่นเอาใจใส่ดูแลนักเรียนทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน

๔. ครู/ผู้สอนที่มีความประพฤติดี ควรประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ คือ

- ๑) สีสสมปนโน อาจารย์สมปนโน คือ สมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์
- ๒) เครื่องนุ่งห่มสะอาด สีผ้ากลมกลืนกัน ไม่มีกลิ่นเหม็น และนุ่งห่ม

เป็นปริณทล

๓) หนด เครา เล็บมือ เล็บเท้า โขนและตัดเรียบร้อย

๔) มีความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว

๕) วางตัวได้เหมาะสมแก่กาละ เทศะและบุคคลในทุทุกสถานกาล

สรุปว่า หลักการสอนตามแนวพุทธ มีองค์ประกอบที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) ครูมีความรู้ดี มีความสามารถ มีคุณธรรมจริยธรรม รู้ทันเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลก เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนเข้าถึงคติธรรมของมนุษย์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตายและรอบรู้ ภาษาธรรมะในทางพระพุทธศาสนา

๒) ครูมีสื่อการสอนดี มีหลักการสอนและการเตรียมสื่อที่จะสอนให้เข้ากับเนื้อหาที่จะสอนในแต่ละวัน มีการบูรณาการใช้ปฏิภาณไหวพริบเข้ากับสื่อการสอนอยู่ตลอดเวลาที่ทำการสอน

๓) การปกครองที่ดี มีจิตเมตตาต่อลูกศิษย์และสิทธิเสรีภาพเทียบเท่ากันทุกคน ไม่มีอคติ เพราะความรัก ความเกลียด วางตัวเป็นแบบอย่างแก่ลูกศิษย์

๔) มีความประพฤติดี เป็นผู้มืศีล วางตัวได้เหมาะสมแก่กาลเทศะ และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

๕) ผู้เรียนซึ่งเป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะทำให้การสอนมีประสิทธิภาพ จะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบและสิ่งแวดล้อม ที่กล่าวมานี้ เรียกว่าคุณสมบัติที่ดีของครู

จะเห็นได้ว่า หลักการสอนตามแนวพุทธ จะมีองค์ประกอบภายในและภายนอกเสมอ ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยหรือแรงจูงใจผู้เรียนและเป็นเครื่อง มือการสอนของผู้สอนอีกด้วย ทั้งสองอย่างนี้ มีความสัมพันธ์เอื้อต่อผู้สอนและผู้เรียนด้วยให้ได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายและบรรลุเป้าหมายและประสบผลสำเร็จ

บทที่ ๔

ระบบการศึกษาสมัยพุทธกาล

ระบบการศึกษาสมัยพุทธกาลเป็นระบบการศึกษาที่แบ่งชั้น วรรณะ และคน วรรณะสูงเป็นผู้นำ คนวรรณะต่ำ ก็ขาดโอกาสได้ศึกษา ในสังคมประเทศอินเดีย ส่วนมาก ก็จะเป็นชนชั้นวรรณะสูงเป็นผู้บริหารประเทศชาติ และสมัยพุทธกาล ก็จะมีอิทธิพลของ ผู้นำศาสนา และเจ้าลัทธิ ที่กำลังแข่งขันกันขยายความเชื่อสู่สังคมทุกชั้นวรรณะใน ประเทศอินเดีย ในช่วงระยะเวลานั้น เรียกว่าเป็นยุคแห่งการแข่งขันระหว่างศาสนาและ ลัทธิต่างๆในประเทศอินเดีย เจ้าลัทธิต่างๆ ก็พยายามเผยแพร่พิธีกรรมลัทธิของตน ไม่ว่า จะเป็นการแสดงอภินิหารเพื่อเกิดศรัทธาต่อผู้ได้พบเห็น ในครั้งพุทธกาลอาจกล่าวได้ว่า ครั้งพุทธกาลนั้น การศึกษาอาจจะเริ่มจากการเรียนรู้จากสังคมอินเดีย เพราะเป็นสังคม แห่งการเรียนรู้วิถีชีวิตจากการเปลี่ยนทางการเมือง ศาสนา วัฒนธรรม

การศึกษาในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๘ ของปีที่ ๔๕ ก่อนพุทธกาล ขณะที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับรอยธรรมจักรด้วยการแสดง ธรรมจักกับปวัตตบุตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมือง พาราณสี จนได้บังเกิดพระอริยเจ้าผู้ได้รับการพัฒนาจนข้ามพ้นขีดขั้นของการศึกษา ทั้งปวงที่มีอยู่ในโลก มาสู่ฝ่ายโลกุตตระ^๑เป็นท่านแรกนับจากการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า เมื่อลองเปรียบเทียบจากนิยามของการศึกษา จะพบว่ามีนักการศึกษา ได้ให้นิยามไว้หลากหลาย แต่คล้ายคลึง เช่น เฟลโต กล่าวว่าการศึกษา คือการค้นหา

^๑ โลกุตตระ หมายถึง ความพ้นจากโลก อยู่เหนือโลก คือ พ้นจากกิเลสทั้งปวงดูรายละเอียด ในมิตฺตฺน, พจนานุกรม ฉบับมิตฺตฺน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิตฺตฺน, ๒๕๔๗), หน้า ๗๙๑.

ความจริงแท้ซึ่งเป็นสิ่งสากล เป็นสัจจะ และมีความเป็นนิรันดร์^๒ หรือจอห์น ดิวอี้ นักการศึกษาสมัยใหม่ ได้นิยามการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม การศึกษา คือ ขบวนการทางสังคม การศึกษา คือ ชีวิต^๓ ทางฝ่ายนักการศึกษาไทย ก็ดูจะมองการศึกษาไม่ได้แตกต่างกันนัก โดยให้ความหมายว่า การศึกษา คือ ความเจริญงอกงามของชีวิต^๔ คือกระบวนการกำจัดอวิชชาสำหรับมนุษย์ เป็นการนำความกระจ่างสู่จิตและทำให้เกิดปัญญา^๕จนกระทั่งการศึกษา คือ การทำให้มนุษย์เป็นผู้ถูกต้องและสมบูรณ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งสติปัญญา มีวิชาชีพระบบและมนุษยธรรมตลอดถึงการกำจัด ราคะ โทสะและโมหะ^๖จากข้อมูลเหล่านี้อาจสรุปได้ว่าการศึกษา คือ การพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามถึงขีดสุดด้วยการกำจัด ราคะ โทสะและโมหะ เพื่อเข้าถึงความจริงแท้ ซึ่งเป็นสัจจะ และมีความเป็นนิรันดร์ เมื่อมองการศึกษาโดยความหมายนี้ก็จะสามารถนำสวมทับกับความหมายของการพัฒนาจนเข้าถึงโลกุตตระในฝ่ายพระพุทธศาสนาได้อย่างมีเหตุมีผล ดังนั้นจึงกล่าว ได้ว่าการศึกษาในพระพุทธศาสนาได้เริ่มต้นขึ้นนับตั้งแต่มีผู้สามารถพัฒนาตนเองจนเข้าถึงโลกุตตระธรรมได้ ซึ่งอีกนัย

^๒ รุสสีย์ การิอูมา, “ปรัชญาการศึกษาของเพลโต”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

^๓ รอมิ่ ปรามาท, “อภินิหารครองโลกบทที่ ๘ อนาคตอภินิหาร อนาคตโลก (๘)”, ประชาชาติธุรกิจ, (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๑) : ๔๑.

^๔ สาโรจน์ บัวศรี, ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ : ภาคที่ ๑ ปรัชญาการศึกษา, (กรุงเทพฯ : กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

^๕ บุญยเสนอ ตริวิเศษฐ์, “การศึกษาคือปัญหาของสังคม”, มติชนรายวัน, (๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑) : ๕.

^๖ พุทธสาสิกขุ, เป้าหมายของการศึกษา, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ม.ป.ป.), หน้า ๔-๕.

หนึ่งก็เป็นการรับรองคำกล่าวที่ว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการศึกษา”^๗ เพราะศาสนาพุทธนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากการศึกษา

การศึกษา มาจากคำว่า “สิกขา” โดยทั่วไปหมายถึง “กระบวนการเรียน” “การฝึกอบรม” “การพัฒนาการ” และ “การรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง” จะเห็นได้ว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนามีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงระดับสูงสุด เมื่อแบ่งระดับอย่างกว้างๆ มี ๒ ประการคือ

๑. การศึกษาระดับโลกียะ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตในทางโลก

๒. การศึกษาระดับโลกุตระ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตเหนือกระแสโลก

ตามหลักพระพุทธศาสนา การศึกษาและการพัฒนามนุษย์มุ่งพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมใน ๔ ด้าน ได้แก่ กาย ศิล จิต และปัญญา โดยมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นทั้ง “คนดีและคนเก่ง” คือ มีคุณธรรมควบคู่กับความรู้และความสามารถ สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ดังนั้น การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมีกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นลำดับ เริ่มจาก สीलสิกขา เป็นการฝึกอบรมด้านความประพฤติและการควบคุมกายวาจา ต่อด้วย จิตตสิกขา เป็นการฝึกอบรมจิตให้มีความมั่นคงและเหมาะสม และขั้นสุดท้ายคือ ปัญญาสิกขา เป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจและปัญญาให้รู้เท่าทันความจริง ทั้งสามขั้นตอนนี้เรียกรวมว่า “ไตรสิกขา” ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีความหมายดังนี้

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

๑. สีสติศึกษา การฝึกศึกษาในด้านความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะ ให้มีชีวิตสุจริตและเกื้อกูล

๒. จิตตศึกษา การฝึกศึกษาด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจให้เจริญได้ที่

๓. ปัญญาศึกษา การฝึกศึกษาในปัญญาสูงขึ้นไป ให้รู้คิดเข้าใจมองเห็นตาม เป็นจริง

เมื่อมนุษย์ได้สะสมอารยธรรมมากขึ้น การถ่ายทอดและการเรียนรู้ให้กับ อนุชนรุ่นหลังของสังคมไม่อาจเป็นไปได้ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ การศึกษาจึงต้อง กลายเป็นกระบวนการสำคัญที่ต้องการกระทำด้วยความตั้งใจและเป็นทางการ โดยมี กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งก้าวมาเป็นกระบวนการสำคัญที่ต้องกระทำด้วยตั้งใจและเป็น ทางการ โดยมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งก้าวเข้ามาทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง กลุ่มดังกล่าว อาจเป็นพระหรือนักปราชญ์หรือนักวิชาการ ผลจากการจัดการศึกษาคือ การทำให้เกิดการค้นคว้าวิจัยทางด้านความรู้และวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น การศึกษาจึงไม่เป็นเพียง การรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรมเท่านั้น แต่การศึกษาควรสนองตอบเป้าหมาย บางอย่างนี้ ด้วยเป้าหมายของการศึกษาที่ควรจะเป็น^๔

สรุปว่า ระบบโครงสร้างการศึกษาตามแนวพุทธ ซึ่งประกอบด้วยหลักการ ใหญ่ๆ ดังนี้ ๑) ด้านหลักสูตร ๒) ด้านการเรียนการสอน ๓) ด้านการวัดผล ประเมินผล ซึ่งระบบโครงสร้างการศึกษาในพระพุทธศาสนาอาจจะแตกต่างจาก ระบบการศึกษาปัจจุบัน โดยเน้นการศึกษาเพื่อพัฒนาร่างกายและจิตใจควบคู่กับการ ช่วยเหลือสังคมและการเข้าถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือ การบรรลุนิพพาน

^๔ คณาจารย์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธปรัชญาการศึกษา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

โครงสร้างระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนา

การศึกษาในพระพุทธศาสนามีได้มีความหมายที่จะให้การศึกษาอบรมและการปฏิบัติธรรมอยู่เพียงแต่ในวัด จะเห็นได้ตั้งแต่เริ่มประดิษฐานพระพุทธศาสนาเมื่อคราวส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หยาตเทพและมนุษย์”^๙ นั่นคือเปิดโอกาสให้พุทธบริษัท ๔ ได้มีโอกาสศึกษาพระสงฆ์มีชีวิตผูกพันอยู่ในสังคมพระสงฆ์แล้ว ยังต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมาชาวโลก ด้วยบทบาทปฏิบัติในการเลี้ยงชีพทางฝ่ายวินัย ประกอบด้วยโครงสร้างดังนี้

๑. ด้านหลักสูตร

การจัดการศึกษา ถือว่าหลักสูตรนั้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากหลักเป็นรูปแบบและเป็นแนวทางในการพัฒนาบุคคล แต่โดยทั่วไปหลักสูตร หมายถึงวิชา เนื้อหา และวิธีการที่จะทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ และความสามารถที่ทำให้เกิดการเรียนรู้หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร สำหรับรูปแบบของหลักสูตร นอกจากจะเน้นที่เนื้อหาวิชาและหน่วยกิตแล้ว ยังต้องมีระบบ มีการจัดลำดับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ และการจัดกิจกรรมที่ชัดเจน โดยมีกระบวนการให้ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วมทั้งผู้สอนและผู้เรียน ใช้กิจกรรมเป็นสื่อการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและเรียนเข้าด้วยกัน

เป้าหมายของโครงสร้างหลักสูตรนั้น ได้มีการจัดให้เป็นไปตามพื้นฐานในด้านต่างๆ คือ วิเคราะห์จากระดับสติปัญญา สังคม เศรษฐกิจ คุณธรรมจริยธรรม และร่างกาย ทั้งนี้เพื่อให้ระบบการเรียนการสอนสามารถพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๐/๔๐.

ส่วนหลักสูตรที่สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธนั้น จะมีความโดดเด่นและต่างจากหลักสูตรทางการศึกษาทั่วไป ที่จัดการเรียนการสอนอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่หลักสูตรทางที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ โดยสร้างขึ้นจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางการสอนและพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งหมายถึงประสบการณ์ที่จัดให้กับผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ โดยอาศัยปรัชญาการศึกษาเป็นแนวทางวิเคราะห์การสร้างสรรค์หลักสูตรในที่นี้มี ๓ ภาค ดังนี้^{๑๐}

๑. ภาคปริยัติ คือ ภาคทฤษฎีและเหตุปัจจัยของหลักสูตรทั้งหมด
 ๒. ภาคปฏิบัติ คือ ภาคลงมือปฏิบัติ ในที่นี้เป็นการเรียนการสอนด้วยการปฏิบัติจริง
 ๓. ภาคปฏิเวธ คือ ภาคที่เป็นผลลัพธ์ซึ่งบรรลุเป้าหมายของหลักสูตรในระดับต่างๆ และเป็นภาคที่รวมการประเมินผลด้วย
- ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ศาสนา วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศ กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทในทางชีวิตคนและทางการศึกษามาก มีแนวโน้มทำให้สังคมกลายเป็นสังคมแห่งวัตถุนิยมหรือสังคมบริโภคนิยม จะทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ถ้าการจัดการศึกษาไม่เป็นไปเพื่อเป็นไปหรือสอดคล้องกับวัตถุ ประสงค์เพื่อแก้ปัญหาชีวิต สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการพัฒนาประเทศชาติทั้งในปัจจุบันและอนาคต การสร้างและพัฒนาหลักสูตรตามแนวพุทธนั้น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ให้ได้เกณฑ์ที่ต้องการ

^{๑๐} วีรยุทธ วิเชียรโชติ, จิตวิทยาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : กราฟิการ์ต, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

สรุปว่า หลักสูตรต้องให้สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาและวัตถุประสงค์ที่สร้างขึ้นมา สารสำคัญของพุทธธรรม สามารถนำมาประยุกต์ในการสร้างหลักสูตรการศึกษาในระดับต่างๆ ได้เป็นอย่างดี จึงได้มีการพัฒนาหลักสูตร นำหลักพุทธธรรมที่ถือว่าเป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลิกภาพและบทบาทและหน้าที่ และเพื่อให้คนมีคุณภาพตามความต้องการของสังคมสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ที่สำคัญที่สุดสามารถประยุกต์เข้าหลักเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวิถีชีวิตความเป็นไทย

๒. การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการสร้างหลักสูตร

การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการสร้างหลักสูตร จะต้องมีการวิเคราะห์เนื้อหา สารที่สำคัญ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุดและเกิดประสิทธิผลต่อหลักสูตรและต่อสังคม โดยเฉพาะหลักอริยสัจ ๔ และหลักของไตรสิกขา ควรจะนำมาบูรณาการสร้างเป็นหลักสูตรการเรียน เพราะหลักของอริยสัจ ๔ และหลักของไตรสิกขา มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์และการฝึกฝน การอบรม และยังเกี่ยวเนื่องถึงหลักปฏิจจสมุพบาทด้วย หลักพุทธธรรมแต่ละอย่างก็จะมีกระบวนการและวิธีการที่แตกต่างกัน ฉะนั้น ก่อนจะสร้างหลักสูตร จะต้องมีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ก่อน ซึ่งพระราชวรมนี กล่าวถึงหลักพุทธธรรม ดังนี้^{๑๑}

๑. หลักอริยสัจ ๔ หลักที่แสดงถึงสภาพของชีวิตมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร พร้อมทั้งประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะสามารถหาได้จากชีวิตนี้ ให้มนุษย์จัดการกับปัญหาของมนุษย์ด้วยหลักการ และสติปัญญาของมนุษย์เอง ไม่เกี่ยวกับเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ ทุกข์คือปัญหาของมนุษย์เอง สมุทัย คือเหตุของทุกข์ นิโรธ คือความดับทุกข์ มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงปัญหาของมนุษย์ โดยมนุษย์เองทั้งสิ้น

^{๑๑} พระราชวรมนี, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลศัพท์) (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔-๑๖.

๒. หลักไตรสิกขา หมายถึง การศึกษา การฝึกฝนอบรม ซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหรือทำการปลดทุกข์ให้สำเร็จผลตามหลักปฏิจจสมุปบาท ไตรสิกขาเป็นกระบวนการศึกษาที่มีองค์ประกอบ ๓ ชั้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ มิได้แบ่งเป็นขั้นตอนต่างกัน แต่เกี่ยวเนื่องกันไปโดยตลอดที่เป็นชั้นเพราะเป็นปัจจัยส่งทอดแก่กัน เรียงลำดับตามหน้าที่ที่ทำให้เข้าถึงจุดหมาย คือ การแก้ปัญหา หรือให้เกิดตัวการศึกษาที่แท้จริง ปัญญาเป็นตัวให้สำเร็จการศึกษา คือเป็นตัวการให้แก้ปัญหาได้ หรือทำให้พ้นทุกข์ได้จึงเรียงไว้ลำดับท้าย เพราะต่อจากปัญญาคือ วิมุตติ ความหลุดพ้นจากปัญหา ความเป็นอิสระปลอดจากทุกข์ และจึงกล่าวว่าการศึกษาคือกระบวนการสร้างปัญญา อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระบวนการนั้น องค์ประกอบทั้งสามเป็นปัจจัยสนับสนุนกันและกัน ไม่เฉพาะแต่ศีลเป็นปัจจัยแก่สมาธิ และสมาธิเป็นปัจจัยแก่ปัญญาเท่านั้น แต่องค์ประกอบข้อท้ายๆ ก็เป็นปัจจัยแก่องค์ประกอบข้อต้นๆ ด้วย ทุกข้อเป็นปัจจัยแก่กันเชื่อมโยงไปมา เช่นจะมีพฤติกรรมแสดงทางกายและวาจาถูกทางยิ่งขึ้น ในเมื่อรู้วิธีแก้ปัญหาดีขึ้น และพฤติกรรมที่ดีถูกทางยิ่งขึ้นก็เกื้อกูลแก่การแก้ปัญหาคราวต่อไป

๓. การศึกษาตลอดชีวิต เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปในแนวทางที่ต่อเนื่อง จึงควรจัดให้มีการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งจะทำให้มีผลดีต่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมฯลฯ และยังก่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคม หากได้พัฒนาหลักสูตรให้ครบทุกด้าน ก็จะสามารถพัฒนาคุณภาพของคนได้ตามมาตรฐานที่ต้องการในการจัดการศึกษาตลอดชีวิต ควรจะต้องจัดระบบการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน

การศึกษาตลอดชีวิตในระดับที่หนึ่งคือ การศึกษาที่บ้าน อันได้แก่การที่ครอบครัวให้การอบรมเลี้ยงดูแบบส่งเสริมให้เด็กพัฒนาการทางบุคลิกภาพ ซึ่งรวมทั้งสติปัญญา จริยธรรม แรงจูงใจ และพลังร่างกาย ตลอดจนความสามารถทางสังคม เป็นไปตามแนวปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ

การศึกษาตลอดชีวิตในระดับที่สอง คือการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งจำเป็นต้องปฏิรูปปรัชญาการศึกษาแบบเดิมให้เป็นแบบที่อาศัยปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ และปรับปรุงหลักสูตร การเรียนการสอน การประเมินผล ตลอดจนให้มีเทคนิคการสอนตามแนวพุทธธรรมโดยยึดอริยสัจ ๔ เป็นหลักสำคัญ

การศึกษาตลอดชีวิตในระดับที่สาม คือการศึกษาสำหรับมวลชนเป็นการศึกษาที่รัฐและราษฎร์ช่วยกันจัดให้แก่มวลชน โดยอาศัยสื่อทุกชนิด รวมทั้งสื่อสารมวลชน เพื่อให้การจัดการศึกษาสำหรับมวลชนบรรลุจุดหมายตามปรัชญาการศึกษาในแนวพุทธ ควรจัดให้มีศูนย์วิจัย และพัฒนาส่งเสริมการศึกษาสำหรับมวลชนตามแนวนี้นี้ให้ทำหน้าที่ทางด้านนี้โดยเฉพาะ

สรุปว่า หลักธรรมที่จะนำมาประยุกต์ เพื่อเป็นแนวทางการบูรณาการสร้างหลักสูตร จะต้องวิเคราะห์ถึงความเหมาะสมและแนวทางให้สอดคล้องกับสังคม เศรษฐกิจและการเมือง และสามารถนำไปใช้ได้จริง จะได้เกิดประสิทธิภาพต่อการเรียนการสอนให้ประสบความสำเร็จได้ เป็นไปตามจุดหมายที่ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมได้อย่างแท้จริง เน้นการพัฒนาสติและปัญญา เพื่อให้ผู้เรียนมีความคิดในเชิงวิเคราะห์ สามารถแก้ปัญหาได้อย่างสร้างสรรค์และมีวิจารณ์ญาณจากความรู้ความสามารถประสบการณ์ของผู้เรียน จะช่วยให้การพัฒนาสภาพพื้นฐานทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษาและวัฒนธรรมของประเทศเป็นไปในลักษณะที่พึงปรารถนา คือ มีความพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

และพร้อมที่จะรับเทคโนโลยีใหม่ๆ มาช่วยในการปรับปรุงการดำเนินงานและการดำเนินชีวิตให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

๓. แนวทางการพัฒนาหลักสูตรตามแนวพุทธ ๕ มิติ

แนวทางการพัฒนาหลักสูตร หมายถึงการพยายามวางโครงการที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตรงตามจุดหมายที่กำหนดไว้ การจัดระบบโครงสร้างการสอน กำหนดจุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ การปรับปรุงคู่มือหรือสื่อการเรียนต่างๆ การดำเนินการจัดทำหลักสูตรขึ้นมาใหม่ หรือจัดทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นและสอดคล้องกับการพัฒนาหลักสูตรตามแนวพุทธใน ๕ มิตินี้

๑. มิติทางปรัชญาและเป้าหมายของหลักสูตร

ปรัชญาการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา มุ่งพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้สามารถดำรงบทบาทในสังคมได้อย่างเหมาะสม ควบคู่กับการพัฒนาระบบสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมความสุขและความเจริญทั้งในทางโลกและทางธรรม การศึกษาจึงมิได้มุ่งเพียงการเพิ่มพูนความรู้ แต่เน้นการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณธรรม ปัญญา และความสามารถในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูล

บุคคลที่พึงประสงค์ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ “สัตบุรุษ” หรือผู้มีความดีคุณธรรมและสามารถดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม โดยมีหลัก สัปปุริสธรรม ๗ เป็นคุณลักษณะสำคัญของคนดีและเป็นพื้นฐานในการสร้างความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ดังนี้

๑. ฉัมมัญญตา – รู้หลักและรู้เหตุ

รู้หลักความจริง หลักการ กฎเกณฑ์ และหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เพื่อให้สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและบรรลุเป้าหมาย

๒. อัตถัญญตา – รู้ความมุ่งหมายและรู้ผล

เข้าใจความหมายและวัตถุประสงค์ของหลักการหรือหน้าที่ ตลอดจนรู้ผลที่ต้องการจากการกระทำ เพื่อให้สามารถดำเนินการได้อย่างมีทิศทาง

๓. อัตตัญญตา – รู้จักตน

เข้าใจฐานะ ความสามารถ ความรู้ ความถนัด กำลัง และคุณธรรมของตนตามความเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสมกับศักยภาพของตน

๔. มัตตัญญตา – รู้จักประมาณ

รู้จักความพอดีและความเหมาะสมในการดำเนินชีวิต ทั้งด้านการใช้ทรัพยากร การบริโภค การทำงาน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น

๕. กาลัญญตา – รู้จักกาล

รู้จักเวลาและจังหวะที่เหมาะสม รู้ว่าเวลาใดควรทำอะไร และสามารถจัดลำดับการดำเนินงานให้สอดคล้องกับสถานการณ์

๖. ปริสัณญตา – รู้จักชุมชน

เข้าใจลักษณะของชุมชน สังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม กฎระเบียบ และมารยาททางสังคม เพื่อให้สามารถปรับตัวและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม

๗. ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา – รู้จักบุคคล

เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งด้านความรู้ ความสามารถ อุปนิสัย และพฤติกรรม เพื่อให้สามารถปฏิบัติต่อแต่ละบุคคลได้อย่างเหมาะสม
ปรัชญาและเป้าหมายของหลักสุตรมี ๓ ระดับ คือ

๑. ประโยชน์ปัจจุบัน

องค์ธรรมของประโยชน์ปัจจุบันมี ๔ ประการ สำหรับเป็นเครื่องมือให้บรรลุประโยชน์ปัจจุบัน องค์ธรรม ๔ ประการนี้คือ

- ๑) มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน
- ๒) รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- ๓) คบเพื่อนที่ดีเป็นกัลยาณมิตร
- ๔) ยังชีพให้เหมาะสมกับอัตภาพ

๒. ประโยชน์ในอนาคต

องค์ธรรมของประโยชน์ในอนาคตมี ๔ ประการ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือให้บรรลุประโยชน์ในอนาคต องค์ธรรม ๔ ประการนี้คือ

- ๑) ศรัทธา
- ๒) ศีล
- ๓) เสียสละ (จาคะ)
- ๔) ปัญญา

๓. ประโยชน์อย่างยิ่ง

ประโยชน์อันสูงสุดของมนุษย์ที่จะพึงมีพึงได้ก็คือ องค์ธรรม ๓ ประการซึ่งจะต้องตั้งเป็นเป้าหมายชีวิตในระยะยาวนาน ในขณะที่กำลังเดิมทางอยู่ในวังวนแห่งวิภวสงสาร องค์ธรรม ๓ ประการนี้คือ

- ๑) มรรค ๔
- ๒) ผล ๔
- ๓) นิพพาน ๑

รวมประโยชน์อย่างยิ่งของชีวิตมี ๙ ประการ

๒. มิติทางการศึกษาในหลักสูตร

สาระสำคัญของการศึกษาในหลักสูตรตามทีสอตรับกับปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ คือการศึกษา ๓ ประการ ได้แก่หลักของไตรสิกขา

๑) ศีล

๒) สมาธิ

๓) ปัญญา

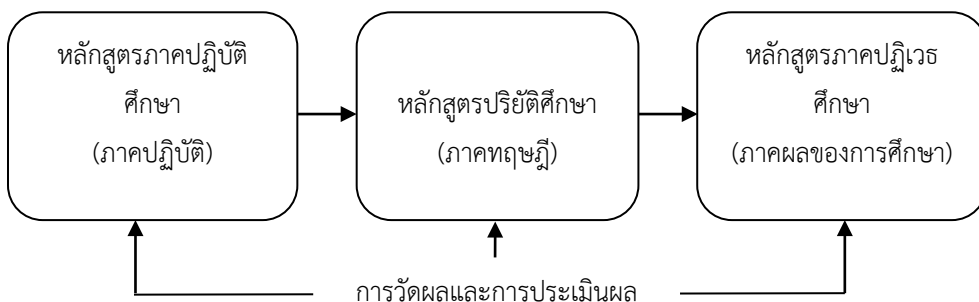
ความหมายของศีลในหลักสูตรตามแนวพุทธ หมายถึงจริยศาสตร์และรวมถึงพลศึกษาด้วย เพราะเป็นองค์ของการศึกษาที่พัฒนาทางจิตใจและทางร่างกายควบคู่กันไป เพื่อให้มีความเป็นปกติสำหรับการเป็นมนุษย์

ความหมายของสมาธิ ในที่นี้จะรวมถึงการเจริญสมาธิให้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งหมายถึงการเจริญสมาธิด้วยการประกอบสมาธิมาชีพ ดังนั้นจุดเน้นของการฝึกสมาธิจึงสมควรจะอยู่ในสมาธิมาชีพศึกษา

ประการสุดท้าย คือ ปัญญา ในทางหลักสูตรโดยทั่วไป น่าจะหมายถึงพุทธิศึกษา ซึ่งเป็นส่วนที่เน้นการพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียน

๓. มิติทางระบบโครงสร้างของหลักสูตร

ระบบโครงสร้างของหลักสูตรตามแนวพุทธ ได้แก่การจัดหลักสูตรเป็นระบบที่มีองค์ประกอบ ๓ องค์ประกอบ และเชื่อมโยงกันในลักษณะของการวิเคราะห์ระบบ ตั้งแต่หลักสูตรภาคปฏิบัติ หลักสูตรปริยัติศึกษา และหลักสูตรภาคปฏิเวธ และมีการประเมินผล ตามแผนการศึกษาที่แสดงเป็นแผนภาพ คือ

จากแผนภาพแสดงถึงการเชื่อมโยงการศึกษาตามแนวพุทธ เริ่มตั้งแต่ภาคปฏิบัติ ภาคทฤษฎีและผลการศึกษาตามด้วยการประเมินผลการศึกษา

๔. มิติทางการสอนการเรียนรู้แบบอริยสัจ ๔

หลักสูตรตามแนวพุทธ จะเน้นการสอนการเรียนรู้โดยอาศัยหลักอริยสัจ ๔ และการเรียนการสอนตามหลักอริยสัจ ๔

๕. มิติทางการวัดผลและประเมินผลการศึกษา

หลักสูตรตามแนวพุทธนั้นมุ่งวัดและประเมินผลการกระทำ ๓ ทางเป็นสำคัญ คือ

๑. การวัดผลและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงพฤติกรรมทางกาย

๒. การวัดผลและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงพฤติกรรมทางวาจา

๓. การวัดผลและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงพฤติกรรมทางใจ^{๑๒}

สรุปว่า การพัฒนาหลักสูตรตามแนวพุทธมีกระบวนการศึกษาที่ต่อเนื่องกันไปโดยปราศจากการหยุดนิ่ง เพื่อสนองความต้องการของผู้เรียน และเพื่อพัฒนาศักยภาพในตัวผู้เรียนแต่ละคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ ทั้ง ๕ มิติ คือ

๑. มิติทางปรัชญาและเป้าหมายของหลักสูตร
๒. มิติทางการศึกษาในหลักสูตร
๓. มิติทางระบบโครงสร้างของหลักสูตร
๔. มิติทางการสอนการเรียนรู้
๕. มิติทางการวัดผลและประเมินผลการศึกษา

การพัฒนาหลักสูตรใน ๕ มิตินี้ นับว่าเป็นกระบวนการพัฒนาหลักสูตรที่สอดรับและมองเห็นการเชื่อมโยงในทุกมิติ ซึ่งเป็นแกนกลางหรือกลไกการพัฒนาระบบการเรียนการสอน การวางระบบการพัฒนาหลักสูตร การปรับปรุงหลักสูตร และการบูรณาการหลักสูตรเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ตลอดจนการเรียนการสอนให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร บรรลุเป้าหมาย และตอบสนองสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๒} วีรยุทธ วิเชียรโชติ, ทฤษฎีการแนะแนวและให้คำปรึกษาแบบอารยวิถีตามแนวพุทธศาสตร์, การศึกษาแนวพุทธศาสตร์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา (สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย) (กรุงเทพฯ : ศิลปะสนองการพิมพ์ ๒๕๔๖), ๖๗-๖๘.

๔. การวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธ

การวัดผลและประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธ มีส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดในการเรียนการสอนทุกระดับ เพราะนอกจากจะช่วยให้ผู้สอนและผู้เรียนได้มีการวัดและประเมินผล นอกจากนี้ ยังมีอิทธิพลโดยตรงต่อชีวิตของผู้เรียนทั้งปัจจุบันและอนาคต เพราะผลจากการประเมินผลจะบอกให้ผู้เรียนทราบว่า ตนเป็นคนเก่ง ปานกลาง หรืออ่อน เมื่อเปรียบเทียบกับคนอื่นๆ ในชั้นเดียวกัน จึงเป็นหน้าที่ของผู้สอนที่จะต้องเข้าใจหลักการประเมินผลอย่างละเอียด และหาวิธีการประเมินที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และปรับปรุงตนเอง มีความเชื่อมั่นในตนเอง ทั้งยังช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตน ประกอบด้วยหลักการดังนี้

๑. หลักการประเมินผล

การวัดผล (Measurement) คือการกำหนดปริมาณของสิ่งที่จะต้องการจะวัดโดยใช้เครื่องมือต่างๆ วัดและเพื่อกำหนดปริมาณที่มีอยู่ในสิ่งที่ต้องการจะวัด หรืออาจจะกล่าวว่าเป็นกระบวนการที่ต้องการจะหาปริมาณของสิ่งของการวัดผลในการศึกษาโดยมากจะใช้ข้อสอบ (Test) เป็นเครื่องมือในการวัด เพราะสามารถที่จะวัดความสามารถของนักเรียนในวิชาต่างๆ ออกมาเป็นตัวเลขหรือคะแนนได้ วคิน อินทสระ กล่าวถึงหลักการประเมินผลไว้ว่า การเรียน การสอน และการประเมินผล จึงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันทุกระบบและองค์ประกอบของการศึกษาจำเป็นต้องมีการประเมินผล เพื่อให้ทราบได้ผลเป็นอย่างไร สำหรับการประเมินผลนั้นอาจแบ่งได้เป็น ๓ ชั้น^{๑๓} คือ

^{๑๓} วคิน อินทสระ) ๒๕๔๖), หน้า ๘๖.

๑) การประเมินผลก่อนเรียน การประเมินผล (Evaluation) หมายถึง กระบวนการอันมีระบบในการพิจารณาตัดสินว่าผู้เรียนได้บรรลุจุดประสงค์ของการเรียนการสอนที่กำหนดไว้หรือไม่และเพียงใด จึงเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยการที่ผู้ประเมินตีค่า (Value) หรือให้ค่ากับสิ่งที่ต้องการประเมิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การประเมินผลเป็นการประเมินค่าของตัวเลขด้วยการวัดผล หรือเป็นการตั้งเกณฑ์ช่วยในการตัดสินใจว่า สิ่งที่ต้องการประเมินดีหรือไม่ดีอย่างไร การประเมินผลก่อนเรียน หมายถึงการวัดความรู้พื้นฐาน และทักษะเบื้องต้นของผู้เรียนและก่อนเรียน ทั้งนี้เพื่อศึกษาดูสภาพพื้นฐานของผู้เรียน ว่าเรียนเก่งหรือไม่เก่ง มีทักษะพิเศษด้านใดบ้าง

๒) การประเมินผลในขณะที่เรียน การประเมินผลในขณะที่มีการเรียน และการสอน หมายถึงการประเมินผลเพื่อพัฒนาการสอนของครู และพัฒนาการเรียนของนักเรียน ว่าสามารถจะผ่านไปเรียนหน่วยต่อไปได้หรือไม่ การประเมินผลในขณะที่เรียน จึงมีความหมายกว้างกว่าการวัดผล ปัจจุบันในการประเมินผล ต้องมีการวัดผลอยู่ในกระบวนการ ส่วนการวัดผลจะให้ความหมายเฉพาะด้านปริมาณเท่านั้น

การประเมินในขณะที่ผู้เรียนกำลังเรียนอยู่ในรายวิชาที่เรียน เช่น กำลังเรียนเรื่องของอริยสัจ ๔ อยากจะรู้ว่าผู้เรียนเข้าใจเรื่องอริยสัจ ๔ มากน้อยแค่ไหน ผู้สอนสามารถออกแบบตารางเกี่ยวกับขั้นตอนของอริยสัจ ๔ และกิจในอริยสัจ ๔ เพื่อนำมาใช้เป็นแบบประเมินได้

ขั้นตอนทั้ง ๔ ของอริยสัจ ๔	กิจในอริยสัจ ๔
๑. ทุกข์ (ความทุกข์ สภาวะที่บีบคั้น บกพร่อง ความปรารถนา ไม่สมหวัง และสมหวัง)	๑. ปริญญะ การศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่การทำความเข้าใจ และกำหนดขอบเขตของปัญหาหรือความทุกข์
๒. สมุทัย (สาเหตุให้เกิดทุกข์ได้แก่ ตัณหาทั้ง ๓)	๒. ปหานะ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา คือ กำจัดตัณหาให้สิ้นไป
๓. นิโรธ (ภาวะที่ดับสลายดับสิ้นไป หลุดพ้น เป็นอิสระ คือ นิพพาน)	๓. สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้ง คือเข้าถึงหรือบรรลุ การบรรลุจุดหมายที่ต้องการ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา แจ้งในวิธีการที่จะกำจัดปัญหาหรือทุกข์
๔. มรรค (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา)	๔. ภาวนา กระทำตามวิธีการที่จะนำสู่จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหามาตามแนวทางของข้อปฏิบัติ เพื่อจะได้บรรลุถึงความดับทุกข์

วิธีการสอนและการนำเสนอครู จะทำอย่างไร จึงจะทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจหรือเกิดการเรียนรู้ในขณะที่เรียน จะต้องประยุกต์ขั้นตอนการสอนตามหลักอริยสัจ ๔ เรียกว่าวิธีสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ ๔ มีขั้นตอนตามลำดับเพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจจากบทเรียน

ขั้นตอนที่ ๑ ขั้นตอนกำหนดปัญหา (หรือขั้นทุกข์)

ผู้สอนจะเป็นผู้ช่วยชี้แนะผู้เรียนให้พิจารณาถึงปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยความรอบคอบ และพยายามกำหนดขอบเขตของปัญหา ซึ่งผู้เรียนจะต้องคิดหาวิธีการแก้ปัญหาให้ได้

ขั้นตอนที่ ๒ ขั้นตอนตั้งสมมุติฐาน (หรือขั้นสมมุติ)

ผู้สอนชี้แนะให้ผู้เรียนพิจารณาด้วยตนเองว่า สาเหตุของปัญหาที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในขั้นตอนที่ ๑ มีอะไรบ้าง

ผู้สอนช่วยชี้ให้ผู้เรียนพิจารณาปัญหาอย่างละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจว่า การแก้ปัญหานั้นจะต้องเริ่มต้นกำจัดที่ต้นตอหรือสาเหตุของปัญหา

ขั้นตอนที่ ๓ ขั้นการทดลองและเก็บข้อมูล (หรือขั้นนิรนัย)

๑. สัจฉิกิริยา หมายถึงการทำให้แจ้งหรือให้บรรลุจุดหมายที่ต้องการทำอะไร จึงจะทำให้แจ้งได้ ผู้ทำหน้าที่การสอนต้องมีส่วนร่วมส่งเสริมให้ผู้เรียนได้กระทำและมีการทดลองกระทำด้วยตนเองตามหัวข้อต่างๆ และให้เป็นไปตามลำดับขั้นตอนที่กำหนดไว้ จะกระทำกันดังในขั้นที่ ๒ ข้อ ๓

๒. เมื่อมีการทดลองและผลของการทดลองออกมาอย่างไร ครูและนักเรียน ต้องมีการจดบันทึกเป็นหลักฐาน แต่ละขั้นตอนที่ทำการทดลองมา เพื่อเก็บข้อมูลที่เกิดจากการทดลองไว้พัฒนาในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ ๔ ขั้นตอนนี้ ถือว่าสำคัญมาก เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลสรุปผล (หรือขั้นมรรค)

เมื่อมีการทดลองทำงานด้วยตนเอง ย่อมได้ผลจากการทดลองมา เพื่อสรุปผลการทดลองให้บรรลุจุดหมายและได้แนวทางการแก้ปัญหา จะต้องวิเคราะห์และมีการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้และได้มีการจดบันทึกไว้ในขั้นที่ ๓ และข้อ ๒ สามารถสรุปปัญหาได้แจ่มแจ้งว่าทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาที่กำหนดไว้ขั้นที่ ๑ ได้สำเร็จ

การวิเคราะห์ดังกล่าวนั้น จะทำให้เห็นว่า สิ่งใดแก้ปัญหาได้จริง ก็มีการสรุปขั้นตอนการทดลองที่ประสบผลสำเร็จเก็บไว้เป็นระบบฐานข้อมูล เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติตามลำดับและขั้นตอนที่ได้ทดลองมา

การสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ ๔ นั้น ถือว่าเป็นวิธีการสอนแบบแม่บทและเป็นการสอนวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นวิธีการสอนที่สำคัญอย่างยิ่งและเป็นเครื่องมือที่มีศักยภาพและประสิทธิภาพในกระบวนการสอนของครู การสอบแบบนี้ เป็นวิธีการสอนที่ได้ยึดแนวคิดและวิธีการของพระพุทธเจ้าเป็นหลักเป็นแนวทางการปฏิบัติการสอนให้เกิดประสิทธิผลต่อไป

๓) การประเมินผลเพื่อตัดสินการเรียนรู้

การประเมินผลเพื่อตัดสินการเรียนรู้ หมายถึง การประเมินผลเพื่อตัดสินใจได้หรือตก หรือให้ระดับคะแนนว่าควรอยู่ในระดับใด ผลที่ได้จากการประเมินผลจะช่วยให้ทราบว่า ผู้เรียนได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในแต่ละด้านเพียงใด และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้หรือไม่ เมื่อนำผลการประเมินไปเปรียบเทียบกับมาตรฐานหรือเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ก็จะสรุปได้ว่า เก่งหรืออ่อน ดีหรือเลว ได้หรือตกในการตัดสินผล ผู้ทำการประเมินผล จะต้องไม่ลำเอียงหรือมีอคติ ดังนั้นการประเมินผลจึงต้องใช้วิธีการหลายๆ วิธี และวัดผลหลายๆ ด้านโดยใช้เครื่องมือหลายๆ อย่าง เพื่อให้แน่ใจว่า ผลของการประเมินถูกต้อง เหมาะสมและเชื่อถือได้

การวัดและประเมินผลการศึกษา มีมาก่อนพุทธกาลเสียอีก แต่มีวิธีต่างกันอย่างไปตามเนื้อหาวิชา และตามความพอใจของผู้สอนหรือผู้ทดสอบการวัดและประเมินผลในสมัยพุทธกาลนั้น อาจารย์หรือผู้อบรมสั่งสอนได้มีวิธีทดสอบลูกศิษย์หลายวิธี เป็นวิธีของคนอื่นบ้าง หรือเป็นพุทธวิธีบ้าง เช่น การสอบอารมณ์สภาพจิตของผู้ที่กำลังฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นต้น ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษาตามแนวพุทธหรือแนวใดก็ตาม ย่อมมีการวัดหรือประเมินผล เป็นขั้นตอนสุดท้ายเพื่อให้ทราบว่าผู้เรียนบรรลุถึงจุดประสงค์ของการศึกษาที่ได้วางไว้นั้นหรือไม่ ถ้าบรรลุผลแล้วก็จะได้ผ่านขั้นไปศึกษาขั้นสูงขึ้นไป

๔) ลักษณะของการประเมินผล

ลักษณะการประเมินผลตามหลักสูตรตามแนวพุทธมีเป้าหมายในการศึกษา เป็นบูรณาการ ๓ ฝ่าย คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนวิธีการวัดและประเมินผลมีหลายลักษณะดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่ลักษณะของโครงการประเมินสามารถกำหนดได้ตามหน้าที่ในอริยสัจ ๔ คือ

๑. นิโรธ เป้าหมายของการประเมินผลในแต่ละเรื่อง จะต้องเป็นหลักในการกำหนดพฤติกรรม คือ เป็นจุดหมายของการวัดในแต่ละครั้ง เป็นขั้นตอนตัดสินว่าใช้ได้หรือไม่ได้อย่างไร

๒. มรรค ได้แก่การลงมือกระทำตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เป็นเรื่องที่จะต้องหาทางพัฒนาในตัวเด็ก เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าว ขั้นนี้จึงรวมถึงการที่ครูหรือแม้แต่เด็กเองจะต้องช่วยกันพิจารณาว่าได้ไปใกล้จุดหมายเพียงใด

๓. ทุกข์ ได้แก่กำหนดรู้สภาพที่แท้จริงของปรากฏการณ์ของพฤติกรรมว่าเป็นเช่นไร คือจะต้องกำหนดรู้สภาพผู้เรียนและความสนใจ ความสามารถ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางบ้านให้ชัดเจน หรือแน่ใจแล้วจึงจะใช้ลักษณะการวัดตามที่กล่าวแล้ว

๔. สมุทัย เป็นการแก้ไขต้นตอหรือสาเหตุของปรากฏการณ์ของพฤติกรรม ซึ่งรวมถึงการแก้ไขสาเหตุสิ่งแวดล้อมของเด็กด้วยในทางปฏิบัติ ควรจะรวมถึงมาตรฐานที่ตัวเด็ก จะต้องปรับตัวหรือก้าวไปข้างหน้า ซึ่งครู ผู้ปกครองและตัวเด็กเองจะต้องรับทราบ แล้วร่วมมือกันช่วยสร้างสรรค์และแก้ปัญหา^{๑๔}

ลักษณะของการประเมินผลดังที่กล่าวมานี้ จะต้องนำมาใช้ตามความจำเป็นของเรื่องที่จะทำการวัดเป็นเรื่องๆ ไป และตามลักษณะโครงการประเมินผลแบบพุทธรวิธีนี้ จะต้องเข้าใจถึงสภาพของตัวเด็กเป็นข้อสำคัญ ดังนั้นการใช้การสังเกตเด็กเป็นรายบุคคล แล้วดำเนินการวัดผลตามลักษณะที่เหมาะสมกับความจริงในตัวเด็ก ย่อมจะเกิดผลเป็นที่น่าพอใจสมความมุ่งหมายที่ได้ตั้งไว้

หลักการโดยทั่วไปแล้วการประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธรวิธีนั้นจะเกี่ยวกับจิตเป็นหลักอันได้แก่ญาณ ๕ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ระดับที่ ๒ ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

ระดับที่ ๓ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

ระดับที่ ๔ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ระดับที่ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

^{๑๔} พระมหาจินดา อาจารย์สุโล, หน้า ๑๑๐. อ้างในดวงเดือน จันทร์เจริญ, ศักยภาพตามแนวพุทธศาสตร์, ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา, (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๙.

ระดับอริยบุคคลมี ๘ คือ ผู้บรรลุ

๑. โสตาปัตติมรรค

โสดาบัน

๒. โสตาปัตติผล

๓. สกทาคามิมรรค

สกทาคามี

๔. สกทาคามีผล

๕. อนาคามิมรรค

อนาคามี

๖. อนาคามีผล

๗. อรหัตตมรรค

อรหันต์

๘. อรหันต์

การประเมิณผลตามหลักสูตรตามแนวพุทธระหว่างการศึกษาที่มีตัวอย่าง เช่นเดียวกับการเรียนในทางโลก คือ ครูผู้สอนธรรมต้องคอยตรวจตรา สอดส่อง ทดสอบอยู่เสมอว่าศิษย์มีปัญหอะไรบ้างในการศึกษาหรือปฏิบัติธรรมะ สำหรับการประเมิณผลในแนวทางการศึกษาแบบพุทธนั้น ได้เน้นเป็นพิเศษในการ ประเมิณผลตนเอง การที่พุทธศาสนาเน้นการประเมิณผลตนเองก็เพราะจุดประสงค์ ของพระพุทศาสนาอยู่ที่นิพพาน หรือการหลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร มนุษย์ที่เกิดมานั้น มีจุดอ่อนที่สำคัญคือ ยึดถือหรือยึดมั่นในตนเอง ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

การประเมินผลตนเองตามหลักการทางพระพุทธศาสนาสำหรับผู้เรียนนั้น คือ มีความเพียรพยายามทดสอบตนเองเพื่อเข้าใจ ไม่เข้าข้างตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่กระทำไดยาก สำหรับผู้ที่ไม่เคยฝึกปฏิบัติทางจิตมาก่อน และที่จะช่วยให้เกิดผลดีในการที่ผู้เรียนฝึกปฏิบัตินั้น ควรฝึกวิปัสสนาควบคู่ไปกับการศึกษาทางโลกด้วย^{๑๕}

สรุปว่า การประเมินผลการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้น จุดมุ่งหมาย คือ ความเป็นคนดี และมีหลายระดับขั้น อันดับแรกต้องเป็นคนดีอย่าง ปุณฺณ เป็นคนดี มีศีลธรรม มีจิตอาสา และเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของสังคม อันดับที่สอง คือเป็นคนดีอย่างอริยชน องค์ประกอบที่จะทำให้เป็นคนดีก็คือ ความรู้ดี และความประพฤติที่ดีเป็นขั้นๆ เช่น ละชั่ว ทำดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ผ่องแผ้วได้มากเท่าใดก็ยิ่งเป็นคนดีมีคุณธรรมมากเท่านั้น จนสามารถก้าวพ้นจากความเป็นปุณฺณสู่แดนอริยชน มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของพระพุทธศาสนา

๕. การวัดผลการศึกษาตามแนวพุทธ

การวัดผลการศึกษาทางพระพุทธศาสนาไม่ต้องเผชิญปัญหาเหมือนนักวัดผลทางการศึกษาที่ต้องตระหนักถึงการวัดความแม่นยำและความเชื่อถือได้ ทั้งนี้ เพราะพุทธศาสนาใช้วิธีการอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า วิธีการแห่งปัญญา ซึ่งเหนือกว่าวิธีแห่งวิทยาศาสตร์ เพราะรวมเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไว้ด้วย ซึ่งเป็นวิธีการทางโลกกับทั้งยังมีวิธีการเหนือวิทยาศาสตร์หรือวิธีการทางธรรมได้ด้วย

^{๑๕} เย็นใจ เลขาวิช, ๒๕๓๑ หน้า ๗๐๙-๗๑๓. อ้างในดวงเดือน จันทร์เจริญ, **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**, ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓๖.

การวัดผลการศึกษาตามแนวพุทธ หมายถึง การตรวจสอบคุณสมบัติผู้เรียนว่ามีความเจริญงอกงามในการเรียนรู้ในระดับใด มากหรือน้อยเพียงใด ผลที่ได้จากการวัดผล คือข้อมูลหรือรายละเอียดเกี่ยวกับผู้เรียน การวัดผลก็จะมีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ส่วนภาคทฤษฎีนั้นต้องมีการทดสอบว่ารู้จริงหรือไม่ ขณะที่ภาคปฏิบัติก็ต้องการทดสอบว่าทำได้จริงหรือไม่และทำได้ในระดับใด ส่วนเครื่องมือจะเป็นแบบสอบถามหรือแบบสัมภาษณ์ หรือแบบทดสอบต่างๆ ซึ่งเป็นการวัดการศึกษาทางโลก

การวัดผลการศึกษาทางพระพุทธศาสนา มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล มีการวัดผลทั้งด้านปริยัติและด้านการปฏิบัติ ในการศึกษาด้านปริยัตินั้น มุ่งให้จำและเข้าใจ มีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงที่เรียกว่า รู้จริงในขั้นปริยัติ หรือเรียกว่า พหุสุต (ผู้สดับมากและฟังมามาก) เมื่อต้องการจะวัดผลการศึกษาในขั้นนี้ จะต้องทดสอบความรู้หรือประสบการณ์ในด้านการอ่านหนังสือหรือตำราทดสอบความจำ ความเข้าใจ ตลอดจนความคิดเห็นของผู้เรียน ถ้าทดสอบทุกอย่างแล้วปรากฏว่าผู้เรียนสามารถจดจำ เข้าใจดี และมีความคิดเห็นเฉียบแหลม ก็ถือว่าบรรลุเป้าหมายในด้านวิชาการ

ส่วนการวัดทางปฏิบัตินั้นก็คือ สิ่งใดที่รู้และเข้าใจดีแล้ว ต้องนำไปปฏิบัติให้เห็นผลและได้ข้อมูลที่ชัดเจน จนเชื่อมั่นในตนเอง สามารถทำให้เกิดความรู้ขึ้นมาได้เอง และเห็นจริงด้วยตนเอง ไม่เพียงแต่ที่ได้ความรู้จากครูหรือจากตำราเท่านั้น จึงเห็นได้ว่าคนที่รู้จริงกับคนที่รู้จากครู และจากตำรานั้น มีลักษณะท่าทีที่แสดงออกไม่เหมือนกัน ความเชื่อมั่นในตัวเอง และความรู้ก็แตกต่างกัน

หลักทางพระพุทธศาสนาเน้นให้คนรู้ด้วยตนเอง และเกิดขึ้นในตัวเอง ความรู้จริงเช่นนี้ ต้องผ่านการปฏิบัติ เมื่อได้บรรลุผลตามขั้นแห่งการปฏิบัตินั้นๆ เรียกว่า ปฏิเวธ (การบรรลุผล) ดังนั้น เมื่อปฏิบัติธรรมในขั้นสามัญ ก็ย่อมจะบรรลุผลในขั้นสามัญ เช่น การให้ทาน รักษาศีล ก็มีผลทำให้เป็นที่รักและเป็นที่พอใจของผู้อื่น ทำให้อยู่ได้อย่างสบายปราศจากภัยพิบัติ

ปัจจุบัน ระบบการศึกษาของประเทศนั้น มีการเรียนการสอนมีการวัดผลทุกช่วงชั้น มีการทดสอบในด้านวิชาการและทักษะด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความสามารถพิเศษของเด็กนักเรียน แต่ไม่มีการวัดผลในด้านคุณธรรม จึงทำให้ได้คนที่มีความรู้ ความสามารถพิเศษ แต่จะได้คนที่มีคุณธรรมและจริยธรรมด้วยหรือไม่อีกอย่างหนึ่ง ยังไม่มีข้อกำหนด

ดังนั้นผู้ไม่ควรจะเป็นแค่ผู้ประสาทวิชาความรู้แก่ศิษย์เท่านั้น แต่ควรสร้างควมดีให้แก่ศิษย์ด้วยการสั่งสอนถึงคุณงามความดี และปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ ให้แก่ศิษย์ด้วย เพื่อจะได้ช่วยให้เขาเป็นคนที่มีการศึกษาที่สมบูรณ์มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม สามารถนำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพและเป็นผู้มีศีลธรรมดี รู้จักปฏิบัติตนเป็นคนดี มีโอกาสช่วยเหลือสังคมได้ตามสถานภาพ

ระบบการเรียนการสอนแนวพุทธนั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการศึกษาของประเทศ สามารถทำให้ผู้ที่ได้รับการอบรมและได้เรียนรู้จักตัวเองและรู้จักแก้ปัญหาชีวิตตนเองและปัญหาของสังคม วิธีการศึกษาตามแนวพุทธนั้น จะเน้นในทางที่จะให้ทุกคนเป็นครูของตนเอง สอนตนเองได้ และเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้อื่นได้และสังคม

สำหรับหลักพุทธธรรมที่มีการนำมาประยุกต์ใช้สำหรับการเรียนการสอนโดยมีพระองค์เป็นผู้ทรงชี้แนวทาง ซึ่งหลักสำคัญของระบบการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้านั้นกับความมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษาปัจจุบันนี้ เป็นเรื่องที่สอดคล้องกันไปในการทำงานเดียวกัน คือมุ่งให้บุคคลคิดเป็น ทำเป็นและแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง

สรุปว่า การวัดผลเกี่ยวเนื่องเชื่อมการนำแนวทางพระพุทธศาสนาใช้กับการศึกษาในเรื่องการวัดผลสำหรับผู้สอบก็ คือ ผู้วัดจะต้องมีความบริสุทธิ์ทางจิตสูง จะมีญาณล่วงรู้จิตของผู้ถูกวัดได้ว่าอยู่ในระดับใด และถ้าทำได้เช่นนี้ก็ไม่ต้องมีเครื่องมือ เช่น แบบทดสอบ หรือแบบวัดเจตคติแต่อย่างใด ครูจะทำได้หรือไม่เป็นสิ่งที่ตอบยาก แต่ถ้าเป็นพระที่ได้อภิญญาก็กล่าวกันว่าท่านทำได้

บทที่ ๕

การศึกษาในพระพุทธศาสนาหลังพุทธกาล

การศึกษาพระพุทธศาสนายุคแรก เป็นการศึกษาเฉพาะภายในวัดระหว่างครูกับศิษย์ เน้นพระธรรมวินัยเป็นหลัก หลังพุทธปรินิพพาน มีความคิดเห็นแตกแยกมากขึ้นในหมู่ภิกษุด้วยกันเอง รวมกับความขัดแย้งทางแนวคิดกับลัทธิร่วมสมัยอื่น ทำให้วัด (วิหาร) พัฒนาเป็นสถานศึกษาวิชาการในวงกว้างมากขึ้น เพื่อตอบสนองความสนใจใคร่ศึกษาของคนภายนอกวัด และเพื่อพัฒนาความสามารถเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ของพระภิกษุสงฆ์เอง ประมาณ พ.ศ. ๔๐๐ ได้มีการเขียนตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนามาก สมณะชาวจีนบันทึกไว้ว่า

มหาวิทยาลัยต่างๆ มิได้เปิดรับเฉพาะ ภิกษุในนิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แม้คฤหัสถ์ผู้สนใจในพระพุทธศาสนาก็อาจเข้าเรียนได้ ยิ่งกว่านั้นนักบวชในศาสนาอื่นก็อาจเรียนได้เช่นเดียวกัน แต่การศึกษาแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ภิกษุฝ่ายหนึ่ง คฤหัสถ์ฝ่ายหนึ่ง

รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นยุคที่การศึกษาเชิงคันถธุระเจริญมากเห็นได้จากการที่มีกลุ่มความคิดเกิดขึ้นมาก ปรากฏชื่อในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ๑๑ กลุ่ม คือ

- ๑) สัสสวาทิ มีความเห็นว่าโลกเที่ยง
- ๒) เอกัจจสัสสวาทิ มีความเห็นว่าเที่ยงบางอย่าง
- ๓) อันตานันติกะ มีความเห็นว่าโลกมีที่ สุดและไม่มีที่ สุด
- ๔) อมราวิกเขปิกะ มีความเห็นว่าไม่แน่นอน
- ๕) อธิจจมุขบัน มีความเห็นว่าไม่มีเหตุปัจจัย

- ๖) สัญญีวาที มีความเห็นว่าอัตตามีสัญญา
- ๗) อสัญญีวาที มีความเห็นว่าอัตตาไม่มีสัญญา
- ๘) เนวสัญญี นาสัญญีวาที มีความเห็นว่าอัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่
- ๙) อุจเฉทวาที มีความเห็นว่าโลกขาดสูญ
- ๑๐) ทิฏฐธรรมนิพพานวาที มีความเห็นว่านิพพานมีในปัจจุบัน
- ๑๑) วิภังชวาที มีความเห็นแยกประเด็น

กลุ่มความคิดเหล่านี้ไม่ใช่มาจากบุคคลนอกพระพุทธศาสนาทั้งหมด บางกลุ่มเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่แสดงความเห็นหลากหลายแตกต่างกัน เพราะผลจากการศึกษาเชิงคันถธุระ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงปริยัติล้วนๆ

รัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ.๖๔๓ โดยประมาณ) ซึ่งครองอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือ ได้มีการสังคายนาของนิกายสัพพัตถิกวาท (สรวาสติวาทิน, หรือไวภาชิกะ) ณ เมืองชาลันธร (หรือกาชมีระ) สมณะ เอียนจิ้ง บันทึกลงไว้ว่า

พระเจ้ากนิษกะหันมาสนใจพระพุทธศาสนาและดำรับตำราแห่งศาสนานี้ จึงอาราธนาภิกษุหนึ่งรูปให้สอนทุกๆ วัน และเนื่องจากภิกษุแต่ละรูปที่ไปสอนก็สอนต่างๆ กันออกไป บางครั้งถึงกับขัดกัน พระเจ้ากนิษกะล่งเลสงสัย จึงปรึกษากับพระปาริศวะ และพระเถระแนะนำให้อัดพิธิสังคายนา^๑

การศึกษาในพระพุทธศาสนา แม้จะมีจุดหมายสูงสุดจะเป็นเรื่องความหลุดพ้นจากกิเลส สามารถปฏิบัติให้ถึงมรรคผลและในที่สุดคือ นิพพาน แต่ในระดับวิถีชีวิตทั่วไปของประชาชนที่ศึกษา การศึกษาพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ

^๑ <http://www.mcu.ac.th/site/wangnoi/index.php?page=242> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๐)

ยังมีความจำเป็นยิ่งสำหรับผู้ศึกษา และมีความเชื่อมั่นในจุดหมายสูงสุดของการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือความเชื่อมั่นในหลักแห่งเหตุผลที่ฝั่ต่อสัจธรรมและวิธีการที่จะเข้าถึงสัจธรรมทางพระพุทธศาสนาจากการศึกษาและการปฏิบัติ

ยุคเริ่มแรกของการศึกษาหลังพุทธกาล

พระพุทธศาสนาเผยแพร่เข้าสู่ประเทศไทย พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ตั้งแต่ยุคกรุงสุโขทัยถึงปัจจุบัน ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นองค์อุปถัมภ์ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าและทรงส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม บางพระองค์ทรงผนวชในบวรพระพุทธศาสนาและทรงเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในภาษาบาลีเช่น พระมหาธรรมราชาลิไทยแห่งกรุงสุโขทัย และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การที่พระมหากษัตริย์ ทรงสนับสนุนให้พระภิกษุสามเณร ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ถือได้ว่าเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป

พระพุทธศาสนามีองค์ประกอบทางด้านการศึกษา ๓ ประการคือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ การศึกษาพระปริยัติเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะเป็นพื้นฐานของการศึกษาเล่าเรียนทางพระพุทธศาสนา เป็นการเรียนทั้งภาษาบาลีและคัมภีร์พระไตรปิฎก เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

การศึกษาในพระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ยังใช้วิธีดั้งเดิมสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือวิธีการท่องจำพระธรรมวินัย ด้วยปาก เรียกว่า **“มุขปาฐะ”** ต่อๆ กันมา จะมีหลักโดยการท่องจำเป็นหมู่คณะ เป็นการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการท่องจำ ภิกษุรูปใดที่มีความชำนาญทางพระวินัยก็ศึกษาท่องจำพระวินัย เรียกว่า **พระวินัยธร** ภิกษุรูปใด มีความชำนาญทางพระสูตรก็ศึกษาพระสูตรตันตปิฎก เรียกว่า **พระสูตรตันติกะ** และภิกษุรูปใด มีความชำนาญทางพระอภิธรรม ก็ศึกษาพระอภิธรรม เรียกว่า **พระอภิธัมมิกะ** ซึ่งการศึกษาในพระพุทธศาสนาก็เริ่มมีวิวัฒนาการตามยุคสมัยเป็นไปตามสถานการณ์ การพัฒนา

ประเทศและการพัฒนาทางการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงมีการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นตามลำดับ

๑. ความเป็นมาการศึกษาในพระพุทธศาสนาฝ่ายพระปริยัติธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนั้น เกิดขึ้นหลังจากโรงเรียนวิสามัญศึกษา สำนักเรียนวัดถูกยุบเลิกตามมติมหาเถรสมาคม แล้วนักเรียนที่เรียนอยู่ก็ดิ้นรนหาที่เรียนใหม่ ขณะนั้นมีโรงเรียนราษฎร์ของวัดซึ่งตั้งขึ้นโดยระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ นักเรียนส่วนมากก็เข้าเรียนที่โรงเรียนราษฎร์ของวัดบ้าง สมัครสอบเทียบบ้างเข้าเป็นนักเรียนผู้ใหญ่บ้าง ในขณะเดียวกันนั้นได้ มีผู้แทนราษฎร์ คือ นายอุยธ ฝ้ายคุณวงศ์ ส.ส. มหาสารคามกับคณะ ยื่นเรื่องราวขอให้พระภิกษุสามเณร และกระทรวงศึกษาธิการ ได้ส่งเรื่องมายังกรมการศาสนา ซึ่งกองศาสนศึกษาเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องนี้โดยตรง

การประชุมพิจารณากันในระดับเจ้าหน้าที่ และผู้เกี่ยวข้องของกรมการศาสนา และต่างลงความเห็นว่าจะตั้งโรงเรียนสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณรให้ได้เรียนทั้งวิชาธรรมและวิชาสามัญควบคู่กันไป โดยไม่มีการสมทบสอบให้กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้สอบ ผู้สอบเองจากการประชุมระดับเจ้าหน้าที่นี้ได้เสนอกระทรวงเห็นชอบ ได้ตั้งคณะกรรมการ การขึ้น โดยมีอธิบดีกรมวิชาการเป็นประธาน และคณะกรรมการต่างๆ ผู้แทนมหาวิทยาลัย ผู้แทนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้แทนกรมการศาสนายกร่างระเบียบหลักสูตร วิธีการวัดผล ในระดับชั้น ป.๗, ม.ศ.๓, ม.ศ.๕ และให้ชื่อโรงเรียนนี้ว่า “โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา”^๒

^๒ กองศาสนศึกษา, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔๑-๑๕๒.

โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษานี้ ย่อมเป็นฐานรองรับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาต่อไป เป็นรายการศึกษาที่จะขึ้นสู่ระดับมหาวิทยาลัยและประกาศนียบัตร มีศักดิ์และสิทธิ์เช่นเดียวกับโรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการทุกประการ จึงมีผู้นิยมตั้งและเรียนมาก ขึ้นตามลำดับนั้น กระทรวงศึกษาธิการอาศัยอำนาจตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๑๖ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๑๔ ขึ้น เพื่อให้เป็นการศึกษาแบบประยุक्त เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔^๔ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัติ ปรับปรุงกระทรวง ทบวงกรม ปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ ซึ่งมีฐานเป็นกรมขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี โดยให้มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้^๕

๑. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์ กฎหมายว่าด้วยการกำหนดวิทยฐานะ ผู้สำเร็จการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา รวมทั้งกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้อง

๒. รับสนองงาน ประสานงานและถวายการสนับสนุนกิจการของคณะสงฆ์ บริหารการปกครอง

๓. เสนอแนวทางกำหนดนโยบายและมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนา

^๓ มานพ ผลไพรินทร์, หลักการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖.

^๔ กองศาสนศึกษา, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, หน้า ๑๕๒

^๕ กิตติ ธีรชานต์, เทคนิคการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ณ. ต้น-ม. ปลาย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕.

๔. ส่งเสริม ดูแลรักษาและทำนุบำรุงศาสนสถานและศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา

๕. ดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติกลางทางพระพุทธศาสนา

๖. พัฒนาพุทธมณฑลให้เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา

๗. ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย

๘. ทำนุบำรุง ส่งเสริมการพุทธศาสนศึกษา เพื่อพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม

๙. ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสำนักงานหรือตามที่กระทรวงหรือคณะรัฐมนตรีมอบหมายสำหรับหน่วยงานราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาตินั้นประกอบด้วยกองกลาง กองพุทธศาสนศึกษา กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพุทธมณฑล สำนักงานศาสนสมบัติ สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม

นอกจากนี้ พระราชวรมุนีได้กล่าวถึงปัญหาและข้อควรคำนึงเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์พอสรุปได้ว่า ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์เริ่มจากการที่รัฐได้จัดระบบการศึกษาใหม่ โดยแยกออกไปจากวัด (สมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา แต่แล้วรัฐก็ไม่สามารถจัดการศึกษาได้อย่างทั่วถึง ทำให้ชาวบ้านบางส่วนอาศัยประเพณีบวชเรียน เป็นทางผ่านเพื่อโอกาสในการศึกษา และเมื่อรัฐแยกการศึกษาออกจากวัดแล้วความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับรัฐได้เหินห่างกันมากยิ่งขึ้น รัฐไม่เข้ามาดูแลในการจัดการศึกษาของสงฆ์ แต่ปล่อยให้สงฆ์จัดการกันเอง พร้อมกันได้สรุปสภาพ และสาเหตุบางอย่างของปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ ดังนี้

๑. ด้านระบบการศึกษามีหลายระบบแต่ขาดความเป็นเอกภาพและไม่สัมพันธ์กัน

๒. จัดการศึกษา การบริหารคณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการจัดสอบหรือวัดผล ไม่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา เน้นศึกษาแนวตั้งคือการสอบผ่านชั้นการศึกษาสู่ระดับสูงตามลำดับการจัดการศึกษาในห้องเรียนต่างๆ ไม่ใช่ใช้วิธีรวมทุนรวมกำลังต่างฝ่ายต่างทำผลคือ การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่แพร่หลายและภิกษุสามเณรในชนบท ที่ต้องการเล่าเรียนหลังไหล เข้าสู่มืองใหญ่และกรุงเทพมหานคร

๓. ด้านผู้เรียน ผู้เรียนเกิดความขัดแย้งในด้านความต้องการ เพราะการศึกษาที่คณะสงฆ์จัดให้ไม่สนองความต้องการของผู้เรียน และการเรียนพระปริยัติธรรมไม่มีการแบ่งแยกผู้เรียน ตามพื้นฐานการศึกษาอายุและประสบการณ์

๔. ด้านคุณภาพและสัมฤทธิ์ ผลการศึกษาพระปริยัติธรรมมีคุณค่า ความหมาย และความสำคัญต่อสังคมและชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน น้อยลงตามลำดับ และมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เพียงพอที่จะสร้างพระภิกษุสามเณรให้เป็นศาสนทายาทที่ดีได้แต่ในขณะเดียวกัน การจัดการศึกษาอื่นๆ นอกจากพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีก็ถูกมองว่า ผลิตพระภิกษุสามเณรเพื่อให้ลาสิกขา^๖

๕. ด้านนโยบายและขอบเขตของการบริการศาสนศึกษาของเขตคัมภีร์
ลงคือเน้นให้การศึกษาเฉพาะบุคคลที่อยู่ในวงในของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ละเลยคนที่บวชระยะสั้น และศิษย์วัด

^๖ พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), *ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์*, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๗.

๖. ด้านที่เกี่ยวข้องกับรัฐ รัฐไม่สามารถจัดการศึกษาให้ทั่วถึงตามเป้าหมายและไม่สามารถแก้ไขปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาได้ และแยกการศึกษาออกไปจัดเอง ทำให้ความเหินห่างระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์มีมากขึ้น

๗. ด้านประชาสัมพันธ์กับประชาชน ปัจจุบันมองกันเพียงว่าการดำรงศาสนา คือ การก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุเป็นสำคัญ ควรหันมาสนับสนุนการศึกษาของพระภิกษุสามเณรให้สมดุลกันหรือมากกว่า

สรุปว่า ความเป็นมาการศึกษาในพระพุทธศาสนาฝ่ายพระปริยัติธรรม ถือว่าเป็นฐานรองรับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่จะเข้าศึกษา และมีสิทธิ์เช่นเดียวกับโรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการทุกประการตามที่กระทรวง ศึกษาธิการอาศัยอำนาจตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๑๖ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ก็แสดงให้เห็นว่า ภาครัฐก็ให้ความสำคัญกับการศึกษาของภิกษุสงฆ์ โดยประกาศรับรองโรงเรียนพระปริยัติธรรมและให้การส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาด้วย

๒. การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยสุโขทัย

การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ให้การสนับสนุน เพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และได้ทรงอาราธนาพระเถระผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ และได้ให้การส่งเสริมให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างกว้างขวาง จัดให้มีการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแก่พระสงฆ์ในพระราชวัง ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมจากผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก ทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสจนแตกฉานสามารถรจนาเตฎุมิกถา หรือที่เรียกกันว่า **ไตรภูมิพระร่วง** มีชื่อเสียงตราบจนถึงทุกวันนี้

สรุปว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยสุโขทัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จัดให้มีการศึกษาพระธรรมวินัยในแบบภาษาไทย คัดเลือกหัวข้อธรรมวินัยในพระไตรปิฎก จัดเป็นหมวดหมู่เป็นชั้นๆ ตามความยากง่าย แบ่งเป็น ๓ ชั้นเรียน คือ ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ผู้ที่เรียนจึงได้ชื่อว่า นักธรรม พระเถระที่สอบได้ ก็เรียกกันว่า “**พระนักธรรม**” หลักสูตรนี้ต่อมาอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าสอบด้วยเรียก “**ธรรมศึกษา**”

๓. การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยอยุธยา

การศึกษาพระปริยัติธรรมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เพราะในยุคนี้นี้ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงให้การส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งก็เป็นมิติใหม่ในวงการศึกษาทงพระพุทธศาสนา และทรงยกย่องพระสงฆ์ที่มีความสามารถและชำนาญการเป็นผู้ที่ทรงความรู้ในพระไตรปิฎก จึงมีการแต่งตั้งให้มีสมณศักดิ์ ผู้ที่มีความรู้ภาษามคธดี เคยบวชเรียนมาแล้วก็โปรดเกล้า ฯ ให้รับราชการในตำแหน่งราชบัณฑิต ถือว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาให้ความสำคัญกับการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

ในสมัยอยุธยา อาณาจักรล้านนา ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของไทย ประกอบด้วยเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง เป็นต้น ได้จัดสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช แห่งเมืองเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.๒๐๒๐ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา นับเป็นการสังคายนาครั้งแรกในประเทศไทย การศึกษาพระไตรปิฎกในยุคนี้นับว่าสูงส่งมาก พระภิกษุสงฆ์ได้หันมาศึกษาพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก มีพระเถระหลายรูปในเชียงใหม่และลำพูน ได้รับรณาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระสิริมังคลาจารย์ ได้รับรณามังคลาทิปปনীขึ้น พระญาณกิตติ ได้รับรณายोजनाพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และสัททวาวิเสส

การจัดการเรียนการสอนและจัดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นทางการจึงเกิดขึ้นในสมัยนี้ โดยใช้วิธีการแปลพระไตรปิฎกด้วยปากเปล่า และภิกษุสงฆ์ที่สามารถสอบผ่านได้นั้น พระมหากษัตริย์ทรงยกย่องให้เป็นบาเรียน และให้มีสมณศักดิ์เป็น “พระมหา” นำหน้าชื่อ บาเรียน มีอยู่หลายชั้นด้วยกันคือ บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก โดยผู้ที่แปลได้พระสูตรตามที่กำหนดเป็นบาเรียนตรี ผู้ที่แปลได้พระสูตรและพระวินัยเป็น บาเรียนโท ผู้ที่แปลได้ทั้งพระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ เป็นบาเรียนเอก

สรุปว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยอยุธยา เริ่มมีการสอบวัดผลความรู้ ความสามารถจากการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและการแปล ซึ่งสำนักเรียนก็จะทูลถวายรายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบ และทรงโปรดให้ประกาศการสอบไล่ความรู้ของพระภิกษุสามเณรขึ้น เรียกว่า “สอบสนามหลวง” และพระภิกษุสามเณรถ้าสอบได้ ทรงยกย่องผู้สอบได้ให้มีสมณศักดิ์เป็น “มหา” นำหน้า ชื่อ แล้วพระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นพระราชาคณะตามความเหมาะสม

๔. การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง สถานการณ์ทางการเมืองการปกครองในประเทศต้องเผชิญกับการเสียกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองอยู่ในสภาพบ้านแตก เพราะภัยสงคราม จึงทำให้ประชาชนต่างหนีเอาตัวรอด เพื่อความอยู่รอดและการดำรงต่อสู่กับวิถีชีวิต หลังการเสียกรุงศรีอยุธยา สภาพบ้านเมืองอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ การศึกษาพระปริยัติธรรมก็พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย แต่เมื่อพระเจ้าตากสินฯ ได้รวบรวมกำลัง กอบกู้เอกราชของชาติกลับคืนมาได้จนเป็นปึกแผ่นแล้ว ในปี พ.ศ.๒๓๑๐ ก็ได้ทรงมีพระราชดำริที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นปกติสุขเหมือนเดิม จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระศรีภูริปริชา สืบเสาะหาพระเถระผู้รู้รอบรู้ธรรมให้มา ประชุมกันที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) พระเจ้าตากสินฯ ได้ทรงตั้ง

พระอาจารย์ดี วัดประดู่กรุงเก่า ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้สูงและมีอายุพรรษามาก ขึ้นเป็นพระสังฆราช และตั้งพระเถระอื่นๆ ขึ้นเป็นพระราชาคณะฐานานุกรมน้อยใหญ่ เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาให้สถิตอยู่ในพระอารามต่างๆ ในกรุงธนบุรี ให้สั่งสอนคันถธุระและวิปัสสนาธุระ แก่ภิกษุสามเณรโดยทั่วไป การศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรือง ได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองสมัยกรุงธนบุรี

สรุปว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงธนบุรี หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองอยู่ในสภาพบ้านแตกเพราะแพ้สงคราม จึงทำให้การศึกษาคณะสงฆ์ได้รับผลกระทบไปด้วย เมื่อพระเจ้าตากสินฯ ได้รวบรวมกำลัง กู้เอกราชของชาติกลับคืนมาได้ ก็ได้ทรงมีพระราชดำริ ที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง เป็นปกติสุขเช่นที่เคยเป็นมาก่อน ได้โปรดเกล้าฯ ตั้งพระอาจารย์ดี วัดประดู่กรุงเก่า ขึ้นเป็นพระสังฆราช และตั้งพระเถระอื่นๆ ขึ้นเป็นพระราชาคณะฐานานุกรมน้อยใหญ่ เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา ให้สถิตอยู่ในพระอารามต่างๆ ในกรุงธนบุรี ให้สั่งสอนคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ แก่ภิกษุสามเณร การศึกษาของคณะสงฆ์กลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง

๕. การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยรัตนโกสินทร์

๑. ยุครัชกาลที่ ๑-๔

หลังจากสร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหากษัตริย์ไทย ก็ทรงใส่พระทัยถึงการพระศาสนา ทรงแก้ไขปัญหาดังกล่าวเรื่อยมา จนถึงปี พ.ศ.๒๓๓๑ ทรงปรารถนาที่จะส่งคายนามพระไตรปิฎก จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ และราชบัณฑิตเป็นกรรมการชำระพระไตรปิฎก จารึกเป็นอักษรขอมขึ้น ใช้เวลา ๕ เดือนจึงเสร็จสมบูรณ์ เป็นจำนวน ๕๓๔ คัมภีร์ คือ พระวินัย ๘๑ คัมภีร์ พระสูตร ๑๑๐ คัมภีร์ พระอภิธรรม ๖๑ คัมภีร์ และสัททวิเสส ๕๐ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓,๖๘๖ ผูก เรียกชื่อว่า ฉบับทองใหญ่ ต่อมาทรงโปรดให้

สร้างอีก ๒ ฉบับ คือ ฉบับ**รองทรง** มีจำนวน ๓๐๕ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓,๖๔๙ ผูก และฉบับ**ทองชุบ** มีเพียง ๓๕ คัมภีร์ ทั้ง ๓ ฉบับเป็นแม่แบบในการพิมพ์ครั้งต่อมา^๗

๒. หลักสูตรการศึกษา

ในยุคแรกเริ่มต้น หลักสูตรยังใช้พระไตรปิฎก เรียน ๓ ปีต่อการสอบ ๑ ครั้งเหมือนเดิมและแบ่งชั้น ดังนี้

๑) บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นในหลักสูตรการเรียนการสอน

๒) บาเรียนโท ใช้พระสูตรและพระวินัย

๓) บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม

ตั้งแต่ยุครัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมาได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนขึ้นใหม่โดยอาศัยหลัก ๒ ประการ คือ

๑. พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อติวุตตกะ ชาดก อัปภูตธรรม เวทัลละ

๒. พระธรรมคำสอนอันเป็นโลกุตตรธรรมมี ๙ อย่าง คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ดังนั้นจึงจัดหลักสูตรแบ่งเป็น ๙ ชั้นดังนี้

๑) ประโยค ๑-๒-๓ ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน (แปลคราวเดียวกัน ๓ ประโยคจึงเป็นบาเรียน)

๒) ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มังคลัตถปิณีภาคแรก (ภายหลังใช้ ๒ ภาค)

๓) ประโยค ๕ ใช้คัมภีร์บาลีมุตตกะ (แล้วเปลี่ยนเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะ ภายหลังเปลี่ยนเป็นบาลีมุตตกะเหมือนเดิม)

^๗ <http://pariyat.com/index>. (เข้าถึงข้อมูล วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๐.)

- ๔) ประโยค ๖ ใช้คัมภีร์มังคสตถปิณีภาค ๒
- ๕) ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์อรรถกถาวินัยสมันตปาสาทิกา
- ๖) ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค
- ๗) ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์สารัตถทีปนี (ภายหลังเปลี่ยนเป็นฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินี)

สำหรับประโยค ๗ -๘-๙ เรียกว่าบาเรียนเอก โดยเรียนย่อ ดังนี้ว่า

ประโยค ๗ เรียกว่า เอกสามัญญ (เอก ส.)

ประโยค ๘ เรียกว่า เอกมัธยม (เอก ม.)

ประโยค ๙ เรียกว่า เอกอุดม (เอก อ.)

๓. สถานศึกษา

ยุครัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระที่นั่งมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามข้างท้องพระโรงบ้าง สร้างศาลาต่างหากบ้าง หรือบางที่ใช้บ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและเจ้านาย ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อยให้ไปศึกษาตามวัดต่างๆ

ยุครัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ใช้อารามบ้าง ทรงให้สร้างแก่งบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ภายในพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานศึกษาเล่าเรียน โปรดให้เลี่ยมเพลพระภิกษุและพระราชทานรางวัลด้วย ภายหลังสถานที่ไม่เพียงพอ จึงโปรดให้ใช้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ยุครัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างแก่งขึ้น ๔ หลัง ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อใช้เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติม

๔. การวัดผลการศึกษา

ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การสอบพระปริยัติธรรมยังเหมือนปลายกรุงศรีอยุธยา ๓ ปีต่อการสอบ ๑ ครั้ง ต่อมายุครัชกาลที่ ๓ เมื่อนักเรียนคนใดจะสอบต้องผ่าน การจับสลากถูกซองไหนก็แปลซองนั้น ก่อนแปลกรรมการจะให้เวลาเล็กน้อยให้หายตื่นเต้น แล้วจึงเรียกเข้าไปแปลหน้าต่อไป ต้องแปลครั้งเดียวให้ผ่าน ๓ ประโยคจึงจะเป็น “บาเรียน” ผ่านเพียง ๒ ครั้งถือว่าตก หรือคณะกรรมการชักท้วงเกิน ๓ ครั้งนับว่าตก พระภิกษุสามเณรที่เรียนเก่งก็สามารถแปลสอบตั้งแต่ประโยค ๑-๙ รวดเดียวได้

๕. สถานที่และวันเวลาในการสอบ

การสอบพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร นับเป็นราชการแผ่นดินประเภทหนึ่งเพราะอยู่ในพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นศาสนูปถัมภก ดังนั้นส่วนใหญ่จึงใช้สถานที่พระบรมมหาราชวังเป็นหลัก

การสอบในสมัยนั้นเริ่มประมาณ ๑๕.๐๐ น. ทุกวัน เว้นเฉพาะวันโกนกับวันพระ เวลาในการสอบนั้นไม่มีกำหนด แล้วแต่ผู้ที่แปลได้เร็วหรือช้าแต่โดยปกติให้เลิกประมาณ ๑๙.๐๐ น. หรือ ๒.๐๐ น. การสอบแต่ละครั้งตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น ใช้เวลาประมาณ ๒ เดือนเศษ

๖. ยุครัชกาลที่ ๕-๗

ในยุครัชกาลที่ ๕ พระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่าการศึกษเป็นสิ่งสำคัญ จึงทรงสนับสนุนการศึกษาทั่วไป สำหรับพระภิกษุได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งด้านพระปริยัติธรรมและวิชาการสมัยแผนกธรรมขึ้นควบคู่กับแผนกบาลี (ฝ่ายเปรียญ) เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นครั้งแรก และจัดครบหลักสูตรในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ แต่ยังเป็นการศึกษาเฉพาะฝ่ายสงฆ์อย่างเดียว ครั้นสมัยรัชกาลที่ ๗ ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงเปิดโอกาสให้

พระราชาสายหญิงเรียนด้วยโดยแยกแผนกธรรมออก สำหรับพระภิกษุสามเณรเรียกว่า “**นักธรรมศึกษา**” สำหรับพระราชาเรียนเรียกว่า “**ธรรมศึกษา**” นักธรรมชั้นต่างๆ ยังมีความสำคัญต่อการสอบเปรียญด้วย คือ

๑) ผู้สอบประโยค ๑-๒-๓ ต้องผ่านนักธรรมชั้นตรี

๒) ผู้สอบประโยค ๔-๕-๖ ต้องผ่านนักธรรมชั้นโท

๓) ผู้สอบประโยค ๗-๘-๙ ต้องผ่านนักธรรมชั้นเอก

ดังนั้นจึงรวมเรียกว่า “**เปรียญธรรม**” ใช้อักษรย่อ ว่า “**ป.ธ.**” ข้อสังเกต คำว่า “**เปรียญ**” เข้าใจว่าเพี้ยนมาไ้ระหว่างรัชกาลที่ ๕-๖ เพราะในยุคแรกยังใช้คำว่า “**บาเรียน**” อยู่

๗. หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในยุคนี้มีหลักสูตรวิชาแปลดังนี้

๑. ประโยค ๑-๒-๓ ใช้คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

๒. ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มั่งคัลลตที่ปนิภาคแรก

๓. ประโยค ๕ ใช้คัมภีร์สารัตถสังคหะ

๔. ประโยค ๖ ใช้คัมภีร์มั่งคัลลตที่ปนิ

๕. ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา

๖. ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค

๗. ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์สารัตถที่ปนิ (ฎีกาวินัย)

๘. สถานศึกษา

เดิมที่ใช้บริเวณวิหารคดรอบพระอุโบสถและตามพระอารามต่างๆ เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนต่อมาเมื่อสร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นแล้ว ก็ให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงในมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งนั้น

๙. การวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

ยุคแรกการสอบพระปริยัติธรรมยังเป็นไปเหมือนเดิม คือ ๓ ปีสอบ ๑ ครั้ง ต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้กำหนดให้สอบปีละ ๑ ครั้งตลอดมา

วิธีสอบพระปริยัติธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ คงใช้วิธีสอบแบบเก่าๆ คือแปลสอบด้วยปาก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้เปลี่ยนแปลงมาสอบด้วยวิธีเขียน เฉพาะประโยค ๑ และประโยค ๒ ส่วนประโยค ๓ ขึ้นไปสอบแปลด้วยปากตามแบบเดิม ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงให้ยกเลิกการสอบแปลด้วยปาก เปลี่ยนมาสอบด้วยวิธีเขียนแทนทุกชั้นประโยค

อนึ่ง การสอบพระปริยัติธรรมนั้น ตามประเพณีเดิมไม่ได้กำหนดด้วยนาฬิกา แต่ใช้เทียนเป็นสัญญาณกำหนด คือเมื่อเริ่มแปลเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ไปจนกระทั่งค่ำ แล้วจุดเทียนตั้งไว้จนกว่าจะหมดก็เป็นอันเลิกสอบในวันนั้น ถ้ายังแปลค้างอยู่ก็เป็นอันตกหมด ต่อมาจึงเลิกการใช้เทียนเป็นสัญญาณ แต่ใช้นาฬิกาแทน และกำหนดเวลาให้นักเรียนที่แปลธรรมบทรูปละ ๖๐ นาที ให้แปลหนังสือ ๓ ใบลาน คือ ๓๐ บรรทัด ภายหลังเห็นว่ายากไปไม่ทันเวลาจึงลดลงเหลือ ๒๐ บรรทัด ประโยคสูง ๙๐ นาที บางที่ถ้าประโยคยากก็เพิ่มให้อีก ๓๐ นาที เป็นกรณีพิเศษ

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ มีจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้น การสอบพร้อมกันไม่สะดวก จึงแบ่งการสอบออกเป็น ๒ ภาค ดังนี้

๑. ภาคแรก ป.ธ. ๖-๗-๘-๙ สอบในวันขึ้น ๒-๓-๔-๕ ค่ำเดือน ๓ ของทุกปี

๒. ภาคที่สอง ป.๑-๒, ป.ธ. ๓-๔-๕ สอบในวันแรม ๑๐-๑๑-๑๒ ค่ำเดือน ๓ ของทุกปี

๑๐. สนามสอบส่วนกลาง ปี พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๘๕

๑. วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๒. วัดเบญจมบพิตรฯ

๓. วัดบวรนิเวศวิหาร

๔. วัดมหาธาตุฯ

๕. วัดเทพศิรินทราวาส

๖. วัดพระเชตุพนฯ

๗. วัดอนงคาราม

ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๖ ได้มีการจัดให้สอบตามมณฑลต่างๆขึ้น

๑๑. หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรม

ปี พ.ศ.๒๔๕๙ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งหลักสูตรและการสอบ
นักธรรมชั้นตรี - โท

ปี พ.ศ.๒๔๖๔ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งหลักสูตรและการสอบ
นักธรรมชั้นเอก ซึ่งมีหลักสูตรคล้ายกัน แต่มีความลึกซึ้งไปตามลำดับชั้นเรียน ดังนี้

๑. เรียงความแก้กระทู้ธรรม

๒. แก้ปัญหาธรรม

๓. แก้ปัญหาพุทธาณพุทธประวัติและหัวข้อธรรมในท้องเรื่อง

๔. แก้ปัญหาวินัยบัญญัติ

ปี พ.ศ.๒๔๗๒ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศอนุญาตให้คฤหัสถ์เข้าสอบ
ธรรมศึกษาชั้นตรี

ปี พ.ศ.๒๔๗๓ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศอนุญาตให้คฤหัสถ์เข้าสอบ
ธรรมศึกษาชั้นโท

ปี พ.ศ.๒๕๗๔ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศอนุญาตให้คฤหัสถ์เข้าสอบ
ธรรมศึกษาชั้นเอก

สำหรับหลักสูตรเหมือนกับนักธรรมของพระภิกษุสามเณร ต่างกัน
 เฉพาะธรรมศึกษาชั้นตรี เรียนเบญจศีล-เบญจธรรม และอุโบสถศีลแทนวิชาวินัย
 ธรรมศึกษาชั้นโท-เอก ตั้ววิชาวินัยของพระภิกษุสามเณรออกเสียเท่านั้น

๑๒. หลักเกณฑ์การสอบได้และสอบตก

๑. นักธรรมชั้นตรี โท เอก และธรรมศึกษาชั้นตรี ให้ถือเกณฑ์ตั้งแต่
 ๒๐๐ คะแนนขึ้นไปเป็นเกณฑ์สอบได้ ต่ำกว่านี้เป็นการสอบตก

๒. ธรรมศึกษาชั้นโท – เอก ให้ถือตั้งแต่ ๑๕๐ คะแนนขึ้นไปเป็น
 เกณฑ์สอบได้ ต่ำกว่านี้เป็นการสอบตก

๑๓ กำหนดวันสอบธรรมสนามหลวง

วันสอบธรรมสนามหลวง กำหนดสอบพร้อมกันทั่วราชอาณาจักร
 คือวันแรม ๒ ค่ำเดือน ๑ ของทุกปี

สรุปว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม ก็ได้มีการพัฒนามาตลอด
 ระยะเวลา และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลง
 การปกครอง อาจจะมีได้รับผลกระทบจากภัยสงครามบ้าง แต่ก็ผ่านพ้นมาด้วยดี
 ส่วนหนึ่งก็มาจากการได้รับสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ของไทย ที่ให้การสนับสนุน
 มาด้วย จึงทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ได้รับการยอมรับและให้การยกย่อง ที่สำคัญ
 ที่สุดคือการจัดการให้มีการสอบวัดคุณสมบัติ เมื่อสอบผ่านก็จะได้รับแต่งตั้งเป็นมหา
 เปรียญ นับว่าเป็นความก้าวหน้าและการพัฒนาการศึกษาของของคณะสงฆ์ด้วย

๖. หลักพระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษา

งานหลักหรือภารกิจสำคัญของสถาบันสงฆ์ก็คือการศึกษา ระบบต่างๆ ที่จัดขึ้นทางการปกครองก็ดี ทางการศึกษาเชิงซีพก็ดี ทางชีวิตสังคมก็ดี ล้วนมุ่งให้เป็นเครื่องมือส่งเสริมสนับสนุนระบบการศึกษาอบรมทั้งสิ้น กล่าวได้ว่า การศึกษาเป็นความหมายหรือเป็นตัวแท้ของชีวิตพรหมจรรย์ คำสอนและบทบัญญัติต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนามีสาระสำคัญที่ส่งเสริมการศึกษาอบรม หลักฐานสำหรับยืนยันหรือสนับสนุนความข้อนี้ จะเห็นได้ทั้งในทางธรรมและทางวินัย

พระวินัย มีบทบัญญัติที่ส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. พระวินัย มีบทบัญญัติกำหนดไว้ให้ผู้อุปสมบทใหม่ต้องถือนิสัย คือ อยู่รับการฝึกอบรมจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ จนกว่าจะมีความรู้ความสามารถปกครองตัวเองได้ เป็นเวลาอย่างน้อยที่สุด ๕ ปี บทบัญญัตินี้เป็นเหตุให้สมาชิกทุกคนของคณะสงฆ์ ได้รับการศึกษาอบรมอย่างที่เราเรียกว่าเป็นหลักสูตรเดียวกัน เป็นการ ศึกษาที่มีลักษณะโน้มไปในทางเป็นแบบแผนและมีชีวิตแบบนักศึกษาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในเมื่อมีนิสิตร่วมอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์เดียวกันหลายรูป นิสิตได้รับการถ่ายทอดทั้งความรู้ในธรรมวินัย การฝึกอบรมความประพฤติและมีส่วนร่วมในชีวิตสังคม

๒. คณะสงฆ์มีสภาพเป็นหลักฐานมั่นคงขึ้น เพราะมีวัดเป็นเครื่องกำหนดวัดเป็นหน่วยสังคมตัวอย่าง พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติกฎข้อบังคับต่างๆ ไว้โดยละเอียดเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยในหน่วยสังคมคือวัดนั้น ชีวิตสังคมของพระภิกษุสงฆ์นอกจากผูกพันอยู่กับครูอาจารย์และนิสิตร่วมอุปัชฌาย์อาจารย์อันเป็นหน่วยย่อยแล้ว ยังต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลในหน่วยย่อยอื่นๆ ในวัดเดียวกันนั้นอีก อย่างน้อยก็ในสังฆกรรมต่างๆ ที่จะต้องไปประชุมร่วมกันในโรงอุโบสถเดียวกัน

ในขณะที่เดียวกันชีวิตของพระภิกษุสงฆ์เป็นชีวิตที่มุ่งต่อการฝึกอบรมและการให้การศึกษาอบรม ดังนั้นชีวิตสังคมของพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น จึงมากไปด้วยกิจกรรมทางด้านการศึกษา ในวัดตามพุทธานุญาตเดิมนั้น สถานที่พระสงฆ์พบพร้อมเพรียงกัน หรือเป็นจำนวนมากๆ นอกจากโรงอุโบสถแล้ว ก็คือ อุปัฏฐาสาลา ซึ่งเป็นทั้งโรงฉันและหอประชุม เมื่อพระภิกษุสงฆ์ว่างจากการศึกษาปฏิบัติส่วน ตนแล้ว เวลาบ่ายก็อาจมานั่งประชุมแสดงธรรม สนทนา สากัจฉา อภิปราย ตอบปัญหาธรรม มีเรื่องปรากฏบันทึกไว้ในพระสูตรหลายแหล่งและการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสากัจฉา การอภิปราย เช่นนี้เป็นกิจกรรมที่พระพุทเจ้าทรงยกย่องสนับสนุนมากด้วย

สรุปว่า วินัยที่มีบทบัญญัติกำหนดไว้ให้ผู้อุปสมบทใหม่ต้องถือนิสัย คือ อยู่รับการฝึกอบรมจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ มีความรู้ความสามารถปกครองตัวเองได้ เป็นเวลาอย่างน้อยที่สุด ๕ ปี จากการบัญญัติเช่นนี้ ต้องการให้ภิกษุผู้บวชใหม่ได้ศึกษาเล่าเรียนกับพระอุปัชฌาย์ ชีวิตของพระภิกษุสงฆ์เป็นชีวิตที่มุ่งต่อการฝึกอบรมและการให้การศึกษาอบรมตลอด ดังนั้นชีวิตสังคมของพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น จึงมากไปด้วยกิจกรรมทางด้านการศึกษาทั้งนั้น

๗. การศึกษาขยายตัว

อาศัยองค์ประกอบทั้งทางคำสอน และการปฏิบัติในพระธรรมวินัยมาเกี่ยวเนื่องเช่นนี้ การศึกษาในพระพุทธศาสนาก็ขยายตัวเป็นกิจกรรมกว้างขวางยิ่งขึ้น ปรากฏหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ว่าคณะสงฆ์ได้ทำให้เกิดระบบการศึกษาแบบใหม่ขึ้นในชมพูทวีปสมัยนั้น เดิมการศึกษาตามระบบของศาสนาพราหมณ์เป็นการศึกษาแบบครัวเรือน บ้านอาจารย์แต่ละคนนั้นเองเป็นโรงเรียน ศิษย์ไปสมัครเรียน และอยู่รับใช้อาจารย์ และศิษย์กลุ่มต่างๆ หลายกลุ่มรวมเข้าด้วยกัน และมีระบบการบริหารรวมกันทั้งหมดอีกชั้นหนึ่ง เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้น มีวัด

เกิดมากขึ้น ก็นับว่าการศึกษาได้ก้าวหน้าขึ้นอีกขั้นหนึ่ง คือขยายตัวจากระบบการศึกษาในครัวเรือนแบบพราหมณ์ เป็นระบบการศึกษาในวัดแบบพระพุทธศาสนา อันเป็นกิจกรรมแบบสหสัมพันธ์ และเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าโดยสิ้นเชิง

มืองค์ประกอบสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง ทำให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้าอย่างมาก กล่าวคือพระพุทธศาสนามีได้มีความมุ่งหมายที่จะให้การศึกษอบรมและการปฏิบัติธรรมจำกัด อยู่ในสมาชิกของสถาบันคือในวัดเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักการของพระองค์ไว้ ตั้งแต่เริ่มประดิษฐานพระพุทธศาสนาเมื่อคราวส่งพระสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนา “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” พูดง่ายๆ ว่า พระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์ในการที่จะเผยแผ่ศาสนาธรรมอย่างกว้างขวาง วงการของพระพุทธศาสนานั้นครอบคลุมทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอยู่ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งหมด โดยแยกประเภทพุทธศาสนิกชนออกเป็นบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา รวมเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ พวก คือ บรรพชิตกับคฤหัสถ์ และผูกพันชีวิตบุคคลทั้ง ๒ ประเภทเข้าไว้ด้วยกันโดยให้บรรพชิตต้องอาศัยดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่คฤหัสถ์ถวายและตอบสนองด้วยการสั่งสอนธรรม โดยเหตุนี้ พระสงฆ์ นอกจากมีชีวิตผูกพันอยู่ในสังคมพระสงฆ์เองแล้ว ยังต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมชาวโลกอีกด้วย ทั้งโดยบทบาทปฏิบัติในการเลี้ยงชีพ ทางฝ่ายวินัย และหน้าที่ในทางธรรม จะอยู่ตัดขาดจากสังคมเด็ดขาดอย่างฤษีชีไพรไม่ได้

การศึกษอบรม การศึกษาที่จัดเป็นระบบแท้ๆ นี้ มีเฉพาะในคณะสงฆ์ คือในวัดเท่านั้น และในระยะแรกเป็นการศึกษาที่มุ่งปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เพราะผู้ที่ต้องการบรรลุถึงจุดหมายนี้ความประพฤติปฏิบัติอันเป็นคุณสมบัติภายในตนอย่างดีแล้วจะต้องมีคุณสมบัติอีก ๒ ประการคือ

รู้เชี่ยวชาญในหลักคำสอนฝ่ายของตนจนสอนคนอื่นได้ดีอย่างหนึ่ง และสามารถเอาชนะการรุกรานทางหลักธรรมจากลัทธิศาสนาอื่นๆ ได้อย่างหนึ่งคุณสมบัติข้อหลังนี้ เป็นปัจจัยให้พระสาวกต้องมีความรู้ความชำนาญในหลักลัทธิศาสนาและวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยเมื่อมิได้ศึกษามาก่อนบรรพชา ก็จะต้องมาศึกษาเพิ่มเติมภายหลังและข้อนี้เองคงเป็นเหตุให้การศึกษาทงพระพุทศาสนาขยายตัวยิ่งๆ ขึ้น จนเกิดมีสถาบันอันนับได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก

สรุปว่า การศึกษาขยายตัว การศึกษาในพระพุทศาสนาเจริญรุ่งเรืองและมีการเผยแผ่สู่ดินแดนต่างๆ ในประเทศอินเดียเป็นเวลาทั้งหมดประมาณ ๑,๗๐๐ ปี และได้เผยแผ่สู่นานาประเทศ โดยเฉพาะไทยแล้ว การศึกษาทงพระพุทศาสนา นับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทั้งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และบาลีและมีการศึกษาสำหรับภิกษุสงฆ์และฆราวาสในระดับอุดมศึกษา คือมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นสถานศึกษาที่ทำการเรียนการสอนวิชาทงโลกและทงธรรม ฉะนั้นการศึกษา คณะสงฆ์นับวันจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นทุกด้านด้วยระบบบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ

บทที่ ๒

พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานอารยธรรมที่สำคัญของโลก เป็นแหล่งกำเนิดของการศึกษา และยังช่วยสร้างความสันติภาพแก่มวลมนุษยทั่วโลก โดยเฉพาะในประเทศไทยนั้น พระพุทธศาสนาจะมีความเกี่ยวข้องกับแทบทุกๆ ด้านของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและการศึกษาด้วย เมื่อมีปัจจัยแทรกซ้อนเหล่านี้เข้ามา ก็จะทำให้ทิศทางการศึกษาไทยเปลี่ยนไป และถึงวิถีชีวิตของคนไทยด้วย ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญหลายอย่างระหว่างพระพุทธศาสนาและการศึกษาในสังคมปัจจุบัน

การเปิดกว้างทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ ไม่ใช่เปิดโอกาสให้เฉพาะพระภิกษุสงฆ์ได้รับการศึกษา เพื่อพัฒนาตนเองเท่านั้น ยังเปิดโอกาสให้พุทธบริษัท ๔ ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะพระสงฆ์ในระดับอุดมศึกษา คือ ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทุกสาขาวิชาที่เปิดสอน จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทต่อการศึกษาและสังคมโลกมาตลอด ไม่สามารถแยกจากกันได้ด้วยบริบทสังคมไทยที่มีศาสนาวัฒนธรรมเป็นรากเหง้าความเชื่อต่างๆ บางคนอาจจะมองข้ามความสำคัญของพระพุทธศาสนาว่าไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาก็เป็นไปได้ ขึ้นอยู่กับมุมมองและแนวคิดของแต่ละคน ถ้าจะศึกษาว่าพระพุทธศาสนากับการศึกษาและสังคมไทยนั้น มีบทบาทและความสำคัญต่อกันอย่างไร จะต้องดูองค์ประกอบแต่ละอย่างว่ามีความเชื่อมโยงด้วยกระบวนการอย่างไรบ้าง

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนากับการศึกษามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงด้วยหลักการที่ว่าการศึกษาว่า คือการเข้าให้ถึงธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ มีชีวิตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ มีจิตใจจะเป็นอิสระสว่างไสว จะต้องสอดคล้องกับความจริงตามธรรมชาติ และสามารถนำไปแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ เพราะการศึกษากับชีวิตเป็นของคู่กัน トラバใดที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องมีการพัฒนาทางร่างกายและจิตใจของมนุษย์ การศึกษาจะเป็นพลวัตที่มีกำลังทำให้มีการเปลี่ยนแปลงได้ เป้าหมายการศึกษาที่ชัดเจน สามารถพัฒนาศักยภาพมนุษย์ด้านสติ ปัญญา เหตุผล อารมณ์ และร่างกายของผู้เรียนให้สมบูรณ์ ส่วนเป้าหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือความหลุดพ้นกิเลส และในที่สุดสามารถบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้

ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อการศึกษาในสังคมไทย

พระพุทธศาสนาถือได้ว่ามีบทบาทต่อสังคม ประชาชนไทยคิดเป็นร้อยละ ๙๕ ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อสังคมไทยหลากหลายมิติ ดังนี้

๑) มิติด้านการศึกษา ในอดีตที่ผ่านมาวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านการศึกษาพระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนจัดการศึกษาเล่าเรียนในวัด ถึงแม้ในปัจจุบันบทบาทเหล่านี้จะลดน้อยลงไปตามยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะได้รับอิทธิพลจากระบบการศึกษาจากต่างประเทศ สถานศึกษาส่วนหนึ่งก็ได้แยกตัวออกจากวัดไปเพื่อสร้างมาตรฐานยกระดับให้เทียบเท่ากับโรงเรียนนานาชาติ โรงเรียนเอกชนก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกวัน จึงทำให้การพัฒนาการศึกษาได้ขยายตัวไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ นับว่าเป็นพัฒนาทางการศึกษา จะด้วยสาเหตุใดก็ตาม สิ่งที่ควร

คำนึงถึงก็คือ พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการศึกษาไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทที่สำคัญอยู่ ๒ ประการที่เป็นพื้นฐานการศึกษาคือ

(๑) ประเพณีที่ยึดวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนของชุมชน โดยมีพระสงฆ์เป็นครูผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน

(๒) ประเพณีบวชเรียน นั่นคือการบวชเพื่อที่จะเรียนหนังสือ ซึ่งอาจจะเรียนทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย

นอกจากนี้วัดยังเป็นแหล่งศิลปวิทยาการ เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าต่างๆ เช่น มีคัมภีร์โบราณ มีศิลาจารึก มีจารึกถึงองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งด้านการแพทย์ แผนโบราณ ด้านยาสมุนไพร ด้านภาษา ด้านวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ด้านศิลปะ เป็นต้น ล้วนเกิดขึ้นที่วัดทั้งสิ้น

๒) มิติด้านสังคม พระพุทธศาสนามุ่งเน้นความสำคัญในเรื่องการสร้างสันติสุขและสันติภาพให้แก่ประชาชน เมื่อคนมีความสุขแล้วก็จะส่งผลต่อสังคมที่มีสันติสุขไปด้วย จะเห็นได้จากหลักพุทธธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม เช่น สังคหวัตถุ ๔ และวัดยังเป็นศูนย์กลางในด้านพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และเป็นสถานที่สังคมสงเคราะห์ เป็นศูนย์กลางฝึกวิชาชีพของชุมชน ที่พระสงฆ์ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้เหล่านี้ และยังเป็นผู้นำทางด้านจิตใจและสังคม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

๓) มิติด้านศิลปกรรม สถานศึกษาส่วนมากจะตั้งอยู่ในวัด และมีการดำเนินงานสร้างขึ้นด้วยจิตศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระพุทธศาสนา การสร้างพุทธสถานเหล่านี้ นอกจากจะทรมัดด้วยกำลังกายและกำลังทรัพย์แล้ว และความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาด้วย จึงจะทำให้เกิดความปราณีตศิลปะที่งดงามเป็นสถานที่สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน วัดจึงเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมแขนงต่างๆ ทั้งในการจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและเป็นแหล่งการศึกษา

ที่กล่าวมา สรุปได้ว่าในแต่ละมิติที่กล่าวมา การศึกษาทางพระพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานแห่งการศึกษา เพื่อให้การจัดการศึกษาเกิดประสิทธิภาพ เป็นพลวัตมีการเปลี่ยนแปลง ระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจนสมบูรณ์ ต้องพัฒนาทั้งในแง่ของสติปัญญา เหตุผล อารมณ์ และร่างกายของผู้เรียน ซึ่งศาสตร์เหล่านี้จะมีอยู่ในพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

๑. วัดเป็นแหล่งเชื่อมสัมพันธ์การศึกษาและสังคม

วัดถือว่าเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางการศึกษา จะเห็นได้ว่าวัดจะมีบทบาทต่อการศึกษามากหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว การจัดการศึกษาก็เริ่มต้นจากวัดโดยมีพระเป็นครูสอน เพื่อเป็นการพัฒนาการศึกษาของพระภิกษุให้รับการศึกษาและถ่ายทอดความรู้สู่บุตรหลานของประชาชน วัดจึงกลายเป็นแหล่งการศึกษาแทนที่จะเป็นเพียงสถานที่บำเพ็ญเพียรทางด้านจิตใจหรือเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น เมื่อวัดเพิ่มจำนวนมากขึ้น พระพุทธศาสนาก็เผยแผ่กว้างขวางออกไป วัดก็ยังเป็นแหล่งการศึกษา ฝึกฝนอบรมบุคคลให้มีความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาและมูลเหตุของวิวัฒนาการนี้อาจพิจารณาได้เป็น ๒ ประการ^๑ คือ

ประการที่ ๑ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ปฏิบัติจิตใจ จะต้องให้การศึกษอบรมแก่ประชาชน เพื่อให้เขาเห็นความแตกต่างระหว่างศาสนาเดิมกับพระพุทธศาสนา

ประการที่ ๒ วัดในพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับ การบำรุงของคนชั้นสูงและประชาชน วัดจึงต้องพิสูจน์ให้เห็นว่า สมควรที่จะได้รับการบำรุงนั้นโดยจัดการศึกษาขึ้นเพื่อให้ภิกษุมีความรู้ดีและประพฤติปฏิบัติดี

^๑ เอส ดัตต์. การศึกษาในพระพุทธศาสนา แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

จะเห็นได้ว่า โครงสร้างของวัดนอกจากจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของประชาชนตามปกติแล้ว วัดก็ยังมีเสนาสนะและอาคารวัตถุต่างๆ เป็นที่พำนักอาศัยขอพระภิกษุสงฆ์ และเป็นสถานที่ศึกษาปฏิบัติธรรมวินัยแล้วและสามารถประกอบศาสนกิจตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญกุศลต่างๆ ของพุทธบริษัทโดยทั่วไป ซึ่งเป็นศูนย์กลางบริการทางการศึกษาและทางสังคม วัดมีฐานะทางกฎหมายคือเป็นนิติบุคคลเท่าเทียมกันตามมาตรา ๓๓ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้จำแนกวัดออกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาได้แก่ “อาราม” ตามที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ และวัดที่เลื่อนฐานะมาจากสำนักสงฆ์โดยได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเพื่อเป็นประโยชน์แก่สังฆกรรมตามพระธรรมวินัยสำหรับพระสงฆ์นับว่าเป็นวัดที่สมบูรณ์ด้วยฐานะทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัยทุกประการ

๒. สำนักสงฆ์ ได้แก่ วัดที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งวัดแล้ว แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมารวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นตามความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕)^๒

ปัจจุบันเมืองค์หรือสถาบันต่างๆ ได้ดำเนินการใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการระบบงาน การบริหารทรัพยากรมนุษย์ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการด้วยการใช้หลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นหลักการและวิธีการทางพระพุทธศาสนา

^๒ กรมการศาสนา, ก.คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติกฎระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์, (กรุงเทพฯ : กองแผนงาน, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๓-๒๒๘.

ในการนี้เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดและวิธีการในการพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์ให้ได้รับการศึกษาแบบพหุสาขานวัตกรรม เพื่อพัฒนาศักยภาพมนุษย์ให้
สมบูรณ์ด้วยร่างกาย จิตใจ สติปัญญา สามารถแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ วัดซึ่งเป็น
สถานที่อันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และเป็นแหล่งการเรียนรู้ ซึ่งสังคมปัจจุบัน
จำเป็นต้องมีวัดและมีกระบวนการพัฒนาเหล่านี้ให้เป็นแหล่งการศึกษา และมีโรงเรียน
ตั้งอยู่ในวัด จะเห็นได้ว่าการศึกษาทางพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นกลไกการพัฒนา
การศึกษาทางโลกและสังคม และเป็นแนวทางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคมไทย
สามารถใช้เป็นต้นแบบ ในการผลิตทรัพยากรมนุษย์ให้สอดคล้องกับความต้องการ
ขององค์กรทางการศึกษา ที่เปี่ยมล้นไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นหลักการ
พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทางการศึกษาแบบวิถีพุทธ ได้รับการศึกษาที่มีประสิทธิผลสูง
จะทำให้ทุกคนเป็นสัตบุรุษสามารถเผชิญกับสิ่งต่างๆ รอบด้านได้ด้วยใจที่เป็นสุข

ความสำคัญของวัดไทยที่มีต่อคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ จนกระทั่งถึง
สมัยปัจจุบันนี้ วัดส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในชุมชน เป็นศูนย์รวมของคนในท้องถิ่นและเป็น
สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา วัดจึงเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมต่างๆ ภายใน
ชุมชนและยังเป็นแหล่งการศึกษาของประชาชนและทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักในการ
ฝึกอบรมพระสงฆ์ที่จะสืบทอดพระศาสนา การบริหารและการจัดการวัดเป็นหน้าที่ของ
เจ้าอาวาสซึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้บัญญัติไว้ว่า **“วัดมีเจ้า
อาวาสเป็นผู้แทนของวัดในการกระทำการกิจกรรมทั่วไป”** เพราะฉะนั้น เจ้าอาวาสจึง
ต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการและการพัฒนาวัด

สถานที่ให้การศึกษาและมีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล คือวัดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีพระเจ้าพิมพิสาร^๓ พระราชาแห่งแคว้นมคธ ทรงหาสถานที่ที่เหมาะสมจะเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวกลักษณะของสถานที่ที่พึงประสงค์นั้นปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้^๔ “พระผู้มีพระภาคพึงประทับอยู่ ณ ที่ไหนดีหนอซึ่งจะเป็นสถานที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากบ้านนัก สะดวกด้วยการคมนาคม ควรที่ประชาชนผู้ต้องประสงค์จะเข้าไปเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่านกลางคืน เจียบส่งเสียงไม่กึกก้องปราศจากลมแต่ชนผู้เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบและควรเป็นที่หลีกเลี่ยงอยู่ตามสมณวิสัยที่จะได้ศึกษาพระธรรมวินัย และเป็นสถานศึกษาสำหรับพุทธบริษัท ๔ ด้วย”^๕

การสร้างวัดก็เพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งวัดเป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ใช้เป็นสถานศึกษา อบรมให้มีความรู้ในวิชาชีพ เช่น ตำราแพทย์แผนโบราณและศิลปกรรมแขนงต่างๆ ใช้บำเพ็ญกุศล เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง รวมทั้งเป็นสถานที่สงเคราะห์แก่ประชาชน ดังนั้น วัดจึงเป็นสถานที่สืบทอดพระพุทธศาสนาตลอดมา^๖ และเป็นเหมือนสถานที่รวมจิตใจของผู้คนในชุมชนหรือหมู่บ้านนั้นๆ เพราะวัดถือได้ว่าเป็นที่พึ่งทางใจ และเป็นที่แสวงหาความสงบทางใจได้ดีที่สุด

^๓ พระมหาสมชาย เจริญกิจ, “วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^๕ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^๖ กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา, *คู่มือการพัฒนาวัด อุทยานการศึกษาในวัด ลานวัด ลานใจ ลานกีฬา*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

เมื่อมีวัดเวฬุวนารามเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าก็มีได้มีพุทธบัญญัติให้พระสงฆ์ต้องอยู่เฉพาะในวัดเวฬุวนารามเท่านั้น เมื่อมีผู้ศรัทธามาวบชเพิ่มมากขึ้น พระสงฆ์ต่างก็ออกไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าในดงตามโคนไม้ภูเขาถ้ำป่าช้า ต่อมา เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ได้เห็นพระภิกษุเหล่านั้น เดินมาจากสถานที่ต่างๆ โดยมีอากัปกริยาสงบเรียบร้อยงดงามน่าเคารพ เกิดศรัทธาเลื่อมใสปรารถนาจะสร้างที่พักอาศัยถวาย ได้เข้าไปพวารณาต่อพระภิกษุเหล่านั้นว่าจะสร้างวิหารถวาย ท่านจะอยู่ในวิหารหรือไม่พระภิกษุเหล่านั้นได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าและพระองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุอยู่ในวิหารได้^๗ เศรษฐีผู้นั้นได้สร้างวิหารขึ้นถวาย ๖๐ หลังคำว่า “วิหาร” จึงหมายถึงวัดที่สร้างขึ้นและแปลว่าที่อยู่ของพระสงฆ์หรือหมายถึงวัดอีกชื่อหนึ่ง^๘

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาวัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางการศึกษา มิใช่จะให้ผลแต่ในด้านศาสนาอย่างเดียว เพราะการศึกษาเพียงคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างเดียวเป็นการไม่เพียงพอ พระภิกษุจำต้องศึกษาวิชาการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักศาสนาและปรัชญา และบางวัดยังมีการศึกษาวิชาชีพต่างๆ เช่น เกษตรกรรมและสถาปัตยกรรม และการ ศึกษาฝ่ายสามัญ วิชาการเหล่านี้ เป็นประโยชน์ในการนำไปสั่งสอนประชาชนและบริหารโรงเรียนภายในหรือโรงเรียนการกุศลต่างๆ เพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนและเชื่อมความสัมพันธ์วัดและสังคมเข้าด้วยกัน โดยใช้วัดเป็นแหล่งการศึกษาให้เกิดความรัก ความสามัคคีและเกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ทางมติดการศึกษา

^๗ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, เล่ม ๔, หน้า ๖๘. อ้างในพระธรรมราชานุวัตร (กมล โกวิท), “วัดของเรา”, ใน *ชีวิตและงานของหลวงเตี้ย*, หน้า ๑๖๑.

^๘ พระธรรมราชานุวัตร (กมล โกวิท), “วัดของเรา”, ใน *ชีวิตและงานของหลวงเตี้ย*, (ม.ป.ท., ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๑.

๒. ความเป็นมาของการศึกษาคณะสงฆ์

การศึกษาของพระสงฆ์นั้น มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปรีชาปฏิบัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธไว้ ตั้งแต่สมัยที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และได้ประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนต่างๆ ในประเทศอินเดียและต่างประเทศ หนึ่งในจำนวนนั้น คือประเทศไทย ที่ได้รับอิทธิพลทางการศึกษาและสืบทอดกันตรานับเท่าปัจจุบันนี้

การศึกษาก็ได้มีวิวัฒนาการและเปลี่ยนแปลงไปตามการปกครองของแต่ละประเทศและบริบททางสังคม การศึกษาอาจจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน คือการเรียน (ทรงจำ) แบบมุขปาฐะ แล้วนำไปปฏิบัติบรรลุผล ได้ปฏิเวธหรืออาจจะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ลักษณะ (ไตรสิกขา) คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ได้แก่รักษาศีล ทำใจให้สงบ และใคร่ครวญด้วยปัญญาเป็นต้น หรือทรงกำหนดให้ภิกษุเลือกปฏิบัติอย่างหนึ่งใน ๒ อย่าง คือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ คันถธุระ^๙ หมายถึงการเล่าเรียนเกี่ยวกับคัมภีร์ ตำรา โดยรวม คือ งานเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรูปอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยการเล่าเรียนพระพุทธรูปนบทใดบทหนึ่ง หรือพระไตรปิฎกทั้งหมด ตามความสามารถแห่งสติปัญญาของตน แล้วท่องบ่น ทรงจำ สอนกันบอกกันต่อๆ ไป เพื่อรักษาพระพุทธรูปเอาไว้ รวมถึงการแนะนำสั่งสอน เผยแพร่พระพุทธรูปแก่บุคคลทั่วไป ตลอดถึงการจัดทำ และรักษาตำราและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ด้วย ส่วนวิปัสสนาธุระ คือ การปฏิบัติจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา คือการศึกษาพัฒนาจิตใจ

^๙ พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช), ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา ชุตคำวัด, วัดโอรสาราม, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

การศึกษา คือ ความเจริญงอกงามของชีวิตเป็นกระบวนการกำจัด
อวิชชาสำหรับมนุษย์ เป็นการนำความกระจ่างสู่จิตและทำให้เกิดปัญญา^{๑๐}จนกระทั่ง
การศึกษา คือ การทำให้มนุษย์เป็นผู้ถูกต้องและสมบูรณ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งสติปัญญามี
วิชาชีพและมนุษยธรรมตลอดถึงการกำจัด ราคะ โทสะและโมหะ^{๑๑}จากข้อมูลเหล่านี้
อาจสรุปได้ว่าการศึกษา คือ การพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามถึงขีดสุดด้วยการกำจัด
ราคะ โทสะและโมหะ เพื่อเข้าถึงความจริงแท้ซึ่งเป็นสัจจะ และมีความเป็นนิรันดร์
เมื่อมองการศึกษาโดยความหมายนี้ก็จะสามารถนำสวทักกับความหมายของการ
พัฒนาจนเข้าถึงโลกุตระในฝ่ายพระพุทธศาสนาได้อย่างมีเหตุมีผล ดังนั้นอาจกล่าวได้
ว่าการศึกษาในพระพุทธศาสนา ได้เริ่มต้นขึ้นนับตั้งแต่มีผู้สามารถพัฒนาตนเองจน
เข้าถึงโลกุตระธรรมได้ ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็เป็นการรับรองคำกล่าวที่ว่า “ศาสนาพุทธเป็น
ศาสนาแห่งการศึกษา”^{๑๒} เพราะศาสนาพุทธนั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากการศึกษานั้นเอง

หลังจากพระพุทธศาสนาเผยแผ่ออกสู่สังคมโลกแล้ว สิ่งที่ยังคงไว้
เหมือนเดิมคือการศึกษาฝ่ายคันถธุระของสงฆ์ในยุคหลังพุทธกาลสืบมา คือ การนำ เอา
ภาษามคธหรือที่พระพุทธโฆสะ ได้นำคำว่า “บาลี” มาใช้เรียกแทนภาษามคธตั้งแต่
ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐^{๑๓} มาเป็นภาษากลางในการจารึกพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์

^{๑๐} บุญยเสนอ ตรีวิเศษชัย, “การศึกษาคือปัญหาของสังคม”, มติชนรายวัน, (๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑) : ๕.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, เป้าหมายของการศึกษา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเขียน, ม.ป.ป.), หน้า ๔-๕.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

^{๑๓} พระมหาวรญาณ วรณฺญ, ประวัติศาสตร์การศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยในสยามประเทศ, (กรุงเทพฯ : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔.

หลักในพระพุทธศาสนารวมทั้งอรรถกถา และฎีกาต่างๆ^{๑๔} ไม่ว่าจะเป็นที่แห่งใดในโลก จึงต้องเริ่มต้นด้วยการศึกษาภาษาบาลีก่อน เพื่ออ่านแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และโยชนาต่างๆ ซึ่งกระบวนการศึกษาของสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณเองก็เริ่มจากการศึกษาภาษาบาลีก่อนเช่นเดียวกัน โดยจะเป็นไปตามลำดับขั้นตอน เรียกว่า “วงศ์ปริยัติ” คือเริ่มศึกษาจากคัมภีร์กลุ่มสัททหาวิเสส จนแตกฉานในหลักไวยากรณ์แล้ว จึงเริ่มศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ และโยชนา^{๑๕} ปัจจุบันการศึกษาของสงฆ์ฝ่ายไทยนั้น ยังคงให้ความสำคัญกับการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก จนถึงกับมีความเข้าใจกันอย่างกว้างขวางว่า การศึกษาภาษาบาลีคือการศึกษาศาสนาพระไตรปิฎก และในทางกลับกันการศึกษาศาสนาพระไตรปิฎกก็คือการศึกษาภาษาบาลี หรือที่เรียกว่าภาษามคธ ความเป็นมาของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย อาจแบ่งตามยุคสมัยที่ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ได้

กล่าวโดยสรุปว่า ความเป็นมาของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๘ ก่อนพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับรอยธรรมจักรด้วยการแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ปัจจุบันการศึกษาของสงฆ์ฝ่ายไทยนั้น ยังคงให้ความสำคัญกับการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมากและยังบรรจุในหลักสูตรตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาถึงระดับดุขฎิบัณฑิตของการศึกษาคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันนี้

^{๑๔} สุภาพรณ ฌ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑-๒.

^{๑๕} พระมหาแผน พูนพัด, “รูปแบบเชิงระบบการบริหารงานทางวิชาการที่มีประสิทธิผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖.

๓. บทบาทของพระสงฆ์กับการศึกษา

พระสงฆ์นับว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทย เรียกว่าเป็นผู้นำทางด้านจิตใจและเป็นแบบอย่างการปฏิบัติตลอดถึงแนวทางการดำรงชีวิตในสังคม และพระสงฆ์ก็ยังมีบทบาทการพัฒนาการศึกษา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แทบจะแยกออกจากกันไม่ได้ว่าพระสงฆ์มีบทบาทต่อการจัดการศึกษามากน้อยเพียงไหน โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ สังคมกำลังต้องการผู้นำเช่นพระสงฆ์ เพื่อเป็นต้นแบบของการพัฒนาทางการศึกษา แม้ว่าการศึกษาจะได้อิทธิจากตะวันตก สถานศึกษาก็พยายามแยกออกจากวัดก็จริง แต่ก็ยังมีโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด ทางวัดก็ยังจัดการศึกษาแบบสังคมสงเคราะห์ ดำเนินการได้ดี และส่งเสริมการจัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร และประชาชนทั่วไป และการมีส่วนร่วมในการทำประโยชน์แก่สังคม เพราะพระสงฆ์คือผู้นำด้านจิตวิญญาณของสังคมไทย ถือว่าเป็นตัวแทนพระพุทธองค์ ทำหน้าที่สร้างสรรค์สังคมหล่อหลอมจิตพุทธศาสนิกชนคนไทยให้เป็นคนดีจากการถ่ายทอดของพระสงฆ์

บทบาทการจัดระบบการศึกษาของพระสงฆ์นั้น แบ่งเป็นสายปริยัติธรรม และสายสามัญ โดยเปิดการเรียนการสอน มีหลักสูตร คู่มือการจัดการศึกษา ก็ได้รับการพัฒนาจากอดีตถึงปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมาเรื่อย เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย มีการยกร่างหลักสูตรเพื่อให้ฆราวาสสามารถเข้ามาศึกษาได้ โดยเฉพาะสายสามัญ เช่น ปัจจุบันก็จะมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่ง ได้แก่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ไม่ได้จัดการศึกษาเฉพาะพระภิกษุเท่านั้น แต่ปัจจุบันก็ได้เปิดสอนสาขาวิชาที่ฆราวาสสามารถเข้าศึกษาได้

การศึกษาคณะสงฆ์จึงได้รับการพัฒนามาเรื่อยมาเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม การการศึกษาคณะสงฆ์ในแต่ละยุคก็จะมีแตกต่างกันบ้าง เช่น ยุคต้นๆ นั้นจะถ่ายทอดจากวัด พระเป็นผู้สอน ท่องจำ และต่อมาก็จะมีจารีกลองบน ใบลานหรือใบตาล พระก็ยังทำหน้าที่เป็นครูเหมือนเดิม พอมาถึงยุคสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงทรงโปรดให้คณะสงฆ์ดำเนินการก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้น เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาบวชทุกรูปได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมกันอย่างจริงจัง คำว่า “บวชเรียน” จึงเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ^{๑๖}

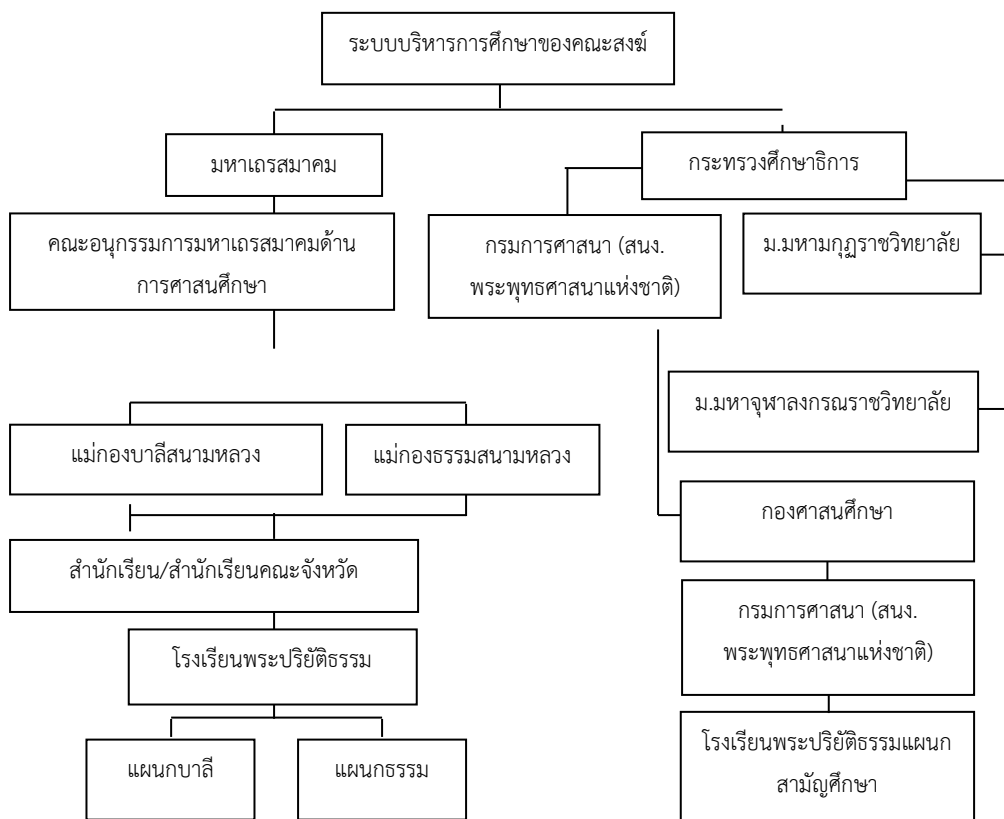
- ๑) เพื่อการธำรงไว้ซึ่งพระศาสนา
- ๒) เพื่อกำจัดผู้เข้ามาอาศัย พระศาสนาโดยวิธีการอันไม่ชอบธรรม
- ๓) เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระสัทธรรม

การศึกษาเล่าเรียนของบรรดาพระภิกษุสงฆ์ดำเนินไปตามแบบอย่างของกรุงศรีอยุธยา เพื่อเป็นต้นแบบการคณะสงฆ์ แต่ก็ทำได้ไม่เต็มที่นักเพราะบ้านเมืองอยู่ในระหว่างกอบกู้เอกราช หลังจากอยุธยาต้องเสียกรุงในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ทั้งพระไตรปิฎกและเจดีย์สถานทั้งปวง ก็เป็นอันตรายสาบสูญ สมณะผู้จะรักษาร่ำเรียนพระไตรปิฎกก็พลัดพรากล้มตายเป็นอันมาก จึงทำให้การศึกษาสมัยนี้ค่อนข้างจะเจียบเหว้า ไม่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันหลักเท่าที่ควร และผู้ที่สืบทอดพระไตรปิฎกก็มีน้อย

^{๑๖} ผศ.ดร. สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารอ่านประกอบวิชาพระพุทธศาสนากับการศึกษา คณะครุศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๘๓

ดังนั้น คณะสงฆ์ได้มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาวิชาการสมัยใหม่ด้วย จึงได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมที่ได้ปรับปรุงใหม่เรียกว่า **บาลีแผนใหม่ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ และเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔** กระทรวงศึกษาธิการ ด้วยความเห็นชอบของคณะสงฆ์ได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๑๔ เพื่อให้ภิกษุสามเณรได้รับการศึกษาวิชาการทั้งทางฝ่ายพระปริยัติธรรมและฝ่ายสามัญศึกษาคงคู่กันไป การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงของการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งแต่ละยุคก็เปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของบ้านเมือง แต่การ ศึกษาคณะสงฆ์ก็มีความเชื่อมโยงระหว่างสงฆ์ ผู้ปกครอง และประชาชน ที่ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลาที่ผ่านมา การศึกษาคณะสงฆ์ก็วิวัฒนาการมาเรื่อยจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย^{๑๗}

แผนภูมิที่ ๕.๑ รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ที่มา : สุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง, การศึกษาสภาพการจัดการของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^{๑๗} สุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง, การศึกษาสภาพการจัดการของคณะสงฆ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

ถวิล สมัครรัฐกิจ, การเปิดสอนปริญาตรีในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ต้องอาศัย พื้นฐานวิชาการหลายสาขาประกอบกัน ขณะที่การศึกษาสงฆ์เป็นการศึกษาเฉพาะ วิชาการพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้ จัดตั้งแผนกมัธยมขึ้นมา เรียกว่า “โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา” กำหนดให้มีการเรียน บาลี นักธรรม และความรู้ชั้นมัธยม โดยรับผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ ต่อมาโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา ได้ขยายออกไปยังต่างจังหวัดหลายแห่ง มีพระภิกษุ สามเณรเรียนกันมาก ทางองค์การการศึกษาของคณะสงฆ์จึงได้กำหนดให้เรียก โรงเรียนประเภทนี้ใหม่ว่า “โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด”

โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด จัดตั้งขึ้นโดยมติดคณะสังฆมนตรี และกระทรวงศึกษาธิการก็ได้ออกระเบียบกระทรวงให้โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษา สำนักเรียนวัดนี้ เปิดทำการสอบสมทบในชั้นตัวประโยค คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา และเมื่อสอบได้แล้ว ก็ยังจะได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรบาลีวิสามัญสำนักเรียน วัดนี้ถูกยกเลิกไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ เนื่องจากทางการคณะสงฆ์เกรงว่าการศึกษา ธรรมและบาลีจะเสื่อมลง เพราะทางภิกษุสามเณรนิยมเรียนกันมาก เป็นการมุ่งตาม วิชาทางโลกมากเกินไป จึงปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้น ใหม่เป็นวิชาบาลี วิชาธรรมและวิชาทางโลกเรียกว่า บาลีศึกษา สามัญศึกษาและ ปริยัติธรรมศึกษา

ค่านิยมพระภิกษุ สามเณร นิยมเรียนเพราะไม่ได้รับประกาศนียบัตรของ กระทรวงศึกษาธิการ ในที่สุดกระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวง ศึกษาธิการว่าด้วย “โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา” ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร โดยให้เรียน ทั้งวิชาธรรมและวิชาสามัญศึกษาควบคู่กันไป ดำเนินการโดยกรมการศาสนา มี

วัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษา ในโรงเรียนดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง ทั้งฝ่ายศาสนจักรก็ได้ศาสนาทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม สมควรแก่ภาวะ สามารถดำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาไปแล้วก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเอง และบ้านเมืองสืบต่อไปด้วยเช่นกัน^{๑๘}

ประเทศไทยมีปฏิรูปการศึกษามาตลอดระยะหลายปีที่ผ่านมาทุกยุคทุกสมัย เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง การพัฒนาด้านสื่อ ด้านบุคลากร สถานที่ ใช้เทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการเรียนการสอน พัฒนาระบบ IT ทุกพื้นที่ประเทศต้องมีการศึกษาเท่าเทียมกัน ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาของประเทศไทยเรา

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในรอบร้อยกว่าปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งจัดให้มีการเรียนบาลีแบบ ๙ ประโยคเป็นครั้งแรก และเน้นคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักสูตรแทนพระไตรปิฎก มีการปฏิรูป สมัยต้นรัชกาลที่ ๖ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งไม่เพียงปรับปรุงหลักสูตรปรีชาภิธรรมแบบบาลีให้มีความทันสมัยขึ้น เพื่อรองรับระบบการศึกษาแผนกปรีชาภิธรรมบาลีให้ทันสมัย และเป็นไปตามระบบสากลนิยม เช่นปรับปรุงหลักสูตร ระบบการเรียนการสอน ระบบสอบวัดผลการศึกษา ให้คฤหัสถ์สามารถเข้าศึกษาและสามารถสอบมหาเปรียญ รับรองคุณวุฒิการศึกษาของผู้สอบได้ฝ่ายคฤหัสถ์ เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป

^{๑๘} ถวิล สมักรรัฐกิจ, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๙), หน้า, ๑๘๕.

กล่าวโดยสรุปว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการศึกษาในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์จะต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การบริหารจัดการศึกษา โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วย ซึ่งเป็นอีกหนึ่งบาทของพระสงฆ์จะต้องกำหนดวิธีการและเครื่องมือในการวัดจริยธรรมคุณธรรม ส่วนการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ให้ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ต่างๆ ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เมื่อการศึกษาทางโลกมีการเปลี่ยนแปลง และให้มีความตระหนักที่จะนำศีลธรรมเข้าไปแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ตลอดถึงประเทศชาติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี : ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ก. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑. หนังสือ :

กรมการศาสนา. ก.ค.ม.มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติกฎระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ : กองแผนงาน, ๒๕๕๗.

กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา. คู่มือการพัฒนาวัด อุทยานการศึกษาในวัด ลานวัด ลานใจ ลานกีฬา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

กองศาสนศึกษา. ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

กิตติ อีรศานต์. เทคนิคการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ม. ต้น-ม. ปลาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙.

กิตติมา ปรีดีดิลก. ปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐.

คณาจารย์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พุทธปรัชญาการศึกษา.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ดวงเดือน จันทร์เจริญ. **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.** ภาควิชาพื้นฐาน

การศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗.

ถวิล สมัครรัฐกิจ. **คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,

๒๕๔๔.

บุญยแสนอ ตรีวิเศษฐ์. “การศึกษาคือปัญหาของสังคม”. **มติชนรายวัน.** ๔

พฤษภาคม, ๒๕๕๑.

พระครูโสภณพุทธิศาสตร์. ดร. **หลักการและปรัชญาการศึกษา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช). **ราชบัณฑิต. พจนานุกรมเพื่อการศึกษา**

พระพุทธศาสนา ขุดคำวัด. วัดโอรสาราม. กรุงเทพฯ : ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) **พุทธวิธีในการสอน.** กรุงเทพฯ : กลุ่มงานศาสนา.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๔.

พระธรรมราชานุวัตร (กมล โกวิท). “วัดของเรา”. **ในชีวิตและงานของหลวงเตี้ย.**

ม.ป.ท., ๒๕๓๔.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปนโน) **หลักการสอนทั่วไป : อบรมบาลีก่อนสอบ**

คณะสงฆ์ภาค ๔ ปทุมธานี. สัปดาห์, ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล.** พิมพ์

ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย, ๒๕๔๘.

พระมหาวิมล วรณฺฑ. **ประวัติศาสตร์การศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยใน**

สยามประเทศ. กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระมหาอดิสร ธีรสถ. **คุณธรรมสำหรับครู.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙.

พระราชวรมนู (ประยูร ปยุตโต). **ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** (ฉบับประมวลศัพท์) กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พุทธทาสภิกขุ. **เป้าหมายของการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง. ม.ป.ป.).

ไพฑูรย์ สินลารัตน์. **ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการศึกษาของไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓.

_____. **หลักและวิธีการสอนระดับอุดมศึกษา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

มติชน. **พจนานุกรม ฉบับมติชน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗. ๗๙๑.

มานพ ผลไพรีนทร์. **หลักการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕.

เมธี ปิณฑนันทน์. **ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓.

รอฮีม ปรามาท. “อภิชนผู้ครองโลกบทที่ ๘ อนาคตอภิชน อนาคตโลก (๘)”. **ประชาชาติธุรกิจ**. ๑๔ สิงหาคม, ๒๕๕๑.

วิทย์ วิศทเวทย์. **อ้างถึงในสังกัด อุทรานันท์. ทฤษฎีหลักสูตร**. กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๕๓.

วีรยุทธ วิเชียรโชค. **จิตวิทยาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, ๒๕๔๖.

_____. **ทฤษฎีการแนะแนวและให้คำปรึกษาแบบอารยวิถีตามแนวพุทธศาสตร์**. การศึกษาแนวพุทธศาสตร์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา (สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศิลปะสนองการพิมพ์, ๒๕๔๖.

สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนากับการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๗.

สมศักดิ์ บุญปู. ผศ.ดร. เอกสารอ่านประกอบวิชาพระพุทธศาสนากับการศึกษา คณะครุศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๗.

สาโรจน์ บัวศรี. จุดยืนและทิศทางการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

_____. ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย. “วิชาชีพครูในพุทธศาสตร์ กองทัพบก พิมพ์ในงานกฐินพระราชทาน วัดราชผาติการาม, ๒๕๔๖.

_____. ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ : ภาคที่ ๑ ปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพฯ : กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖.

สุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง. การศึกษาสภาพการจัดการของคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๒.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สุนน อมรวิวัฒน์. การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญ สถานการณ์. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.

สุวิทย์ มูลคำ. ครบเครื่องการคิด. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๙.

แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๔๖.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๒๔.

อรสา สุขเปรม. วิไล ตั้งจิตสมคิด. การศึกษาและความเป็นครูไทย. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑.

เอส ดัตต์. การศึกษาในพระพุทธศาสนา แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

๒. วิทยานิพนธ์

พระมหาแผน พูนพัต. “รูปแบบเชิงระบบการบริหารงานทางวิชาการที่มีประสิทธิผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

พระมหาสมชาย เจริญกิจ. “วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

รุสนีย์ การิอุมา. “ปรัชญาการศึกษาของเพลโต”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๕๖.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

<http://pariyat.com/index>. (เข้าถึงข้อมูล วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๐.)

http://www.moe.go.th/main๒/his_edu.htm (เข้าถึงข้อมูล ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๙)

<http://www.thaigov.go.th/index.php/th/news-ministry> บทความโพสท์ทู

เดย์ : “ไทยแลนด์๔.๐” ปั้นเศรษฐกิจด้วยนวัตกรรมเทคโนโลยี นวัตกรรม
รามสูต. บัลลังก์ โรหิตเสถียร สรุป/รายงาน/ยุทธพงศ์ เลือกกลิ่นดี :
ถ่ายภาพ ๒๘/๘/๒๕๕๙ (เข้าถึงข้อมูล ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๙)

<http://www.mcu.ac.th/site/wangnoi/index.php?page=242> (เข้าถึงข้อมูล
วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๐)

<https://www.gotoknow.org/posts/300538> เข้าถึงข้อมูล วันที่ ๒๘ พ.ย. ๒๕๕๙.

๔. ภาษาอังกฤษ

George F. Kneller. **Introduction to the Philosophy of Education** . New
York : John Wiley & Sons. Inc. 1998.

J. Burnet. **Greek Philosophy Thales to Plato**. London. 1943. pp. 3ff.

S. Radhakrishnan. **Indian Philosophy**. London : George Allen & Unwin
Ltd.1929.

ดัชนี Index

หมวด ก

กฎธรรมชาติ (Law of Nature)	๓๘
กฎไตรลักษณ์	๑
กรรมข้างสิบหมู่	๑๓, ๑๔
กระทรวงศึกษาธิการ	๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๒
กระบวนการเผชิญสถานการณ์	๖๙, ๗๐
กองพุทธศาสนศึกษา	๑๒๐
กองพุทธศาสนสถาน	๑๒๐
กองศาสนศึกษา	๑๑๘
กัลยาณมิตร	๖๖, ๗๓, ๗๔, ๗๖, ๗๙, ๘๘
การคิดแบบอริยสัจ ๔	๖๓, ๖๕
การปกครองดี	๘๔, ๘๕
การประเมินผล (Evaluation)	๑๐๓
การประเมินผลก่อนเรียน	๑๐๓
การประเมินผลในขณะที่ยังเรียน	๑๐๓
การประเมินผลเพื่อตัดสินการเรียน	๑๐๖
การพรรณนา-วิเคราะห์ (Descriptive-Analytical)	๓๑
การวัดผล (Measurement)	๑๐๒
การวิจารณ์-ประเมินผล (Critical-Evaluative)	๓๒
การศึกษาเชิงพุทธบูรณาการ	๓
การศึกษาตลอดชีวิต	๙๔, ๙๕
การศึกษาระดับโลกุตตระ	๘๙
การศึกษาระดับโลกียะ	๘๙
การสังคายนาครั้งที่ ๓	๑
การอนุมาน (Speculative)	๓๒
กาลามสูตร	๗๖
กัลลัญญดา	๙๗
แก้ปัญหาธรรม	๑๓๑

กลุ่มจิตนิยม (Idealism)	๓๗, ๔๐
กลุ่มประสบการณ์นิยม (Experimentalism)	๓๘, ๔๐
กลุ่มปฏิบัตินิยม (Pragmatism)	๓๘
กลุ่มปฏิบัติการนิยม (Functionalism)	๓๘
กลุ่มสัจนิยม (Realism)	๓๘, ๔๐
กลุ่มอัตถิภาวนิยม (Existentialism)	๓๙, ๔๐
กรมการศาสนา	๑๕๑

หมวด ข

ชั้น ๕	๕๘, ๕๙, ๖๓
ข้อสอบ (Test)	๑๐๒

หมวด ค

คณฐิ	๑๔๗
คั่นถุระ	๑๑๔, ๑๑๕, ๑๒๕, ๑๔๕, ๑๔๖
คฤหัสถ์	๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๕, ๑๕๓
ความเพียรชอบ (สัมมาวายามะ)	๖๒
ความรู้	๕๐, ๕๓, ๗๓
ความรู้คติ	๘๔
ความรู้ตรง (Immediate Knowledge)	๔๘
ความรู้ธรรม	๘๓
ความรู้ธรรมดา	๘๓
ความรู้ไม่ตรง (Mediate Knowledge)	๔๘
ความรู้ภาษา	๘๓
ความรู้เหตุการณ์	๘๓
ความรู้สึกระหลาดใจ (Wonder)	๔๔
ความสงสัย (Samsaya)	๕๑
ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity)	๔๔, ๔๕
ครู (ผู้สอน)	๖๖, ๖๘, ๗๓, ๗๔
คำสั่งสอนที่ดี	๗๓, ๗๔

คุณวิทยา (Axiology)

๒๓, ๓๐, ๓๑

ค่านาสติกะ

๔๕, ๔๙

ค่านาสติกะ

๔๕, ๔๖

หมวด จ

จริยศาสตร์ (Ethics)

๒๔, ๓๑, ๙๙

จารวาก

๔๙, ๕๑

จินตามณี

๙

จิตตะ

๗๔

จิตตสิกขา

๘๙, ๙๐

จิตนิยม (Idealism)

๓๗

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

๕๕, ๖๐, ๖๑

เจ้าอาวาส

๑๔๒

หมวด ฉ

ฉันทะ

๗๒, ๗๔

หมวด ช

ชีวะ

๔๙

หมวด ญ

ญาณ ๕ ระดับ

๑๐๘

ญาณวิทยา (Epistemology)

๒๓, ๓๐, ๓๑, ๔๓, ๔๔,

๔๖, ๕๑

หมวด ฎ

ฎีกา

๑๔๗

หมวด ด

ตรรกนิรันดร์

๕๐

ตรรกวิทยา (Logic)

๓๑

ไตรเพท (ศิลปศาสตร์ ๑๘)

๕๒, ๕๓

ไตรสิกขา

๘๙, ๙๓, ๙๔, ๙๙, ๑๔๕

เดวิสซสูตร

๕๒

หมวด ท

ทฤษฎี	๒๕
ทฤษฎีการศึกษา	๔๓, ๔๔
ทฤษฎีธรรมนิพพานว่าที่	๑๑๕
ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์	๕
ทิศ ๖	๕
ทุกข์	๕๗, ๖๔, ๗๑, ๑๐๔, ๑๐๕, ๑๐๗
ไทยแลนด์ ๔.๐ (Thailand 4.0)	๑๕, ๑๖

หมวด ธ

ธรรมศึกษา (ชั้นตรี, โท, เอก)	๑๒๓, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๑, ๑๓๒
ธรรมาธิปไตย	๘
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	๒, ๘๖, ๑๔๗
ธัมมปทัฏฐกถา	๑๒๙
ธัมมัญญุตตา	๙๗

หมวด น

นักธรรม (ชั้นตรี, โท, เอก)	๑๒๓, ๑๒๙, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๕๒
นักธรรมศึกษา	๑๒๙
นยะ	๕๐
นโยบาย (Means of Education)	๒๗
นาถกรรมธรรม	๗
นิพพาน	๖๐, ๖๑, ๖๒, ๙๘
นิปากปัญญา	๕
นิโรธ	๕๗, ๖๔, ๗๑, ๑๐๔, ๑๐๕, ๑๐๗
นิสัย (ถือนิสัย)	๑๓๓, ๑๓๔
เนวสัญญี นาสัญญีวาที	๑๑๕

หมวด บ

บรรพชิต	๑๓๕
บริษัท ๔ (พุทธบริษัท ๔)	๑๓๕, ๑๓๗, ๑๔๓
บวชเรียน	๑๓๙, ๑๔๙
บาเรียน	๑๒๔, ๑๒๖, ๑๒๙
บาลี (ภาษามคร)	๑๔๖, ๑๔๗
บาลีแผนใหม่	๑๕๐
เบญจศีล-เบญจธรรม	๑๓๒

หมวด ป

ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค	๑๒๗
ปณิธาน	๒๖, ๒๗
ปฏิจจสมุปบาท	๙๓, ๙๔
ปฏิบัติ (ภาคปฏิบัติ)	๙๒, ๙๙, ๑๐๐
ปฏิเวธ (ภาคปฏิเวธ)	๙๒, ๙๙, ๑๐๐, ๑๑๒, ๑๑๗, ๑๔๕
ปฐมสมันตปาสาทิกา	๑๒๙
ประจักษ์ประมาณ (Perception)	๔๗, ๕๐
ประติมากรรม	๑๓๙
ประสบการณ์ตรง	๖๖, ๘๑
ประโยชน์ปัจจุบัน	๙๘
ประโยชน์ในอนาคต	๙๘
ประโยชน์อย่างยิ่ง	๙๘
ปรัชญา (Philosophy)	๒๐, ๒๒
ปรัชญาการศึกษา (Philosophy of Education)	๑๙, ๒๐, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๓๐, ๓๔, ๓๗, ๔๓, ๔๔
ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ	๕๔, ๕๙, ๖๓, ๖๕
ปรัชญาแก่งความจริง	๒๙
ปรัชญาบัญญัติ	๒๙
ปรัชญาธรรมชาตินิยม	๓๔

ปรัชญาแบบผสมผสาน (Eclecticism)	๓๓, ๓๔
ปรัชญาแม่บท	๓๔, ๓๕
ปรัชญาสังคม (Normative Philosophy)	๒๗
ปรัชญานายายะ	๔๕, ๔๗
ปรัตยัักษ์	๕๑
ปรโตโมสะ	๗๓
ปริญา	๑๐๔
ปริปากะ (ความสูงจอมแห่งอินทรี)	๘๒
ปริยัติ (ภาคปริยัติ)	๙๒, ๙๙, ๑๐๐, ๑๑๑, ๑๑๗, ๑๔๕
ปริสัณญตา	๙๗
ปโรกษะ	๕๑
ปหานะ	๑๐๔
ปัญญา	๖๖, ๗๒, ๗๓, ๗๕, ๗๖, ๗๙, ๘๙, ๙๔, ๙๘, ๙๙
ปัญญาสิกขา	๘๙, ๙๐
ปัญจวัคคีย์	๒
ปาอิสิปตนมฤคทายวัน	๒, ๘๖, ๑๔๗
ปิตี	๑๐๘
บุคคัลลัญญตา (บุคคัลปโรปรัญญตา)	๙๗
บุถุชน	๑๑๐
เปรียญธรรม (ป.ธ.)	๑๒๙

หมวด ผ

เผด็จการ	๓๖
แผนภูมิรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๑๕๑

หมวด พ

พราหมณ์	๒, ๕๒
พระจุฬปิ่นตก	๘๒
พระเจ้ากนิษกะ	๑๑๕

พระเจ้าตากสิน	๑๒๔, ๑๒๕
พระเจ้าติลกราช	๑๒๓
พระเจ้าพิมพิสาร	๑๔๓
พระเจ้าลิไท	๘, ๙
พระเจ้าอโศกมหาราช	๑
พระปัญจวัคคีย์	๘๖, ๑๔๗
พระปาริศวะ	๑๑๕
พระพุทโธสะ	๑๔๖
พระวินัย	๑๓๓
พระวินัยธร	๑๑๗
พระสิริมังคลาจารย์	๑๒๓
พระสุตตันตปิฎก	๑๑๗
พระโหราธิบดี	๙
พระอภิธัมมิกะ	๑๑๗
พลศึกษา	๙๙
พหูสูต	๑๑๑
พ่อขุนรามคำแหงมหาราช	๑๒๒
พุทธทาสภิกขุ	๘๘, ๑๔๖
พุทธมณฑล	๑๒๐
พุทธานุพุทธประวัติ	๑๓๑
พุทธศึกษา	๙๙

หมวด ก

ภววิทยา (Ontology)	๒๓
--------------------	----

หมวด ม

มงคลสูตร	๗
มติ	๕๐
มณฑล	๑๓๐
มนปรายายะ	๕๐

มรรค	๕๗, ๖๕, ๗๑, ๑๐๔, ๑๐๕, ๑๐๗
มรรค ๔	๙๘
มรรคผลนิพพาน	๑๓๘
มรรคมืองค์ ๘ (อริยมรรคมืองค์ ๘)	๖๑, ๖๒
มัตตัญญูตา	๙๗
มังคลทีปนี	๑๒๓
มังคลัตถทีปนี	๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๙
มาณพ	๕๒
มัชฌิมาปฏิปทา	๑๐๔
มหาเถรสมาคม	๑๑๘, ๑๒๐, ๑๕๑
มหาเปรียญ	๑๓๒, ๑๕๓
มหามกุฏราชวิทยาลัย	๑๑๘, ๑๔๘, ๑๕๑
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	๑๑๘, ๑๓๗, ๑๔๘, ๑๕๑, ๑๕๒
มหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก	๑๓๖
มีมางสา	๔๖, ๔๘
เมืองพาราณสี	๘๖, ๑๔๗
แม่กองธรรมสนามหลวง	๑๕๑
แม่กองบาลีสนามหลวง	๑๕๑
โมกษะ	๔๘
มุขปาฐะ	๑๑๗, ๑๔๕

หมวด ย

โยคะ	๔๖, ๔๘
โยชนา	๑๔๗
โยชนาพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม สัททาวีเสส	๑๒๓
โยนิโสมนสิการ (วิธีการสอน)	๗๑, ๗๒, ๗๔

หมวด ร

รัชกาลที่ ๒	๑๕๓
รัชกาลที่ ๕	๑๓๐
รัชกาลที่ ๖	๑๕๓
ราคะ โทสะ โมหะ	๑๔๖
รูป	๕๘, ๕๙, ๖๓
เรียงความแก้กระทู้ธรรม	๑๓๑
โรงงาน	๑๒
โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา	๑๕๒
โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด	๑๕๒
โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา	๑๑๘, ๑๑๙, ๑๕๐, ๑๕๑,
	๑๕๒
โรงเรียนมิชชันนารี	๙, ๑๐

หมวด ล

ลัทธิจารวาก	๔๙
ลัทธิเซน	๔๙, ๕๐
ลัทธิินยายะ	๔๖, ๔๗
ลัทธิมีมางสา	๔๘
ลัทธิโยคะ	๔๘
ลัทธิลังกาวงศ์	๑๒๒
ลัทธิไวเซซิกะ	๔๗
ลัทธิสาขยยะ	๔๗, ๔๘
โลกแห่งจิต (World of Mind)	๓๗
โลกุตระ (โลกุตตรธรรม)	๑๔๖

หมวด ว

วรรณะ ๔	๒
วรรณะศุทร	๒
วิภูจักร	๕๗
วิภูสสาร	๙๘, ๑๐๙

วัดอุปมสูตร	๗
วัด (ศูนย์กลางการศึกษา)	๑, ๘-๑๐, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔
วัดเทพศิรินทราวาส	๑๓๐
วัดบวรนิเวศวิหาร	๑๓๐
วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม)	๑๒๔
วัดเบญจมบพิตรฯ	๑๓๐
วัดพระเชตุพนฯ	๑๓๐
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๑๒๗, ๑๓๐
วัดมหาธาตุฯ	๑๓๐
วัดเวฬุวนาราม	๑๔๔
วัดอนงคาราม	๑๓๐
วังนโคตร ปรีพาทก	๕๒
วิจารณ์	๑๐๘
วิจารณ์ศิลป์	๑๓๙
วีก	๑๐๘
วิชา	๔๕
วิญญาน	๕๙, ๖๓
วิธีการ (Principles of Education)	๒๗
วิธีการแห่งปัญญา	๗๙
วินัยบัญญัติ	๑๓๑
วิปรายะ (ความผิดพลาด)	๕๑
วิปัสสนากัมมัฏฐาน	๑๐๗
วิปัสสนาธุระ	๑๒๕, ๑๔๕
วิรัชชาติ	๑๑๕
วิม้งสา	๗๔
วิมุตติ	๙๔
วิริยะ	๗๓, ๗๔

วิสุคามสีมา	๑๔๑
วิสุทธิมรรค	๑๒๙
วิหาร	๑๔๔
เวทนา	๕๘, ๕๙, ๖๓
เวทนานตะ	๔๖
เวสารัชชกรณธรรม	๕
ไวเศษิกะ	๔๕, ๔๗
วงศ์ปริยัติ	๑๔๗

หมวด ศ

ศรัทธา	๗๑-๗๔, ๗๗, ๗๙, ๘๘
ศรุตี	๔๖, ๕๐
ศัพทประมาณ (Testimony)	๔๗, ๕๐
ศาสนาพราหมณ์	๑๓๕
ศีล	๙๔, ๙๘, ๙๙
ศีล สมาธิ ปัญญา	๕๖, ๖๒
ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน	๑๕๔
เศรษฐกิจชาวเมืองราชคฤห์	๑๔๔

หมวด ส

สตถา เทวมนุสสานิ	๘๐
สถาปัตยกรรม	๑๓๙
สนิทานิ	๘๑
สมณะ เขียนจั่ง	๑๑๕
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์	๑๐-๑๔, ๑๗
สมัยกรุงศรีอยุธยา	๙-๑๑, ๑๗
สมัยสุโขทัย	๘, ๙, ๑๗
สมุทร	๕๗, ๖๔, ๗๑, ๑๐๔, ๑๐๕, ๑๐๘
สภาคามี (สภาคามีมรรค, สภาคามีผล)	๑๐๙
สระน้ำ ตันยอ กอไผ่	๘๔

สัญญา	๕๙, ๖๓
สัญญาว่าที่	๑๑๕
สังคหวัตถุ ๔	๑๓๙
สังขาร	๕๙, ๖๓
สังจะ	๘๘
สังฉิกิริยา	๑๐๔, ๑๐๕
สังนิยม (Realism)	๓๓, ๓๕, ๓๘, ๔๐
สัตบุรุษ	๙๖, ๑๔๒
สหทวิเสส	๑๔๗
สัปปายะ	๖
สัปปุริสธรรม ๗	๕, ๙๖
สหพัตติกาท (สรวาสติวาทิน, ไวยาษิกะ)	๑๑๕
สัมமாகัมมันตะ (การกระทำชอบ)	๖๒
สัมมาทวิภูติ (ความเห็นชอบ)	๖๑, ๗๓
สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ)	๖๑
สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)	๖๒
สัมมาสติ (การระลึกชอบ)	๖๒
สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)	๖๒
สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)	๖๑
สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)	๖๒
สัมมาอาชีวศึกษา	๙๙
สากัจฉา	๑๓๔
สาขยยะ	๔๖, ๔๘
สารัตถทีปนี	๑๒๗, ๑๒๙
สารัตถนิยม (Essentialism)	๓๓
สารัตถสังคหะ	๑๒๖, ๑๒๙
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	๑๑๙, ๑๒๐, ๑๕๑
สำนักงานศาสนสมบัติ	๑๒๐
สำนักกราชบัณฑิต	๘, ๑๐

สำนักสงฆ์	๑๔๑
สิกขา	๘๙
สิกขากาม	๔๕
ศีลสิกขา	๘๙, ๙๐
ศีลสมปนโน อาจารย์สมปนโน	๘๔
สุข	๑๐๘
สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)	๒๔, ๓๑
สัตสตวาที	๑๑๔
สอบสนามหลวง	๑๒๔

หมวด อ

อคติ ๔	๘๔
อกุศลมูล	๖๐
อิจจสมุปบัน	๑๑๔
อนาคามี (อนาคามีมรรค, อนาคามีผล)	๑๐๙
อนายุสสุตร	๖
อนุฎีกา	๑๔๗
อนุบุพพิกถา	๘๐
อนุมานประมาณ (Inference)	๔๗, ๕๐
อนตตโร ปุริสทมมสารถิ	๘๐
อมราวีกเขปิกะ	๑๑๔
อรหันต์ (อรหัตตมรรค)	๑๐๙
อรรถกถา	๑๔๗
อรรถกถาธรรมบท	๑๒๖
อรรถกถาวินัยสมันตปาสาทิกา	๑๒๗
อวิชชา	๘๘, ๑๔๖
อภิญญา	๑๑๓
อภิมมัตถวิภาวินี	๑๒๗
อภิปรัชญา (Metaphysics)	๒๓, ๓๐, ๓๒, ๓๔, ๔๓, ๔๕
อริยชน	๑๑๐

อริยบุคคล ๘

อริยสัจ ๔

อริสโตเติล (Aristotle)

อัสัญญาที่

อิตตาทิปปิทย

อิตตัญญูตา

อิตถัญญูตา

อัตถิภาวนิยม (Existentialism)

อันตานั้นนิติกะ

อาชีวะ

อารยัน

อาราม

อุจเฉทวาที

อุปมานประมาณ (Analogy)

อุปลักขณ

อุปชฌาย์

อุปัฏฐานศาลา

อุโบสถศีล

อุเบกขา

เอกสามัญญ / เอกมัธยม / เอกอุดม

เอกัจจสัสสทวาที

เอกัคคตา

เอกภาพทางการศึกษา

อวธิ

อุปโยคะ

๑๐๙

๕๖, ๖๑, ๖๓, ๖๕, ๗๐,

๗๑, ๙๓, ๙๕, ๑๐๐, ๑๐๓,

๑๐๔, ๑๐๖, ๑๐๗

๓๘

๑๑๕

๗, ๘

๙๗

๙๗

๓๔, ๓๙, ๔๐

๑๑๔

๖๒

๕๒

๑๔๑

๑๑๕

๔๗

๕๐

๑๓๓, ๑๓๔

๑๓๔

๑๓๒

๑๐๘

๑๒๗

๑๑๔

๑๐๘

๔๒

๕๐

๕๐

9 786164 291812

9 786164 291812

